

A
FIZIKAI ÉS PSZICHIKAI VILÁG
EGYMÁSRAHATÁSA

ÍRTA

Dr. HORVÁTH SÁNDOR O. P.

*A szerző bemutatta az Aquinói-Szent-Tamás-Társaság 1914. március
7-ikén tartott közgyűlésén.*

BUDAPEST
A STEPHANEUM R. T. NYOMÁSA.
1914.

Imprimatur.

Viennae, d. 23. Apr. 1914.

Prior Provincialis.

P. Raymundus Glund, O. P.

Nihil obstat.

Dr. Franciscus Csiba,
censor diocesianus

Nr. 3217.

imprimatur«

Strigonii, d. 17. Junii 1914.

Ludovicus Rajner,

episcopus vicarius generalis.

ELŐSZÓ.

A METAFIZIKAI és pszichológiai kérdések egész raja veszi körül a problémát, amelyet értekezésem tárgyául választottam. Nagyon természetes tehát, hogy szoros értelemben vett, részletkérdés gyanánt kell vele foglalkoznom s el kell tekintenem mindazon kérdések bővebb kutatásától, amelyek távolabbi összefüggésben állanak tétellemmel. Ezért csak a két főbb elmélet — a valóságos egymásrahatás és a párhuzamos lefolyás — szembeállítására szorítkozom. Az utóbbi elmélet ma már sablonossá vált érveinek megcáfolása után Aristoteles és szent Tamás pszichológiájának álláspontját vázolom, mert meggyőződésem szerint az egymásrahatást elfogadó teóriák közül egyedül ez állíthatja helyre az onokszági folytonosságot, amelynek áttörését jogosan vetik szemére a test és lélek közötti tökéletes lényeges egyesülést tagadó vagy legalább is gyöngítő felfogásoknak.

Értekezésemet az Aquinói-Szent-Tamás-Társaság 1914. március 7-iki közgyűlésén bemutattam. A füzet alakjában megjelent dolgozat példányait nagy örömmel bocsátom az érdemes Társaság tagjainak rendelkezésére.

Graz, 1914. április 14.

A szerző.

BEVEZETÉS

A MÚLT SZÁZAD első felében a Kant-féle idealizmus szültespekulatív bölcsélet még lekicsinyelt és fölényes megvetéssel gúnyolt ki mindenkit, aki nem ezen az ingoványos talajon építette föl világnézetét, vagy nem elvei szerint rendezte be tudományos kutatásait. A komolyabb törekvésű tudósvilág természetesen máshová fordult termékenyítő elvekért, s mikor ezeket megtalálta, teljesen elidegenedett attól az iránytól, amelynél oly kevés megértésre talált, s amely oly alkalmatlannak bizonyult a vezető szerepre s a termékeny, reális haladás biztosítására.¹ Az egyedül önmagát csalhatatlannak tartó s a más utakon elért tudományos eredményeket értékelni nem tudó bölcséleti irány sohasem tölthette be a tudományok természetéből kifolyólag reá váró hivatását, sohasem tudta megalkotni a szerves egységet a tudomány egyes ágai között, nem tudta, mert a valóságról neki magának sem voltak helyes fogalmai, azok pedig, amelyek apriorisztikus kutatásaiból leszűrődtek, felmondták a szolgálatot, ha a tényekkel számoló tudományok a valóságra, a tapasztalatra akarták alkalmazni azokat.² A természettudo-

¹ V. ö. Paulsen: Einleitung ... S. 27-31. A fejlődésről teljesebb képet ad W. Wundt: Psychologia c. cikkében, amely W. Windelband: Die Philosophie im Beginn des zwanzigsten Jahrhunderts c. művében (Heidelberg, 1907) az első helyet foglalja el. V. ö. Hartmann: Die mod. Psych. S. 10. ff. is.

² Ennek megerősítésére hivatkozom az elvileg velünk különben egyet nem értő Wentscher szavaira: «Sett dem Zusammenbruch der grossen königlichen Systeme, welche in der ersten Hälfte unseres Jahrhunderts die Bildung der Zeit so machtvoll und glänzend beherrsch-

mányok már régóta más úton jártak s talán épen ennek köszönhették a nagy eredményeket, amelyekről az utolsó évszázadok története beszámol. A bölcelet egyes ágain volt most a sor, hogy szintén megszabaduljanak a nyomasztó tehertől s a virágzó haladás felé vezető utat magok is másutt keressék. Természetesen elsősorban a pszichológiának kellett ezen az úton boldogulást keresnie, hiszen a bölcelet összes ágai között tárgyánál fogva ez állott legközelebb a természettudományok módszeréhez. A szakadás egyfelől, más oldalról pedig a közeledés megtörtént, úgy hogy az újabbkori lélektan jeles történetírója, Eduard v. Hartmann, a modern pszichológia legjellegzetesebb sajátosságai között sorolhatta föl e természettudományi színezetet.¹

Ha könnyű és sok tekintetben biztató volt a filozófiától való elszakadás kezdetben, annál több nehézséget vont maga után e lépés, mikor a következmények sorra jelentkeztek. Mikor ugyanis a problémák egész sorozata állott a kutató szeme előtt, amelyek megoldását hiába várta az új módszertől, s amelyek mindegyike az elhagyott filozófia birodalmába utasított, akkor nem lehetett szemet hunyni az

hatten, ging allmählich der Glaube verloren, dass von dorthier überhaupt je eine befriedigende Aufklärung über die Rätsel des Lebens und die letzten Gründe des Wirklichen zu erwarten sei. Und andererseits hatte das Scheitern so vieler und so vielversprechender Versuche der Konstruktion einer einheitlichen, allumfassenden Weltanschauung auch unter den Philosophen selbst den Mut und das Vertrauen auf die eigene Kraft erschüttert und gelähmt. Man zog sich von dem Schauplatz des grossen *allgemeinen* Lebens der Menschheit ruhmlos zurück, der gerade damals mächtig aufstrebenden modernen Naturwissenschaft das Feld überlassend; und so war allmählich jener Stand der Dinge geschaffen, den wir im Grossen und Ganzen noch heute fortauern sehen.» Üb. phys. u. psych. Kausalität... Vorwort. V-VI.

¹ «Naturwissenschaftlich gefärbt ist die moderne Psychologie in doppelter Hinsicht, einerseits *methodologisch* durch ihre induktive Forschungsweise und ihr Genügen an bloss wahrscheinlichen Ergebnissen, andererseits *inhaltlich* durch die stärkere und grundsätzliche Berücksichtigung der leiblichen Bedingtheit der seelischen Erscheinungen.» Die mod. Psych. S. 1.

egyoldalúság hátrányain. Bizonyos határig könnyen művelhetünk ugyan bölcséletnélküli tudományt, emberi természetünket azonban nem vethetjük le végképen s nem taszítjuk el magunktól a bölcselentyújtotta s az alsóbbrendű tudomány természetétől megkívánt támasztékot. Az elvesztett egyensúlyt a jelen esetben is csak valamely bölcséleti rendszerhez való csatlakozás révén lehetett helyreállítani. Akarva nem akarva vissza kellett térnie a modern pszichológiának is azon bölcséleti irányok egyikéhez, amelytől egykoron elszakadt, de amelyhez másrészt a lelki rokonság legszorosabb kötelékei fűzték, s amelyben — mondjuk ki nyíltan — legkönnyebben megtalálta az alapot antitelisztikus és antitheisztikus törekvéseihez. Mélységes meghasonlást hozott létre ez a «megtérés» a pszichológiai kutatások keretén belül, úgy hogy a materializmus, monizmus, theizmus stb. époly elkeseredett ellenségek gyanánt állanak egymással szemben a lélektan terén, akárcsak a metafizikában vagy az erkölcstanban, mivel a közelebbi vagy távolabbi következményekben az egyik vagy másik irányzat mellett a pszichológiának is föltétlenül állást kell foglalnia.

A lehető legélesebb színekkel rajzolódik meg előttünk ezen meghasonlás képe abban a kérdésben, amelyet vizsgálódásunk tárgyául választottunk, s amely még nemrégiben is heves összetűzésekhez nyújtott anyagot. S ha az ellenfelek jelenleg nem is mérik össze fegyvereiket oly módon, mint néhány évvel ezelőtt, a fegyvert egyik sem tette le, hanem a le nem győzött, vagy legyőzhetlen ellenség öntudatával dolgozik a saját sáncain belül.

Megtalálom-e öntudatom világában a külső világ ráhatásának megfelelő ekvivalenst, kérdem a természettudományi módszer alapján kutatva s kifejezhetem-e ezt a viszonyt egyenlet alakjában? De alig vettem föl a kérdést, máris számolnom kell tényezőkkel, amelyekre nem is gondoltam s módszeremnél fogva nem is gondolhattam. Az egyenletet felállítottam, de ez a kínzó kérdések egész seregét vonta maga után. Hogy mi a tudatos tény, mi a természeti tüenemény, ezekre a kérdésekre talán már előzőleg megadtam a

feleletet. Most azonban fölvetődik előttem a probléma, hogy mely törvények irányítják lefolyásukat, hogy azonosíthatom-e e tünetenyeket egymással, azonosíthatom-e lefolyásuk törvényeit, s ha nem, akkor a nagy kérdés előtt állok, micsoda törvény szabályozza egymásrahatásukat? Az egyiknek, vagy a másiknak törvényei mérvadók-e, egyesül-e a kettő szintetikusán egy másik oksági viszonylatban, vagy pedig egy egészen különemű harmadik szabályozza a két világ viszonyait? Talán csak csalóka látszat ez a kölcsönös egymásrahatás, úgy hogy két egymásra vissza nem vezethető világgal állok szemben, melyek jelenségei egyenletek sémája szerint tűnnek-szállnak ugyan előttem, de reális hatás és visszahatás nélkül?

S mikor az ehhez hasonló eshetőségek egész sorozata elvonult lelki szemeim előtt, akkor látom, hogy a tény kérdése a lehetőség elvi, metafizikai problémájává vált, s már nem egyenletemről elmélkedem, hanem ennek tulajdonképeni értékéről, ami végül is arra késztet, hogy a test, a lélek, a kettőnek mivolta és kölcsönös viszonya mellett foglaljak állást. A filozófiához kell tehát visszamennem, hogy egyenletemnek értelmet adjak, mert csak tőle várhatok feleletet e kérdésekre s csakis így tölthetem ki az üres egyenletet igazi tartalommal, csakis így állok magam szilárd alapon, elért eredményem pedig csakis így illeszkedhetik be az emberi kutatás és világnézet természeténél fogva oly egységes organizmusába.

— Választásom szerint kell változtatnom egyenletemen. A fizikai tüneteny erőképlete s a tudatos tény megnyilatkozásának intenzitása közé tett egyenlőségi jel elveszti ama jelentőséget, amelyet mint exakt alapon álló kutató tulajdonítottam neki, mihelyt mint filozófus eltüntettem e kettő világ közötti lényeges különbséget s tagadom a valóságos egymásrahatás lehetőségét. Képletem egyik oldala veszíti el értelmét, mihelyt az egyik tüneteny-világ rovására akarok a másiknak előnyöket biztosítani, sőt minden tartalmától megfosztom, ha a természeti erők mögött működő titokzatos, megmagyarázhatatlan tényezőkhöz mene-

külök. A «transzendentaler Schein» árnyéka kísért-e, kérdelem magamat, vagy pedig egyáltalában tévúton járok, ha a természettudomány módszerével dolgozom! S ha nem, akkor találhatok-e rá módot, hogy tartalmat adjak képleteimnek és egyenleteimnek?

Ide, ezekhez az életbevágó kérdésekhez vezet bennünket a fölvetett probléma, ezekre akarok feleletet adni.

I.

A fizikai és pszichikai tünetmények jellegzetes sajátságai.

MENNYIBEN befolyásolhatja a külső világ lelki életünket s mi magunk minő változásokat idézhetünk elő ebben a lelkünkétől oly különböző s tőle oly független világban? — ez a kérdés hamar vetődik föl az emberi értelem előtt, s ha végleges megoldásra azonnal nem is számíthat, legalább is elfogadható feleletet vár. Hiszen ettől függ — magasabb pszichikai életműködésünk értékéről nem is szólva — a nagy kérdés végleges megoldása, hogy mi is az ember igazi helyzete a valósággal szemben. Idegenek vagyunk-e a világon, vagy pedig egészen a miénk ez a szép természet, amely nemcsak testünket táplálja, hanem lelkünk is tőle várja a megtermékenyítést. Csak rövid időre foglalhatta le tehát az emberi gondolkodást a külső világ szemlélete annyira, hogy ez a kérdés öntudatosná vált probléma alakjában nem is merült föl előtte. Alig bontotta ki azonban szárnycsontjait kissé szabadabban, a két világ kölcsönös viszonyának kérdése megoldást követelve lépett eléje. Φσ: γαρ τό αὐτό *xod oμοιον* sívat, τό τε ποιοῦν και τό πάσχον — jegyzi meg Aristoteles! nagy elődjéről Demokritosról, amiből könnyű volt levonni a következtetést, hogy a külső világnak egészen azonos természetűnek kell lennie belső világunk tünetménéinek alanyával, s hogy a kettő között csakis ezen feltétel mellett ismerhetjük el a kölcsönös befolyásolás lehetőségét. Mintha csak a modern pszichológia egyes irányainak dog-

¹ De générât, et corrupt, cap. 7. (2.).

máját hallanók, úgy hangzik az idéztem tétel, s ha a további magyarázat magán hordja is a gyakorlatlan és sok tekintetben naiv gondolkodásmód bélyegét, a legközelebbi elvi rokonságot, sőt azonosságot még sem tagadhatjuk a múlt és jelen között. A probléma azóta mindig élt a tudományos világ tudatában s a történetírónak ugyancsak finom színárnyalatokkal kell dolgoznia, ha a különböző megoldások mindegyikét szemünk elé akarja tární. Erre a feladatra most természetesen nem vállalkozhatom, csak nagy vonásokban akarom megjelölni a kérdés történelmi háttérét, amennyiben t. i. ez a probléma jelenlegi formulázásának megértéséhez szükséges. Mielőtt azonban a kérdés ez oldalát megvilágítanók, tisztába kell jönnünk, mit értünk ama kettős világ jelenségein, melynek kölcsönös viszonya oly fontos problémává fejlődött ki.

A fizikai és pszichikai világ úgy állanak egymással szemben, mint az «én» és a «nem-én» egyrészt oly elemi, másrészt azonban oly nagyon összebogozható fogalmi. E megkülönböztetés azonban korántsem jelzi a két lényegesen különböző világ sajátos tulajdonságait. Testem énemnek lényeges része, azonban épúgy a külső világhoz tartozik, épúgy alá van vetve az ott uralkodó törvényeknek, mint a természeti tünemények bármely egyszerűbb vagy összetettebb formája. Másrészt a tünemények egész láncolata folyik le belső világomban, amennyiben hatáskörük a működő alany egészen zártkörű világára szorítkozik, mindazáltal egyik sem tartozik pszichikai világomhoz, hanem ahhoz a másik, rám nézve látszólag oly idegen világhoz. Azzal tehát, hogy a fizikai világ tüneményei kívülem, a pszichikai pedig bennem folynak le, egyáltalában nem adtam meg jellegzetes sajátásaikat. S mégis itt kell keresnem ezeket, de csak úgy találhatom meg, ha a külső és belső történés mivoltát közelebről meghatározom.

Mi az oka, hogy a fizikai világnak, sőt a bennünk végbemenő tüneményeknek jó része is, *kívülünk* folyik le a maga egészen zártkörű ok és okozati kapcsolat-sorában, s másrészt mi zárja be ízünkbe a tünemények változatos

sorozatát oly módon, hogy más, hozzánk egészen hasonlóan konstruált működő alany hozzájuk nem férhet, s ha hozzájuk fér, akkor előbb a többi fizikai tünetény alakját kell magokra öltetniök, majd meg épen úgy lezárulnak s hozzáférhetetlenekké válnak az utóbbi belső világában, mint a mienkben voltak? Mikor ezt a kérdést vetjük fel, akkor azt a titkot akarjuk leleplezni, amelynek megoldását még senki sem adhatta definitio alakjában, de nem is fogja adni, mert e probléma a meghatározhatatlan, legfelsőbb fogalmak országába vezet bennünket. Csak annyit mondhatunk e kérdésre — elég naiv határozatlansággal: a tudat, vagy épen az öntudat — az életnek e magasabb fejlődési foka zárt belénk egy egész világot, s ennek hiánya távolítja el tőlünk azt a másik nem kevésbé változatos birodalmat, ahol kívülünk, a térben és egészen más törvények szerint folyik le minden.

Eszerint nem az tartozik belső pszichikai világunkhoz, ami bennünk történik, hanem ami tudatosan történik, helyesebben aminek tényezőjét a tudatban, az átélésben kell keresnünk, álljon különben a tünetény a tudatosnak bármelyik fokán. A fizikai világnak pedig nem az a legjellegzetesebb sajátsága, hogy kívülünk, *ém*ntől függetlenül folyik le, hanem hogy életbelépése és lefolyása nincs oly tényezőhöz kötve, amely a maga számára, a maga tökéletesbülésére foglalná le a tünetényben jelentkező pozitívumot. Míg tehát a pszichikai tünetény csakis azáltal lép életbe s azáltal nyeri jellegzetes sajátságát, hogy a működő alany átéli — bárhol keressük is a többi közreműködő okot — s mint ilyen a tudatos (tény) valamely fokán az egyén pszichológiai énjének kialakulásához hozzájárul, addig a fizikai tünetény a maga sajátos létében független ettől az átéléstől s a legszigorúbb objektivitás világába vezet bennünket.

Ezután már nem nehéz e tünetények többi sajátságait jellemezni. Két szempont ad közelebbi felvilágosítást e világokról, *a)* Az állandó, maradandó, *b)* a folytonos változásnak alávetett elemek. Az első a statikus, a második a dinamikus nézőpont. Az előbbi kevésbé érdekel bennünket e

helyen. Elég, ha a metafizikának a látható világ minden oldalú összetett voltára vonatkozó tételeire rámutatunk. Az anyagi világ a legkülönbözőbb természetű egyedek összességéből áll, melyek mindegyike a lényeges és esedékes tulajdonságokból való összetételtől kezdve föl a legmagasabb metafizikai elvonás alapján nyert összetételig minden fokot felmutathat. Ez az összetettség nyomja rá az anyagi világ dinamikus oldalára is a sajátosság bélyegét. Amint a fizikai világ egészben és részeiben a tér bizonyos részét foglalja le, úgy a fizikai tünemények lefolyása is ide utasít bennünket s a térbeliséget vallja jellegzetes sajátosságának. Végeredményében minden ilyen jelenség térbeli helyváltozásnak alávetett és mérhető anyagi részecskék változására vezethető vissza.¹ Ebből mintegy magától következik, hogy amíg a fizikai világ változásait akarjuk megmagyarázni és érthetővé tenni, addig teljes joggal alkalmazhatjuk azt a (módszertani és nem metafizikai érvényű) elvet, hogy az anyagi világ jelenségeit mindaddig anyagi okokra kell visszavezetnünk, amíg más ok és okozati sor bekapcsolása föltétlenül szükségessé nem válik. A mozgás törvényei, az anyag és energia megmaradásának elve erre a világra tehát a legszorosabb értelemben alkalmazhatók, s amíg valamely tüneményt ezekre s a rajok épített egyenletekre vissza nem vezettünk, természettudományilag a tünemény a meg nem magyarázottak közé tartozik.²

A fizikai okság közelebbi vizsgálatából nem csekély jelentőségű következtetést von le Wundt,³ mikor kimondja,

¹ V. Ö. Malapert: Leçons... I. p. 12.

² Hogy mily kiterjedésben alkalmazható ez elv, arról később még gyakrabban lesz szó.

³ Philos. Studien Bd. X. S. 117. U. o. 115. oldalon így ír: «Die Qualität physischer Wirkungen ist stets vollständig vorgebildet in ihren Ursachen. Dies erhellt aus den Kausalgleichungen, in denen sich die Beziehungen beider zu einander darstellen lassen. So sind die beiden Glieder einer Kraftgleichung unmittelbar als gleichartige Größen oder Größenfunktionen gegeben, so dass hier nach Massgabe weniger allgemeiner Voraussetzungen über die Wirksamkeit der Kräfte jeder einzelne Erfolg vorausbestimmt werden kann. Bei den Transformationsgleichun-

hogy ebben a világban az oksági magyarázatnak a progressív, a szintetikus utat kell szem előtt tartania: az okok sorozatából vagy összetételéből előre megmondható az okozat.

A legfontosabb és legjellegzetesebb sajátást azonban a működés és erőmegnyilvánulás módjában kell keresnünk. Ha Aristoteles és szent Tamás filozófiája az éledés élettelen dolgok tevékenységét azzal jellemzi legáltalában^ hogy az előbbieké a kívülök levő alanyok (actio transiens), az utóbbiaké pedig magának a működő alanynak tökéletesbítésére (actio immanens) irányul, akkor mindenesetre nekünk is e helyen kell keresnünk eme felsőbb fokú életműködés és a fizikai világ közötti különbséget A fizikai világban föllépő erő nem a működő test tökéletesbítésére, hanem egy másik — esetleg az actio és reactio alapján — egy harmadik tünetmenny létrehozására irányul. Az O és H egymásrahatásának eredményekép nem nagyobb mennyiségű O vagy H lép föl, hanem egy egészen új test s az előbbiektől lényegesen különböző tünetmenny. Ezt a sajátást a legegyszerűbb természeti jelenségtől föl a legösszetettebbig állandóan tapasztalhatjuk.

Mire kell mindebből következtetnünk? A természeti tünetmennyek oly szoros összefüggésére és kapcsoltságára, oly lezártkörű oksági viszonylatokra, amelyek minden idegen, nem fizikai oknak a beavatkozását lehetetlenné teszik. Ezt a következtetést tényleg levonták s a pszychofizikai parallelizmus tétel gyanánt tette magáévá, de amint látni fogjuk, joggatlanul.

A felsorolt sajátásokkal szemben a pszichikai világ egészen ellentéteseket mutathat föl. Hogy a térbeliség és

gen wird diese qualitative Gleichartigkeit der Glieder allerdings erst auf Grund jener hypothetischen Annahmen hergestellt, die im Sinne der mechanischen Naturanschauung alle Naturvorgänge als Bewegungsvorgänge betrachten. Lässt man diesen Gleichungen ihre ursprüngliche Bedeutung, so enthalten sie dagegen feste quantitative Beziehungen zwischen qualitativ verschiedenen Prozessen.» Mindezt természetesen a tisztán mechanikai oksági viszonylatok köréről ismerhetjük el mérvadó irányítás gyanánt.

kiterjedettség e tünemény-sorozatot nem jellemzi, nem jellemezheti, általánosan elismert tény. Szomorúságom, örömöm, figyelmem, értelmi és akarati ténykedésem nem a térben lépnek föl előttem. Nem adhatom meg felszínüket, határoló vonalaikat, nem mondhatom rólok, hogy térbelileg közel vagy távol esnek egymástól.¹ Megmérhetjük belső világunk tüneményeinek időtartamát, beszélhetünk intenzitásuk kisebb-nagyobb fokáról, ámde mihelyt térbeli fogalmainkat akarjuk rajok alkalmazni, be kell látnunk, hogy Höffding² szerint symbolumokkal, helyesebben pedig gyöngé analógiákkal dolgozunk.

Ha továbbá a pszichikai tényeket az elemek olyatén mozgásából akarnók megmagyarázni, mint a fizikaiakat, akkor hamar be kellene látnunk, hogy ezzel a problémát a megoldáshoz ugyancsak nem vihetjük közelebb. A tudatos jelenségek között nagy számban vannak ugyan olyanok, amelyeknek elengedhetetlen föltétele az említettem fizikai változás, de az, ami a megtapasztalás révén tudatunkba jön, távolról sem azonosítható vele. Egészen sajátos és semminemű fizikai változással össze nem téveszthető tünemény lép elénk pl. a fájdalomban. Ugyan mily hasonlóság fedezhető föl közte és a vágás között, amely előidézte? Megmérhetjük a sebhely hosszát és mélyét, szétbonthatjuk elemeire s magát aényt visszavezethetjük összes előidéző okaira, de végeredményben azt kell mondanunk: annak az észbontó valaminek, amit bensőnkben érzünk, a sebhelyben találjuk meg ugyan előidéző okát és székhelyét, de sem a geometria, sem a mechanika egyetlen képlete sem fejezi ki lényegét. Egész más világba vezetnek e tünemények, ahol nem a mechanikai törvényei parancsolnak. Épen azért, ha a fizikai világban az energia megmaradásának elve uralkodik, lelki világunkban más törvény — az energia növekedésének elve — szabályozza benső életünk lefolyását.

E gondolat közelebbi megvilágítására lelki életünk nagy

¹ V. ö. Malapert i. h. 9. old.

² Höffding: Psychol. S. 42.

törvényére, a tudat összekapcsoló, egyesítő (synthetikus) működésére hivatkozom. «Elméletben elképzelhetem ugyan a tudatot — mondja Malapert¹ — amelyben csak helyekkel lépnek föl az egymástól egészen független lelki állapotok, úgy mint a meg nem szakított világító vonallá nem egyesülő szikrák, ámde ez a tudat nem a mi tudatunk. Benyomásaink egyesülnek, befolyásolják és kiegészítik egymást, s a mi tudatunk csakis az összekapcsolt, egyesített elemeket fogja föl.» A külső világ jelenségeit felbonthatom elemeikre. Mindegyik részecske megtartja a maga legjellegzetesebb sajátosságát s a rendelkezésére álló energia mennyiségét és minőségét (legalább is virtualiter) kimutathatom az összokozatban. De még ennél is jellemzőbb, hogy az ilyenféle történet minden egyes fázisa különálló, a többivel talán csak az átkölcsönzött energia révén összefüggő tény gyanánt áll előttem.

Nem így a pszichikai világban. Tudatom csakis az egészről, az egyesítettről, az összekapcsoltról tesz bizonyosságot s így a tudatos élet oly konkrét tartalom alakjában lép föl, amelyben az elmúlt tény tovább él a jelenlegiben és a legkülönbözőbb elemek egy egészé kombinálódva hatnak egymásra, ilyené alakítva kerülnek tudatomba. Hogy csak egy egészen egyszerű s általánosan ismert esetre hivatkozom, a mozgás érzéklését hozom fel például. Ha a mozgó tárgy minden fázisát külön fognók fel, sohasem jutnánk el ahhoz az összképhez, amelyet tényleg alkotunk róla. Hogy mennyire igaz ez, kézzel foghatólag bizonyítják a mozgó tárgyakról készített pillanatnyi felvételek. Ha külön-külön vetítjük ki azokat, a leghetlenebb képek tárulnak föl előttünk: ilyen rettenetes dolgot sohasem láttam, mondjuk magunknak, pedig naponkint milliószor nyerünk hasonló benyomásokat. Ámde, ami a valóságban elkülönítve és mintegy rendetlen egymásutánban tűnik föl, azt tudatunk összképpé és benyomássá egyesíti és így rányomja a maga csodálatos alkotó erejének bélyegét. Ugyanerre az eredményre

¹ I. h. 25. old.

jutunk, ha a zenei élvezet mivoltát elemezzük, de föltétlenül ide vezet bennünket magasabb és szoros értelemben vett lelki, szellemi működéseink szétboncolása is. S mi ennek a synthetikus működésnek végeredménye? Pszichológiai éntünk kialakulása, tehát egy oly nagyszerű életműködés, amely az actio immanensnek minden jellegzetes sajátját magán viseli s immanentia tekintetében az alsóbb rangú életműködéseknek az alany belső tökéletesbítésére irányuló törekvését messze fölülmúlja: az asszimilálás, az organizálás sehol sem lép elének oly jellegzetes alakban, mint a pszichikai élet tüneményeiben. Tudatunk ezen összekapcsoló működését, mely szerint a különböző időben s a különböző érzékek révén szerzett benyomások egységes, egész és oszthatlan ösztapasztalat alakjában léptiek föl tudatunkban s emiatt az összbenyomásban több foglaltatik benn, mint az egyes elemekben, mondjuk alakító synthesisnek, s ennek az eredménye az, amit fönnebb a szellemi energia gyarapodása elvének mondothirfk.¹ Természetszerűig" folyik ebből, hogy a pszichikai világban az oksági magará/ at nem a progressiv,

¹ V. ö. Wundt: 'Studien a. a. O. S 116. A 112. old. következőképen határozza meg a teremtő szintézist«Unter ihm verstehe ich die Tatsache, dass die psychischen" Elemente durch ihre kausalen Wechselwirkungen und Folgewirkungen Verbindungen erzeugen, die zwar aus ihren Komponenten psychologisch erklärt werden können, gleichwohl aber neue qualitative Eigenschaften besitzen, die in den Elementen nicht enthalten waren, wobei namentlich auch an diese neuen Eigenschaften eigentümliche, in den Elementen nicht vorgebildete Wertbestimmungen geknüpft werden. Insofern die psychische Synthese in allen solchen Fällen ein Neues hervorbringt, nenne ich sie eben eine schöpferische.»

Ez a tény szent Tamás filozófiájában a jól ismertek közé tartozik. Gondoljunk a sensus communis később még említendő szerepére, s azonnal belátjuk állításunk igazát.

Wentscher másként fejezi ki a pszichikai energia növekedésének elvét. «Beiläufig erwähnen wir hier noch, dass schon die Tatsache der Entstehung neuen psychischen Lebens ohne merkliche Verringerung des in den anderen Individuen vorhandenen ein Beweis dafür ist, dass auf diesem Gebiete das Schema der «Äquivalenz», das im Physischen solche Rolle spielt, nicht anwendbar ist.» Id. mű 57. old.

Hogy pedig mily értelemben beszélhetünk még szent Tamás filozófiájában ez energia növekedéséről, később még látni fogjuk.

hanem a regressiv (analytikus) úton történik, amennyiben az adott okozathoz az okokat és föltételeket csakis az egyszerűbb esetekben határozhatjuk meg a priori, különben pedig külön-külön kell felkeresnünk azokat.¹

Ha már most a fizikai és pszichikai világot ily erősen körvonalozott és egészen ellentétes sajátságok választják el egymástól, akkor könnyű belátni, hegy mily nehéz és nagyfontosságú probléma alakjában lép elénk a kérdés: hogyan fejezendő ki kölcsönös viszonyuk, lehetséges-e közöttük a kölcsönös befolyásolás vagy nem? Ha igaz az, amit már a görög atomisták állítottak, hogy csakis egynemű dolgok hathatnak egymásra, akkor mi sem áll hozzánk közelebb, mint a következtetés, hogy a fizikai és pszichikai világ, mint a valóság két élesen elválasztott rendje .között, a kölcsönös egymásrahatás ki van zárva, s hogy tűnérnyeiük a zárt okság elve alapján, mindegyiknek a saját keretén belül a másiktól függetlenül folynak le. Másrészt a tapasztalat bizonyítja, hogy lelki világunk működését minden esetben megelőzi, követi, vagy vele egyidőben jelentkezik testünk fiziológiai változása: a két világ jelenségei tapasztalatunk bizonyossága szerint párhuzamosan folynak le. Hogyan egyeztethetjük meg e tapasztalati tényt az elméletből leszűrődött s főképen a természettudományokból merített elvekkel?

¹ V. ö. Wundt: Studien... i. h. 117. old. Még nagyobb igazságot mond ki ez a tétel felsőbb pszichikai életünkre vonatkozólag, ahol a szabadságnak és szabadabb alakításnak nagyobb tere van, bár itt sem uralkodik az önkény.

II.

A két világ érintkezéséről felállított főbb elméletek.

A LEGKÖZELEBB eső megoldást a gondolkodó elme természetesen nem abban látja, hogy a fönnebb említett párhuzamos lefolyást két egymáshoz nem tartozó, összefüggésbe és kölcsönös viszonyba nem hozható világ csalóka színjátékának nyilvánítja, hanem a tapasztalat adataira támaszkodva, a legszorosabb és legbensőbb ok és okozati kapcsolatot követeli e párhuzamos történések magyarázatára. A még kultiválatlan emberi értelem ezen ösztönszerű megoldását tette tudományos meggyőződésévé Aristoteles és vele a középkori filozófiának azon ága, amely a nagy Bölcs rendszerének törzséből hajtott ki. Napjainkban sem dobták a tudósok e nézetet a régiség tárbá, de tévednénk, ha azt hinnők, hogy e megoldást összes előfeltételeiben és következményeiben mindenki elfogadja. Az első pillanatban azt a benyomást nyerjük, hogy ez elméletet csakis a legszigorúbb dualizmus alapján lehet felállítani és megvédeni, tényleg azonban nem így van. Épen a dualizmus helytelen és tarthatatlan hangsúlyozása okozta a múltban és okozza a jelenben is azt a sok félreértést, amelynek ez a különben oly egyszerű s a tapasztalati tényeknek annyira megfelelő teória ki van téve, másrészt pedig épen ennek alapján nem lehet a valóságos egymásrahatást logikusan kifejtteni és megvédeni, mert ez a dualizmus nem egyéb, mint lappangó parallelizmus. Beszélhetünk továbbá és tényleg sokan beszélnek is napjainkban a test és lélek valóságos egymásrahatásáról, bár a kettő közötti lényeges különbség vagy egészen eltűnik filozófiájukban, vagy pedig bebizonyíthatatlan transcendentálva

válik. Talán csak ezen az alapon lehetne a lélektant a modern természettudomány módszerének alkalmazásával megtermékenyíteni? Lehet, hogy némelyek így gondolkoznak. Tényleg azonban csakis a helyesen felfogott dualizmus tesz bennünket igazi és a valósággal számoló pszichológusokká s csakis ennek a nézőpontjából verhetjük vissza a különböző és sok tekintetben képtelen elméletek támadásait.

Ezzel az alapjában dualisztikus elmélettel szemben a monizmus keretén belül három megoldással találkozunk. A materializmus a fizikai világ tüneményeinek sorozatát veszi alapul. Bennök, mint az igazi és egyedül létező valóságban látja annak a tünemény-sorozatnak a gyökerét is, amely belső világunkban lép föl, de az előbbiektől specifikus és rajok vissza nem vezethető sajátosságokkal korántsem választható el. A pszichikai jelenség eszerint nem más, mint az anyagnak bizonyos magasabb fejlődési foka, vagy még közelebről az agyvelő funkciója, legjobb esetben olyan árnyékszerű kísérő jelenség (epihaenomenon) vagy függvény (functio), amely a fizikai világ változásait nyomon követi ugyan, mint az árnyék az embert, azonban nem mint heterogén, hanem mint homogén tünemény. A letűnt századok materialistái mellett az újabb kor természettudósainak és bölcselőinek nevét kellene említenem, ha e barátságatlanul hangzó elmélet képviselőit meg akarnám nevezni. Ezek a nevek azonban kevésbé érdekelnek bennünket, annyival is inkább, mivel a jelen értekezés nem vállalkozhatik az egyes elméletek távolabbi hátterének elvi megcáfolására.

Míg a materializmus az egyik tényező — a lélek — teljes törlésével igyekszik megfelelő képet alkotni a fizikai és pszichikai világ kölcsönös viszonyáról, addig a spiritualizmus a másik végletbe esik: törli a testet, s a róla tanúszkodó tünemény-sorozatot a pszichikum-visszaverte reflexfénynek, vagy függvénynek tekinti. Leibnitz és Herbart elvei

¹ V. ö. Fr. Erhardt idézett művét. Lotze spiritualisztikus nézeteit vallja, ezek alapján cáfolja a parallelizmust s védi a valóságos egymásrahatást.

alapján főleg Lotze fejtette ki ezt az elméletet, amelyet metafizikai vagy teleologikus idealizmusnak neveznek. A materializmus azzal akarta a csakis egyneműek között történhető kölcsönös befolyásolás elvét megmenteni, hogy az egész világot anyaggá tette. Ezzel szemben Lotze az anyag phae-nomenális jellegét hangsúlyozza s csakis érzéki felfogásunknak más, alapjában véve szellemi alanyokra vonatkoztatott projekcióit látja benne. Az egymásrahatás tehát nem a különemű világok között történik, hanem a lélek s ama más — az egyes atomok mögött rejtőző substanciák között. Két különböző, de nem különemű világgal állunk tehát szemben Lotze filozófiájában, ami lehetővé teszi, hogy *úgy* a mester, mint pedig tanítványai a kérdés természettudományi vizsgálatánál az egymásrahatás elmélete mellett foglaljanak állást.¹ A spiritualisztikus funkció elmélete szükség-szerű következménye továbbá a Kant-féle idealizmus logikus továbbfejlődésének. A parallelizmus hívei között főleg Paulsen karolta föl az elméletet ily alakban, amennyiben kutatásainak végeredményeképp egyszerűen kijelenti: Die Körperwelt ist Erscheinung; das, was in ihr erscheint, ist ein unserem Innenleben Verwandtes.²

A monizmus utolsó kísérlete a szóban forgó kérdés megoldására a két világ olyan azonosításában lép föl, amely szerint a fizikai és pszichikai tünetenyek egyazon lény egyidejű, de két szempontból nézhető megnyilvánulásai. Talán egyoldalúan állítottam föl a parallelizmusnak nevezett elmélet dogmáját, ámde, amint e teória története mutatja, mindaddig, amíg a tétel ilyszerű fogalmazásához el nem jutottunk, addig nem vontuk le a parallelizmus összes következményeit.

A parallelizmus alap gondolatát tényleg nem az idéztem tétel fejezi ki legjobban, hanem az a már a névben is bennfoglalt hipotézis, hogy a testi és lelki élet tünetenyei minden valóságos egymásrahatás kizárásával párhuzamosan folynak le. Talán egészen megfelel a tudatunkban tapasztalt

¹ Mikrokosmos: I. Bd. 3. Buch. 1. Kap.

² Einleitung... S. 126.

tüneménynek az a másik, melyet a fizikai világban vele egyidejűleg, sőt a pszichikum intenzitásának arányában észlelünk, ámde ok és okozati összefüggést a keltő között ki nem mutathatunk.

Ha ez elmélet történeti háttere után érdeklődünk, akkor messze vissza kell szállanunk a letűnt századok bölcselőihez. Hartmann ¹ a középkori nominalizmusban keresi a tan gyökerét, valóságban azonban még sokkal tovább kell mennünk, mert már a platonizmus, valamint ennek későbbi formái is magukban rejtik a parallelizmus alap gondolatát. Minden bölcséleti rendszernek, amely a test és lélek kölcsönös viszonyát csak merev dualizmus alakjában tudja kifejezni, előbb-utóbb ide kell vezetnie s ha egyideig csak a legfelsőbb szellemi működések körére vonatkozik is a párhuzamos lefolyás és kifejlődés postulatuma, néhány évtized, de mindenesetre néhány tanítvány és epigon kezében önkénytelenül levonódik a legmesszebbre menő konzekvencia.

Már magának a mesternek (Platónnak) a tana a test és lélek viszonyáról tele van sötét pontokkal. Hogy csak egyre emlékeztessenek, Platon elmélete a lélek mivoltáról és a testben lakásáról sehogysen magyarázhatja meg az *ember* pszichikai fejlődését, legkevesebbé pedig a test befolyását jellemünk kialakulásában. Sokkal egyoldalúbban fejezi ki a viszonyt az újabb platonizmus. Plotinnál a lélek az alsóbb-rangú érzéklési működésekben már nem játszik aktív szerepet, pusztá szemlélője érzéki világunk tüneményeinek s ha befolyást gyakorolhat is a külön világ jelenségeinek változására, nem mint hivatott mozgató tényező lép föl, hanem mint erkölcsi parancsoló, amennyiben a hasznosság vagy kár szempontjából megszabja az érzéki működések határait (pl. a szenvedélyeknél). Hogy ezek a nézetek a középkor bölcséletében maradandó nyomot hagytak maguk után, egész természetesnek találjuk, ha szem előtt tartjuk, hogy Platon a skolasztikának nevezett filozófia keretén belül

¹ Mod. Psychol. S. 318.

befolyásos iskola mestere volt, bár nem tagadhatjuk, hogy sok tekintetben örvendetes a haladás és hogy az a merev dualizmus épen a keresztény világnézet alapján mind jobban és jobban eltűnik. Csak egyről kell megemlékeznünk, ami a platonizmus keretén kívül is zavarólag hatott problémánk fejlődésére — a forma corporeitatisról. Ez az ember lényeges egységét bizonyos tekintetben megtörte, vagy legalább is alkalmat adhatott oly egyoldalú magyarázatokra, aminőkkel a későbbi filozófiában találkozunk.

A nominalizmus tétele, hogy fogalmaink a külső világot nem fődik s hogy a külső és belső világ egészen heterogén valóságok alakjában értelmezendők, a legmesszebbmenő következményeket vonta maga után s az úgynevezett occasionalismushoz vezetett, mihelyt a test és lélek viszonya a még helytelenebb dualizmuson álló bölceleti előzmények alapján várt megoldásra. Csak a főbb mozzanatokat jelzem. Descartes hiányos és folyton-folyvást megoldhatlan nehézségekbe ütköző elmélete ismeretes előttünk. A test és lélek nemcsak lényegesen különböző, hanem működési módjukat tekintve is élesen elválasztott valóságokat képviselnek filozófiájában. A lélek nem a test éltető tényezője, hanem egy meghatározott szervben székelő s csakis a fiziológiai változások alapján (Descartestól közelebb meg nem határozható módon) észlelő szellemi lény. A test érzéketlen gép, automata, melyet a lélek nem befolyásolhat s amely viszont a lélek működéseit nem irányíthatja. Mintha csak Platon, vagy még inkább Plotin merev dualizmusa szólana hozzánk e tételekben!

A tanítványok természetesen észrevették a mester tételeinek hiányait s nem hunyhattak szemet a nehézségek előtt, amint ez még Descartesnek sikerült. A fizikai és pszichikai világ nem befolyásolhatják egymást — mondta a mester — s a tanítványnak csak a tapasztalat-adta minort kellett hozzáadnia, hogy t. i. a fizikai változást nyomon kíséri a pszichikai és megfordítva, mire aztán önmagától levonódott a következmény — tehát egy harmadik lény, amely a hívó filozófus szemében csak Isten lehetett, lép közbe, hogy a két világ

tüneményei a megfelelő rendben folyjanak le. A test a lélekkel, a lélek a testtel szemben passzív, de mindkettő passzív a végső okkal, Istennel szemben is, aki mint egyedül működő erő a lélekben a fizikai, a testben a pszichikai változásoknak megfelelő ekvivalenseket maga hozza létre.

Geulinx ezen nézete csak átmeneti típus gyanánt szerepelt az újkor két jelentős bölcselete, a Descartes és Spinoza-féle filozófia között. Ha elfogadtuk Descartes substantia-fogalmát s nem riadtunk vissza Geulinx következtetésétől, akkor már csak annak a talán már rég elfelejtett, vagy kevésbé értékelt skolasztikus elvnek kellett tudatunk körébe lépnie, hogy operari sequitur esse. Ha tehát Geulinx szerint csak egy működő lény van a valóságban, akkor szükségszerűen le kellett vonni a következő tanítványnak a konzekvenciát: tehát csak egyetlen lény léphet föl substantiális valóság alakjában. Erre a következtetésre *jutott* Spinoza, akiben a Descartes-filozófia a maga összes metafizikai folyományaival ébredt életre.

A fizikai és pszichikai világ tüneményeit Spinoza istene nem mint tőle különböző valóságokat irányítja, hanem ő maga fejlődik ki bennök konkrét alakban. A dualizmus a legszorosabb értelemben vett azonossággá alakul át, az *ordo et connexio idearum idem est ac ordo et connexio rerum*¹ elve alapján a fizikai és pszichikai világ¹ egyazon valóságnak két különböző oldalává lesz, de csak azért, mert mi, amint nem fejezhetjük ki az egy substantiát egy attribútummal, épúgy az egy «modus»-t sem magyarázhatjuk egy oldalról, hanem kettőre kell szétboncolnunk. «*Quamdiu res, ut cogitandi modi considerantur, ordinem totius naturae sive causarum connexionem, per solum cogitationis attribútum explicare debemus; et quatenus ut modi extensionis considerantur, ordo etiam totius naturae per solum extensionis attribútum explicari debet.*»² Emellett kimondja a szorosabb értelemben vett parallelizmus dogmáját is: «*Nee corpus mentem ad cogitandum, nee mens corpus ad motum,*

¹ Ethica II. prop. 7.

² Ibid. sehol.

neque ad quietem nee ad aliquid (si quid est) aliud determinare potest»! Spinoza filozófiája ezzel megásta a medret, amelyben a parallelizmus vizein hajózóknak haladniuk kell, s nincs is parallelista, aki előbb-utóbb ezekre a vizekre ne tévedne, ha még oly erővel igyekszik is távolodni tőlük.

A hívő filozófust természetesen nem elégítette ki e megoldás, de sajnos nem ott kereste a gyógyszert, ahol megtalálhatta volna. Leibnitz a harmónia praestabilita hipotézisében keresett kivezető utat, de ez csak elfödte, eltüntetni azonban nem tudta az oly szembeszökő ellenmondásokat és lehetetlenségeket. Benne kell azonban látnunk a modern parallelizmus tulajdonképeni atyját, mivel nála már a metafizikai fontolgtások helyét a mechanikai elvek adta érvek foglalják el.² Nála találkozunk ugyanis először az érvel, hogy ha a lélek a testre befolyást gyakorolhatna, ez az energia gyarapodását vagy csökkenését jelentené.

Spinoza és részben Schelling filozófiájából indult ki a modern pszichofizika megalapítója, Fechner. A fizikai és pszichikai világot egy ismeretlen valóság két különböző, de egymásnak megfelelő megnyilvánulásának tekinti. «Amint érzeteink, melyek az idegrendszer egyes részei ingerlésének megfelelően jelentkeznek, tisztán csak egyedi tudatunk hullámlásának legszélsőbb határait képviselik, úgy valószínűleg az egyes személyek tudatossága sem egyéb, mint egy általánosabb tudatnak, talán éppen a bolygók szelleme tudatának a kerületi hulláma. S ha ebbeli fontolgtásunkban tovább megyünk, akkor eljutunk a legáltalánosabb tudatnak, Isten tudatának hipotéziséhez, melynek az atomok általános összekapcsolódása felelne meg.»³ Ezen általános ok és okozati összekapcsolódás előképét és mintegy dióhéj-foglatát találjuk meg saját belső világunk és a külső világ között tapasztalható összefüggésben. Ennek a törvényeit keresi a pszichofizika. A fizikai és pszichikai tünetény Fechner

¹ lb. III. prop. 2.

² V. ö. Hartmann i. h. 322.

³ Windelband: Lehrb. d. Gesch. d. Philos. 5. Aufl. Tübingen. 1910. S. 540.

szerint tehát nem állanak kölcsönös ok és okozati viszonyban: egyazon valóságot tüntetik föl két oldalról, úgy mint a gömb külső és belső felülete: kívülről domború, belülről pedig homorú képet nyújt a szemlélőnek.

Fechner ezen általános s a valóság minden mozzanataira kiterjedő parallelizmusát újabban Paulsen tette egészen a magáévá. «Alle Dinge sind psychophysische Wesen»¹ — mondja — majd meg csatlakozik a parallelizmus dogmájához,² aminek csak hylozoizmusával és spiritualisztikus törekvéseivel ad sajátos színezetet.

A két világ azonosságát hangsúlyozza a dán pszichológus, Höffding is. «Wenn ein Übergang aus dem einen Gebiet ins andere den leitenden Prinzipien der Wissenschaft widerstreitet, und wenn dennoch die beiden Gebiete in unserer Erfahrung als verschiedenartig dastehen, müssen sie sich, jedes nach seinen Gesetzen, *gleichzeitig* miteinander entfalten, so dass es für jede Erscheinung in der Welt des Bewusstseins eine entsprechende in der Welt der Materie gibt und umgekehrt.» «Sowohl die Analogien als die Proportionalität zwischen Bewusstseinstätigkeit und Hirntätigkeit deutet auf eine zugrunde liegende Identität,»³ s hozzáteszi, hogy e két világ úgy viszonylik egymáshoz, mint két nyelvnek egyazon tartalmat kifejező szavai.

Wundt metafizikai előítéletektől menten tisztán a tapasztalat alapján nyugvó, parallelizmust akar konstruálni.⁴ «Psychische Effecte physischer Ursachen sind psychische Vorgänge, die aus einer physischen Causalreihe derart hervorgehen, dass ihre Entstehung in dem Ablauf jener physischen Reihe keine Veränderung hervorbringt; und physische Effecte psychischer Ursachen sind physische Vorgänge, die mit psychischen Bedingungen regelmässig verknüpft sind, dabei aber physisch betrachtet immer auch aus einer

¹ I. h. 114. old.

² I. h. 100. old.

³ Psychol... S. 89.

⁴ V. ö. Studien ... i. h. 26. old.

physischen Causalreihe vollständig ableitbar sein müssen.» Már ez a formula, amelyben engedményeket tesz a pszichofizikai okság képviselőinek-, eléggé mutatja, hogy a parallelisztikus hipotézisek sorában Wundt elmélete állja meg a helyét legkevésbé. «Ueber psychische Causalität und das Princip des psychophysischen Parallelismus» című tanulmányában oly engedményeket találunk, s a parallelizmus alap gondolatát (a két teljesen elzárt oksági kört illetően) annyira áttöri, hogy inkább csak névleg, mint tényleg számítható ez elmélet hívei közé.² Az okot pedig abban kell keresnünk, hogy aki nem követi Spinozát és Fechnert a metafizikai gondolatvilágba, az nem maradhat meg ellenmondás nélkül a parallelisztikus magyarázatnál. Wundt maga elismeri ugyan,³ hogy a pszichofizikai történés tapasztalati tünetényei *magyarázhatók* ugyan az *egy* substantia két attribútumának egymásra vonatkoztatott állapotaiból, tagadja azonban, hogy ebből *magyarázandók*. Eszerint nem vonta le a parallelizmusból folyó összes következményeket s ezért nem sorolható a vérbeli parallelisták közé.

Még számos árnyalatról kellene beszámolnom, ha a parallelizmus összes megnyilatkozásait jelezni akarnám. Ennyi azonban elég ahhoz, hogy a kérdés jelenlegi állapotáról, főleg amennyiben a valóságos egymásrahatás tagadásáról van szó, világos képet alkothassunk magunknak. A legnevesebb modern pszichológusok nevét kellene felsorolnunk, ha a parallelizmus képviselőit meg akarnók ismerni. Ebbinghaus, Heymans, König, Külpe, s a nemrég elhunyt Jodl nevével találkozunk az említetteké mellett, akik valamenynyien többé-kevésbé egy szempontból, a természettudományok álláspontjából nézik a problémát, innét veszik érveiket s ezek érdekében és nevében utasítják vissza a valóságos egymásrahatás elméletét.

Ha összefoglaló pillantást vetünk a különféle elméletekre, akkor azt látjuk, hogy tulajdonképpen csak két lehető-

¹ U. o. 36.

² V. ö. Hartmann i. h. 343. és köv.

³ Studien ... S. 26.

ség áll egymással szemben: a valóságos egymásrahatás és parallelizmus. Az első őszintén bevallja, mit akar. A fizikai világ valósággal befolyásolja a pszichikait és viszont; a két tünetény-sorozatot nem kell oly önmagára zárt rendszernek gondolnunk, hogy az egyikből a másikra következtetni, az egyikből a másikat megmagyarázni nem lehetne. A másik három elmélet mindezt tagadja, s épen ez az előbbi elmélettel szemben tanúsított egyhangú elutasító álláspont tünteti fel valamennyit az egy parallelizmus különböző fajainak. Az egyik vagy a másik sorozatot hozza alárendelt viszonyba a materializmus és spiritualizmus, mikor a rendszerének megfelelő sorozatot önállósítja és felsőbbbrangú és alapjelentőségű voltát hangsúlyozva, a másikat csat vele párhuzamosan föllépő, önálló jelentőség nélküli kísérő tüneténynek, függvénynek nyilvánítja. Innen a neve: funkcionalizmus vagy alárendeltségi viszonylatokkal dolgozó parallelizmus (Subordinationsparallelismus). A tünetény-sorozatok egymásmellé rendeltségét hangsúlyozza a harmadik monisztikus elmélet, amely, amint Paulsen példája mutatja, a spiritualizmussal nagyon szépen megfér, a materializmus vádját pedig csak azzal kerülheti el, hogy a pszichikai tények önállóságát (természetesen a substantiális ok elhagyásával) a fizikaiaké mellett megköveteli, amit a materialisták alárendelő parallelizmusa nem ismerhet el. Valamennyinek a közös sajátsága abban a tételben domborodik ki, hogy mivel ok és okozati összefüggés csakis egymeműek között lehetséges, a fizikai tünetényt csak fizikai, a pszichikait csak pszichikai okból magyarázhatjuk meg.

Ez az állítás mutatja meg a kérdés megoldásához vezető utat.

III.

A tisztán párhuzamos lefolyást védő elmélet (paral- lelizmus) újabbkori érveinek bírálata.

HOGY itt nem tisztán a tapasztalatra alapított elméletekkel van dolgunk, azt már az eddigiekből is láthattuk. Hogy pedig mennyire visz bele bennünket e probléma a metafizikába, azt épen az imént említett tétel világítja meg legjobban. Az a kérdés merül föl ugyanis előttünk elsősorban: alkalmazható-e az okság elve a különmemű tényezők viszonylataira? Található-e benne olyan elem, amely magának az elvnek a természetéből kifolyólag kimondja a mérvadó tételt, hogy a fizikai és pszichikai világ közé hidat verni nem lehet? S ha nincs, jogosan állítja-e föl a parallelizmus az ellenkező tételt, illetőleg megadja-e neki a tapasztalati tudományok módszerének és eredményeinek érvényesítése a jogot az oksági elv illetén módosítására? Oly kérdések ezek, amelyekre a metafizikán kívül senki sem adhat feleletet. Ha továbbá meggondoljuk, hogy itt a test, a lélek mivoltáról, substantiális vagy másnemű létéről is kell nyilatkoznunk, és hogy az általános kölcsönhatás (tehát nemcsak az egyneműek közötti) lehetőségének problémája léptenyomon zavar bennünket, akkor könnyű belátni, hogy nem a természettudományok, hanem a legszorosabb értelemben vett metafizika terén mozgunk, s hogy csak önmagát ámtítja, aki e kérdést a tapasztalati tudományok módszerével és segéd-eszközeivel akarja véglegesen eldönteni.¹

Mire kell tehát szorítkoznunk a probléma termékeny

¹ V. ö. Erhardt i. m. 113. és köv. Hartmann i. m. 408. és köv.

megbeszélése érdekében? Nagyon természetes, hogy nem vitatkozhatunk a materializmus általános jogosultsága felől. Ily részletkérdés tárgyalása föltételezi e probléma eldöntött voltát. S ezt a kérdést ugyancsak alaposan eldöntötte a modern tudomány, s ha egyelőre oly ismeretelméleti alapon történt is ez, amelyet nem helyeselhetünk, mindazáltal megnyugvással nézhetjük, hogy a philosophia perennis elvei mily igazaknak és termékenyeknek bizonyultak, mikor századokon keresztül hangsúlyozta a materializmus tarthatatlan voltát. Ezt az irányt komoly tudós ma már nem tekinti tudományos mozgalomnak. «Der Materialismus ist in der Wissenschaft überwunden: — mondja Windelband 1 — er lebt in populären Darstellungen, wie Büchners «Kraft und Stoff» oder in der feineren Form von Strauss' «Alter und neuer Glaube», er lebt aber auch als Lebensansicht gerade in solchen Kreisen fort, welche die «Ergebnisse der Wissenschaft» aus der gefälligsten Hand zu naschen lieben. Für diese Halbbildung hat er seine charakteristischen Darstellungen in Häckels Werken und seinem sog. Monismus gefunden». Mivel azonban a materializmus parallelizmusa megalapozásán ugyanazon érvekkel dolgozik, mint a tünetények mellérendeltségét feltételező elmélet, az utóbbinak megcáfolása a fortiori alkalmas az anyagelvűség értelmében alárendelő teória megdöntésére is.

Ha nem fogadhatjuk el a materializmus álláspontját, akkor, ugyanazon elvi okokból, vissza kell utasítanunk a spiritualizmust is. Mint helytelen ismeretelméletből származó felfogás nem vezethet bennünket a valóság észszerű magyarázatához s nem nyújthatja azon termékeny elveket, amelyekre az exakt alapon álló tudományoknak szüksége van. A spiritualizmus ismeretelméleti méltatásába e helyen természetesen nem bocsátkozhatunk. Olyan tárgykörbe vinnének bennünket e fejtegetések, amelyek a jelen értekezés keretein kívül esnek. Amennyiben azonban ez elmélet csak az egyneműek közötti egymásrahatás lehetőségét ismeri el,

¹ I. m. 539.

azonos alapon áll a parallelizmus többi formáival s velők együtt cáfolható meg. Amennyiben pedig az anyagi világ jelenségeit a pszichikai tüneményekből akarja levezetni, époly tarthatatlan álláspontot foglal el, mint az ellenkező végletbe eső materializmus. Az anyag és a szellem, a fizikai és pszichikai világ oly élesen körvonalazott sajátságokkal vannak egymástól elválasztva, hogy egyiket a másikra visszavezetni, egyiket a másikból megmagyarázni mindaddig nern lehet, amíg az ellenmondás elve érvényes igazság. Hegel is csak ennek az árán tudta megszerkeszteni ideális pantheizmusát, s más is csak ennek sutba dobásával alkothat ellenmondás nélküli monisztikus világnézetet.

A spiritualizmus még nagy előnyben van a materializmus fölött, amennyiben az anyagi világot értelmünk kategóriájának, az értelmi működés lefolyását szabályozó törvényszabta projekciónak nyilvánítja. Anélkül, hogy ez ismeretelméleti kérdést itt tovább bolygatnám, csak arra mutatok rá, hogy amíg tisztán ismeretről van szó, addig ezzel a hipotézissel egyelőre segíthetünk magunkon. A pszichikai világ azonban nemcsak ismereti tényeket állít elénk, hanem az akarati és érzelmi tünemények egész sorozatát. Hogyan magyarázzuk az ezeket kísérő, megelőző, vagy a velük bármiképen összefüggő fizikai jelenségeket? Talán azzal, hogy tudatos voltuknál fogva az ismeret lényeges alkotórész gyanánt csatlakozik hozzájuk? Lehetséges. Ámde akkor sokkal közelebb áll hozzánk a magyarázat, hogy objektív adatok késztetnek bennünket az anyagi rész felfogására; mindenestre azonban adósak maradunk a megmagyarázhatatlan hipotézis érthetővé tételével, hogy mi annak az oka, hogy az általános szellem az egyéni szellemnek ezen két attribútum alakjában nyilatkozik meg, s hogy egyáltalában mi készteteti az utóbbit az anyag ilyszerű tárgyiasítására. Problémák ezek, amelyekre a spiritualizmus és általában az idealizmus kielégítő feleletet nem adhat, s amelyek végeredményeképen csak a Solipsismus jelentkezhetik a maga összes következményeivel együtt. De legyen elég ez a néhány utalás e kérdést illetőleg. Ezzel nem akarom a probléma meg-

oldását kikapcsolni, hanem csak az érvelést szándékozom egységes mederbe terelni.

Vegyük tehát sorra a valóságos egymásrahatás ellenfeleinek érveit, akik, mint már említettük, a természettudományok irányító vagy módszertani elveit tették a magokéivá. Ezen elveket logikai érvényük és főleg metafizikai tartalmuk szempontjából a legszigorúbb vizsgálatnak kell alávetnünk, mert csak ez adhat megnyugtató feleletet arra, hogy mennyire terjeszthetők ki s mily körben van mérvadó vagy ellenkezőleg hipotetikus jelentőségük. Vannak ugyanis princípiumok, amelyek az egyik tudományban dogmatikai bizonyosságot követelnek, mihelyt azonban más (legyen az egészen rokon-tudomány) körben akarjuk alkalmazni azokat, azonnal elvesztik mérvadó értéküket s a hipotézis határait nem léphetik át. Ez az eset forog fönn jelenleg is. A fizika és a lélektan rokon-tudományok ugyan, tárgykörük azonban sajátos modifikációkat mutathat föl. Alkalmazhatunk-e tehát minden elvet, ha mérvadó jelentősége van is a fizikában, a megfelelő megszorítások nélkül lélektani kutatásainkban? — erre a kérdésre ad feleletet az említettem elemzés.

Oksági befolyásolás csakis az egyneműek között történhetik, halljuk a dogmatikus kijelentést a görög atomistáktól föl napjaink elsőrangú tudósaiig, s ezzel a teljesen érthetetlen és meg nem magyarázható gondolatok közé sorozzák a fizikai és pszichikai világ közötti egymásrahatást. Ámde mi jogosít föl bennünket e határozott kijelentésre? Az oksági elvre nem hivatkozhatunk, mert benne az ok és okozat viszonya oly kifejezést nyer, amely e két tényező minőségi határozottságát a legtávolabbról sem érinti, s az alany és állítmány közötti szükségszerű kapcsolatot oly elvontan fejezi ki, hogy az egyneműek körére zárt oksági viszonylatok megalapozására egyáltalában nem alkalmas. Az újonnan föllépő tünemény fogalma (alany) nem zár magában közelebbi határozottságot az ok (állítmány) természetét illetőleg, hanem csak az utóbbi szükségességét kívánja meg. Ezzel ugyan nem akarom állítani, hogy az oksági elv a

működő alany mibenlétéről mindennemű felvilágosítást megtagad. Korántsem. Annyit már az elv legelemibb szétboncolása után is belátunk, hogy az ok és okozatnak arányos viszonyban kell állania, vagyis hogy az oknak nemcsak egyszerűen oknak, hanem arányos oknak kell lennie. Az okozat ugyanis minden részében és a maga egészében függ attól az októl vagy oksorozattól, amely létrehozta, következésképp azon elemeknek, amelyeket az okozatban találunk, benn kell foglaltatniuk az okban is. De a bennfoglaltság módjáról az elv egyáltalában nem nyilatkozik. A formális, vagyis az azonosságon nyugvó (a causa intrinsecanál), valamint a magyszerű (virtuális) bennfoglaltság a maga alsóbb fajaival egyaránt megfelel a szóban forgó elv követelményeinek.¹ Talán még több értékes felvilágosítást nyújtana az oksági elv a két elem közelebbi természetét illetőleg, főleg ha a gondolkodás és tapasztalat egyéb adataival hasonlítókat össze, ámde ez itt nem érdekel bennünket. Csak arra akarunk utalni, hogy az ok minőségének és természetének közelebbi meghatározása ez elv alapján nem törtenhetik apriori, hanem csakis a tapasztalat útján, amíg csak ki nem mutattuk, hogy meghatározott tünetnycsoportok szükségszerűen feltételezik az okok bizonyos csoportját, úgy hogy *kizárólag* ezekben kell látnunk az említettem tünetnycsoportok arányos okát

Az arányos ok fogalma pedig egyáltalában nem zárja magában sem a mennyiségi, sem a minőségi egyneműséget. Hogy az ok a tökéletesség magasabb fokán áll, mint az okozat, nem szükséges külön hangsúlyoznunk. Ha az új tünetnycsoportot belsőleg fölépítő tényezőktől (forma, materia) eltekintünk, s a cselekvő okra fordítjuk figyelmünket, akkor azonnal be kell látnunk tételünk helyességét. Ez energiájának csak egy részét használja föl, illetőleg kölcsönzi az okozatnak, mert az ellenkező magának az oknak a megsemmisülését vonná maga után. Mennyiségi azonosság a metafizika követelményei szerint az ok és okozat között

¹ V. ö. S. Thom. De veritate Qu. 27. a. 7. c.

tehát egyáltalában nem szükséges,¹ hacsak a Newton-féle proporcionalitás értelmében nem magyarázzuk a mondottakat. Az utóbbit az okság elve megkívánja, de ezt minden megszorítás nélküli elvvé tenni az aktualizmus metafizikai érvényre emelését jelentené. A minőségi azonosságot illetőleg ugyanezt kell mondanunk.² Az okozat magyszerű bennfoglaltsága az okban oly tény, amelyet a mindennapi tapasztalat eléggé bizonyít. S ha emellett az ú. n. másodrangú okok működési módjára — az adott potentia passívához való lekötöttségre — gondolunk, azonnal belátjuk, hogy a működő erők tökeletesbülésének arányában csökkenik az említettem lekötöttség is, amiből csak arra következtethetünk, hogy az ok és-okozat közötti minőségi azonosság a metafizika követelményei közé nem tartozik, sőt a különeműség az oksági működés tökeletesbülésének elkerülhetetlen föltétele.

Eszerint nem mennyiségi, nem is minőségi azonosságot ír elő az okság elve, hanem tisztán csak arányosságot a működő erő, s ennek az arányosságnak megfelelő föltételeket a potentia passiva részéről. A fizikai és pszichikai világ egymásrahatása ellen tehát az oksági elvből döntő bizonyítékot nem hozhatunk föl, de ha már tételünkre vonatkozólag következtethetünk belőle valamit, az épen a materializmus és spiritualizmus tarthatatlanságát bizonyítja. Hogy a fizikai tüneményben keressük a pszichikai tények arányos okát, az ellen az okság elve emeli föl szavát. Senki sem mutathatja ki a lelki élet ama magyszerű bennfoglaltságát az anyagi

¹ Szent Tamás elve: *omnis effectus agentis univoci adaequat virtutem agentis* (Pol. Qu. 7. a. 7. c.) nem hozható fel a mondottak ellen, mert ez a minőségi arányosságra vonatkozik, a mennyiséget pedig nem érinti közelebbről.

² «*Quidquid perfectionis est in effectu, oportet inveniri in causa effectiva, vei secundum eandem rationem, si sit ágens univocum, ut homo generat hominem; vei eminentiori modo, si sit ágens aequivocum: sicut in sole est similitudo eorum, quae generantur per virtutem solis. Manifestum est enim, quod effectus praeexistit virtute in causa agente; praeexistere autem in virtute causae agentis, rfon est praeexistere imperfectione modo, sed perfectione.*» S. Th. I. Qu. 4. a. 2. c.

világ sajátágaiban, amit az oksági befolyásolás szükségszerű előfeltételének mondtunk. S ha a pszichikai világot tisztán a fizikaiból akarnók levezetni, akkor el kellene fogadnunk a tételt, hogy az okozat, mint ilyen, nagyobbfokú tökéletességet mutathat föl, mint az ok, ami a szóban forgó elv nyilvánvaló megsértését jelenti. Ugyanezt kell hangsúlyoznunk a spiritualizmussal szemben, amely épen megfordítva az okozaton tapasztalt tökéletesség-vesztés — nem mennyiségi (ami könnyen magyarázható), hanem minőségi intenzitását (a megfelelő *potentia passiva* hiányában) nem tudja megmagyarázni. Az egyik elmélet tehát az aktív, a másik pedig a passzív tényezők arányosságáról felejtkezik meg.

fia azonban a monisztikus előítéletektől menten vizsgáljuk a kérdést, akkor a kölcsönös befolyásolásnak semmi sem áll útjában. Tekintsük a fizikai világ rendelkezésére álló energiát aktív tényezőnek s állítsuk vele szembe a pszichikai tünetenyeket hordozó alanyt oly viszonyba, hogy köztük az említettem érintkezés megtörténhessék, akkor a kölcsönös befolyásolás elfogadása nem támaszt nagyobb nehézségeket, mint a fizikai világ egyes alanyainak kölcsönös egymásrahatása, s ha ezt a valóság adataival igazoltuk, akkor áthidaltuk az űrt a két világ között. S ezt a hidat eddig még csak egy filozófiai rendszer tudta megépíteni: Aristoteles és szt. Tamás bölcselete. — A hylozoizmus túloz, mikor ezen érintkezés lehetővételének postulatuma gyanánt az egész természetet élő és pszichikai alannyá teszi. Platon, Cartesius és a velük többé-kevésbé azonos elveket valló bölcselők a követelmények alatt maradnak, mikor a pszichikai lények belső egységét szétbontó dualizmus mellett emelnek szót, s így a kölcsönös befolyásolás problémáját tényleg érthetetlen és a legnagyobb ellenmondásokkal kevert elméletté teszik. Ha pedig a pantheizmus és az idealizmus nézőpontjából akarjuk a szóban forgó egymásrahatás pártját fogni, akkor, azt hiszem, könnyű belátni, hogy üres szavakkal dobálózunk s nem azt a kölcsönös befolyásolást védjük, amelyről a mindennapi tapasztalat beszél. Hogyha azonban a tudatos világ hordozóját azon lényeges egység (unió substan-

tialis) alakjában szerkesztjük meg, amelyről Aristoteles és szt. Tamás beszélnek, akkor tényleg megtaláljuk az egymásrahatáshoz szükséges előfeltételeket. Eszerint a pszichikai tünemények alanya sem a tisztán szellemi, sem a tisztán anyagi világ elemeire nem szorítkozik, hanem a kettőből synthetikusán, szerves egység (*unum per se*) gyanánt alakul meg. Fizikai voltánál fogva összeköttetésben áll az anyagi, mechanikai világgal, s mint ilyen felfoghatja az utóbbi befolyásait, ingereit, vagy megfordítva, közölheti vele ama változásokat, amelyek a tudatos világ működésének ekvivalense gyanánt a külsővilágban föllépnek. Szellemi voltánál fogva viszont biztosítva van a két világ között a mechanikai törvények szerint történő érintkezés magasabbrendű átalakítása, a két elemnek szerves egysége pedig az át nem tört oksági folytonosságot és a tünemények egységes lefolyását teszi lehetővé. Itt csak utalni akartam ezen igazságokra, később pontosabban fejtem ki gondolataimat. E helyen ugyanis csak azt kellett hangsúlyoznom a parallelizmussal szemben, hogy a folytonosság megszakítása nélkül találhatunk a fizikaiból a pszichikai világba vezető utat és megfordítva, úgy hogy az oksági elv legcsekélyebb módosítása nélkül vallhatjuk a két tüneménysorozat közötti kölcsönös befolyásolás lehetőségét. Eszerint az oksági elv minden más egyoldalú magyarázatát, amennyiben az elv metafizikai értékéről van szó, *petitio principii*-nek kell nyilvánítanunk.

Ámde éppen ennél a metafizikai értéknél van a baj. Hume óta az oksági kapocs nem létezik tőlünk függetlenül a tünemények között, hanem csak mi gondoljuk oda — mondja egyhangúan korunk tudósvilága — s még ha lenne is valami a dologban, akkor sem beszélhetnénk tulajdonképeni egymásrahatásról, mivel a külső alany tökéletesbülésére irányuló működés (*actio transiens*) az egészen érthetetlen és magyarázhatatlan hipotézisek közé tartozik, s csak az abszolút lény *actio immanens*ének elfogadása nyújt kielégítő világképet.¹

¹ V. ö. Wentscher: Einleitung... S. 103. ff.

A parallelizmus szerint az egymemű tünetények közé odagondoljuk a kölcsönös oksági viszonyt, sőt oda kell gondolnunk. A fizikai és pszichikai világ tüneténysorozatai közé azonban nem vihetjük be e gondolatot, nem szabad belevinnünk. De mi akadályoz ebben bennünket, a gondolkodás törvényei vagy a tapasztalat adatai? Az előbbieket kétségkívül nem. Mert ha lemondunk is az oksági elv előbb kifejtett értékéről s csak a szabályszerűen egymásra következő tünetényeket összegezö képletet látjuk benne, még akkor is époly kevés jogunk van az egymással rendszeresen összefüggö és egymást feltételezö fizikai és pszichikai tünetényeket e képlet érvényességi köréböl kizárni, mint az egymemű tünetény-sorozatokat egyoldalulag neki alávetni. Oly logikai botlást kell ez eljárásban látnunk, aminöt csakis a monizmus előítéleteibe szerelmes elme követhet el az utóbbiak érdekében. — Vagy talán a tapasztalatra hivatkozunk? Ámde a tapasztalat épúgy megtagad minden felvilágosítást az oksági kapcsot illetöleg a két sor között, mint azok egyes homogén tagjai között, s a két sor megfelelő tünetényeinek egymásutánja, amelyről a tapasztalat kétséget kizáró bizonytságot tesz, semmivel sem különbözik attól, amelyet a homogén tagok között észlelünk. Ha tehát a tények ellenére sem gondoljuk a két sor közé az oksági viszonyt, akkor bizonyára másnemű súlyos érvekkel kell dolgoznunk, különben eljárásunk nemcsak metafizikailag értelmezett, hanem a tapasztalaton nyugvónak gondolt oksági elvvel is ellenkezik, 1 Ezeket a súlyos érveket korunk pszichológiája a tehetetlenség törvényében, az energia megmaradásának elvében és a természet körére zárt oksági viszonylatok axiómájában (geschlossene Naturkausalität) látja, úgy hogy ezek világában nézve a problémát, a két sor közötti kölcsönös befolyás meg nem történhetik, sőt ily viszony közéjük sem gondolható.

Ezen érvek majd külön-külön, majd meg egymással

¹ A parallelizmus állásfoglalását az oksági elvvel szemben Hartmann is elveti, pedig ugyancsak más alapon áll, mint mi. V. ö. i. m. 410. oldal.

kapcsolatban jelentkeznek a parallelizmus egyes híveinél. Bármily különösen hasson is ránk a természettudomány említettem elveinek alkalmazása ily metafizikai kérdések eldöntésénél, mégis számolnunk kell velők, mivel csakis ezek révén emelkedett a parallelizmus oly népszerűsége, aminőnek napjainkban örvend. Hogy pedig egyáltalában ily érvekkel találkozunk a lélektanban, az a bevezetésben említett módszer alkalmazásából magyarázható. Korán lenne még e módszer jogosultsága mellett vagy ellen nyilatkoznunk. Egyelőre ténynek tekintjük s az elvi kérdésről később mondjuk meg véleményünket. — Tény, hogy a mai pszichológia a természettudományokban érvényes törvények alapján akarja megszorítani vagy kibővíteni az okság elvét, s az így átalakított princípiummal dolgozik problémáinak megoldásán. Hogy módszertani szempontból szükséges az oksági elvnek megszorítása, azt mindenki belátja, aki részletkérdésekkel foglalkozott. Az oksági elv oly általános és elvont s a lehetőségek oly végtelen sorozatával állítja szembe a kutató elmét, hogy közelebbi irányító elvek és megszorítások nélkül gyakran még a legegyszerűbb tünetmények okát sem tudnók meghatározni. Termékeny előrehaladás ezek nélkül lehetetlen. Ha pl. a természettudomány nem zárkoznék pusztán a mechanikai okokon alapuló magyarázatra, bizonyára nem mutathatna föl oly eredményeket, aminőkről az utolsó évszázadok tanúskodnak. — Ezen megszorításoknak azonban minden esetben erősen megalapozott elveken kell felépülniök, s csak az említettem elvek megszabta határok közt érvényesek. így a természettudomány *elvileg* a tapasztalati tények vizsgálatára szorítkozik, s mint ilyen jogosan zár ki kutatásai köréből minden, a tapasztalat alá nem tartozó okot. Ha tehát az általános oksági elvet oda módosítja, hogy minden természeti tünetménynek meg kell lennie a maga tapasztalati, mechanikai okának, akkor módszertani szempontból helyesen jár el, metafizikai értékű igazságot azonban egyáltalában nem mondott ki.¹ Ennélfogva minden természeti tünetmény,

¹ Természettudományon itt csak a fizikát értjük. Ez jogosan zárkozik a mechanikai magyarázatra, míg a természettudomány többi

amelynek tapasztalati vagy épen mechanikai okait nem sikerül kimutatnunk, a természettudományilag meg nem magyarázott tények közé tartozik. Ámde következik-e ebből a tünemény megmagyarázhatatlansága? Egyáltalában nem. Minden más ok, amelynek arányos voltát kimutathatjuk, az elégséges okok közé tartozik, s a természettudósnak meg kell hajolnia e magyarázat előtt, amelynek talán nem adhat helyet az ő tudományágában, de amelynek jogosultságát logikusan épügy nem vonhatja kétségbe, mint a metafizikus nem szólhat semmit a mechanikai magyarázatok ellen. Ezzel a megszorítással tehát még csak postulatum gyanánt sem állíthatjuk föl a tételt, hogy az egész természetben csakis mechanikai okok működnek s azért minden magyarázat, amely ezeken túllép, érvénytelen s a tüneményt érthetővé nem teheti.¹ Az ilyen módszertani fogásokkal a fizika csak

ágai — tehát a szerves világgal foglalkozó tudományok jogtalanul. Az előbbi a tapasztalatra hivatkozhat, amely szerint a fizikai világ tüneményei tényleg visszavezethetők mechanikai erőviszonyokra. Ezt a tapasztalati tényét általánosítja s mondja ki elv alakjában. De ennek az elvnek épen a modern tudományok indukciója alapján csak korlátolt érvénye van, t. i. azon tünemények körében, amelyeket eddigi tapasztalataink alapján mechanikai okokra visszavezethettünk. Metafizikai érvénye, amely szerint minden más okot általánosságban kizárhatnánk, csak akkor lehetne, ha kimutathatók, hogy a «természeti tünemény» és «a mechanikai ok» közt oly szükségszerű kapcsolat van, hogy az előbbi az utóbbit föltétlenül megkívánja, amit pedig senki sem mutathat ki. Csak arányos, de nem föltétlenül mechanikai okot követelhetünk meg logikusan.

¹ A természettudomány a legközelebbi oksoportok kutatását vállalja magára, de ezt is csak szűk tárgykörben. Arról tehát nem mondhat illetékes ítéletet, hogy ezeken a legközelebbi okokon túl nincsenek-e más tényezők, amelyek esetleg azok nélkül is létrehozhatnak természeti tüneményeket. Épen így nem nyilatkozhatik arról, hogy tárgykörén túl nem működnek-e másnemű okok, amelyeknek esetleg a tisztán fizikai tünemény világba is lehet beleszólásuk, bár talán az itt uralkodó törvények tisztelbentartása mellett. Ennek elvi kizárására a természettudományt semmi sem jogosítja fel, s ha mégis megteszi, petitio principit követ el, mert épen elveinél fogva — a tisztán tapasztalati oksági viszonylatokra zárkózás miatt — ily metafizikai jelentőségű kérdésben illetéktelen.

a többi tudományoktól zárkózik el, megalkotja sajátos, zárt-körű oksági viszonylatait, biztosítja a maga és kutatásainak sajátos jellegét, s amíg megmarad az említettem határok között, senki sem tehet neki szemrehányást.

Ha ily korlátolt érvényűek a szóban forgó megszorítások azon tudomány keretein belül, amelynek jogos és szükségzerű követelményei gyanánt lépnek föl, mennyivel nagyobb elővigyázatra van szükségünk, ha ez elveket idegen területekre visszük át, ahol előreláthatólag másnemű ok és okozati kapcsolatokkal is lesz dolgunk. Csak az erős elhatározás menthet meg bennünket megbocsáthatatlan logikai botlásoktól, hogy vagy megfelelő módosításokat eszközöljünk kölcsönzött elveinken, vagy pedig mindenkor készségesen meghajlunk az ellenkezőről tamaskodó tények előtt. Így vagyunk problémánknál is. Ha a pszichológia oly rokonságot talált a saját és a természettudományok vizsgálódási köre között, hogy bizalommal csatlakozott hozzájuk, senki sem veheti tőle rossz néven. Ámde minden egyes esetben el kell hagynia ezt a talajt, ha a tapasztalat oly területekre vezet, amelyeken ez elvek érvényessége megszűnik, illetőleg amelyeken alkalmazásuk épen a tapasztalat adta tünemények megmagyarázhatlanságát vonná maga után. Ezt nemcsak a gondolkodás törvényei követelik meg, hanem a lélektan tapasztalati volta is szót emel mellette.

De lássuk e törvényeket egyenkint.

2.

A tehetetlenség törvényére szoktak elsősorban hivatkozni a parallelizmus megokolásánál. Minden test megmarad állapotában, amíg külső erő állapotváltozásra nem kényszeríti, mondja a törvény, amely az anyagi tünemények világában tényleg tökéletes kifejezést nyer. Höffding¹ Galilei és Newton szavaiból azt a következtetést vonja le, hogy a külső erőkön anyagi, mechanikai erőket kell értenünk. Eszerint a tehetetlenség törvénye a mechanika összes sza-

¹ I. m. 43. old. jegyz.

bályait mintegy dióhéjban magában foglalja s föltétlenül megköveteli, hogy a fizikai világ tünetényeinek okait minden esetben anyagi, mechanikai erőkben keressük. Ha tehát a pszichológia elfogadja a természettudományi kutatást irányító elveket, neki is így kell magyaráznia a fizikai tünetényeket s a pszichikai világ legcsekélyebb befolyását is idegen beavatkozás gyanánt kell visszautasítania.

Nem akarom kétségbevonni Höffding magyarázatának történelmi helyességét, elvileg azonban nem érthetünk egyet az ily kizárólagos értelmezéssel. Külső erő befolyását követeli meg e törvény a testek állapot-változásához, de annak mibenlétéről egyáltalában nem nyilatkozik. Talán mechanikai erökhöz vezet bennünket a tapasztalat a közönséges körülmények között s a fizika tárgykörében,¹ ámde a törvény magában véve nem jogosít fel bennünket, hogy e tárgykörön túl, tehát a lélektanban is, csak mechanikai oksági viszonylatokat keressünk, még kevésbé azonban arra, hogy másnemű okok és működő erök létezését egyszerűen tagadjuk. Nihil transit de potentia in actum, nisi per aliquod ens in actu ez a szóban forgó szabály metafizikai alakja és igaza. Következőleg ha kimutathatjuk az ens in actu, vagyis az arányos külső erő létezését, akkor a tünetényt a tehetetlenség törvényének sérelme nélkül magyaráztuk meg, bármilyen legyen is ez erő minőségi határozottsága. S ha ezentúl a tapasztalat olyan adatokkal szolgál, amelyek a mechanikai erökön túl keresendő tényezőket tételeznek fel, akkor meg kell hajolnunk a tények előtt s magyarázatunk alapján egyáltalában nem kell hűtlenné lennünk természettudományi módszerünkhöz, hanem csak ennek egyoldalúságaitól és jogtalan általánosításától kell búcsút vennünk. «Wer das Beharrungsgesetz so deutet — mondja Hartmanns — dass die Änderungen *nur* durch mechanische, materielle Kräfte hervorgerufen werden können, der legt

¹ Ez értelemben mondhatja csak Höffding (i. m. 43. old.) e törvényről, hogy a tapasztalat révén csak megközelítőleg igazolható.

² I. m. 417. old.

willkürlich etwas in das Beharrungsgesetz hinein, womit dasselbe seinem Begriff nach gar nichts gemein hat, und zeigt damit, dass das Vorurteil der mechanischen Weltanschauung die Unbefangenheit seines Verständnisses aufgehoben hat».

Ha tehát a helyesen értelmezett törvény nem akadályoz bennünket abban, hogy a különművek közötti oksági befolyásolást elfogadjuk, akkor miért nem magyarázzuk így a tapasztalatunk szerint egészen összeforrt s egymást szabályszerűen kísérő fizikai és pszichikai tünetenyeket? Bizony nehéz megfelelő érveket felhozni. A mechanikai világnézetre hivatkozunk? De ez ily alakban *petitio principii* s a tehetetlenség törvényéből nem következik mérvadó, általános és a természettudomány tárgykörét túllépő elv gyanánt. Vagy a lélektől, a dualizmustól való félelmünkben tesszük ezt? Minden emellett szól. Ez a félelem azonban nem elégséges egy ily nagyfontosságú elmélet megalapozásához s egy vele szemben álló, de a tapasztalati tényeknek jobban megfelelő elmélet elvetéséhez. «Gut; — mondja Paulsen, mikor a józan emberi ész nehézségeire reflektál — dann muss man sich aber deutlich machen, dass man damit zu der Theorie der Wechselwirkung, und also zu einem spiritualistischen Dualismus zurückkehrt. Man muss dann entschlossen sein, alle die Schwierigkeiten in den Kauf zu nehmen, die mit jener Anschauung verbunden sind: die Existenz von Wesen, die physisch nicht da sind, die Entstehung von Bewegung aus blossen, rein geistigen Absichten und Willensbestimmtheiten, und ebenso die Umsetzung von Bewegung in etwas, was in der physischen Wirklichkeit überhaupt nicht anzutreffen ist».¹ Helyes. De hát miért kell félnünk azon lényektől, amelyek nem tartoznak a fizikailag adott valóság körébe? Ha fizikailag csak az az adott, amiről érzékeink, műszereink tanúskodnak s amit a mechanika törvényeinek alávetetünk, akkor természetesen sok minden nem tartozik ebbe a kategóriába. Ámde dogmává

¹ Einleitung... S. 102.

emelni, hogy csakis az ilyen adatokat számíthatjuk a mindenség valóságai és működő erői közé, oly *petitio principii*-t jelent, amelyet Paulsen sem fog helyeselni, annyival is inkább, mivel maga is. beszél a világ lelkéről, amelyet eddig ugyancsak nem mért vagy tapasztalt meg senki sem.

A lélek, amelyről a mi filozófiánk beszél, nem tartozik ugyan az érzékelhető és megmérhető fizikai adatok közé, azonban olyan valóság, amely fizikára nézve is adott testnek határozottságot, tartalmat és létet kölcsönöz, Megokolhatatlan tehát az ilyen félelem a lélektől és kölcsönös befolyástól, hiszen a már említett lényeges egyesülés révén maga a lélek is bizonyos tekintetben a fizikailag adott dolgok közé sorakozik, kifelé való működésében az ott uralkodó törvényeknek van alávetve s ha mint ilyen beleszól a fizikai világ tüneményeinek lefolyásába, nem jogtalanul teszi s nem kell okvetlenül idegen beavatkozásról panaszkodnunk. Ha továbbá Paulsen attól tart, hogy ez «egészen szellemi szándékok és akarati elhatározások» zavarólag nyúl-nának be számításainkba, amennyiben a mechanika törvényei szerint lefolyandó eseményeket megváltoztatják, számításainkat megghiúsítják — stb. — szóval, hogy valami *Spiritus malignus* gyanánt bizonytalanná tennék tudományos vívmányainkat, akkor nagyon téved. Méltán félhetnénk ettől, ha a test és lélek viszonyát nem úgy állapítanók meg, mint Aristoteles és szent Tamás. Ahol a lélek idegenként lakik a testben, ott tényleg nehéz eloszlatni ezen aggodalmakat. De ha a testtel való lényeges egyesülés révén maga is a fizikailag adott valóságok közé sorakozik, akkor e lekötöttsége folytán minden akarati elhatározás vagy szándék csakis a fizikai világban uralkodó törvények szerint valósulhat «meg, amiért is zavarról, vagy bizonytalanságról nem beszélhetünk.

Vagy talán ilyen magasabbrendű energia-forrással nem tudunk megbarátkozni? De hát a világból már el nem disputálhatjuk. Hogy mi mindent valósított meg már az

¹ V. ö. Erhardt i. m. 88. old.

emberek akaratereje s mily nagy az eszmények termékenyítő ereje, arra itt csak utalnunk kell. Vannak tehát a mindenségben magasabb energia-források is, mint azok, amelyekről a fizika eddig tudomást szerzett. Miért akarjuk ezeket tétlenné és a fizikai világra értéktelenné tenni? Mert a fizikai világ energiája változatlan — szokták mondani — se nem növekedik, se nem csökken. Ha pedig ez a felsőbb-rangú energia-forrás 'beleszólhatna a külső világ tüneményeinek lefolyásába, akkor növekednék az energia, vagy viszont csökkenne, ha a fizikai világ a pszichikait befolyásolná: «wir müssten in den Kauf nehmen... — hallottuk az imént Paulséntól — die Umsetzung der Bewegung in etwas, was in der physischen Wirklichkeit überhaupt nicht anzutreffen ist». Ezzel eljutottunk Paulsen utolsó nehézségéhez és a parallelizmus egy másik kölcsönzött elvéhez: a két különmű világ egymásrahatását lehetetlenné teszi az energia megmaradásának elve.

3.

Hogy mily nagyhatalom volt még nemrégiben az energia megmaradásának elve, arról ez utolsó évtizedek irodalma beszélhet legtöbbit. Ha valamely nézetet vagy tételt a mai tudomány nevében utasítottak vissza, akkor erre a törvényre hivatkoztak s az ellenfélnek el kellett némulnia. Ma azonban ez a nagyhatalmi állás megdőlt, nem mintha a tudósvilág e törvény jelentőségét kicsinyelné, hanem azért, mert a józan kritika eredménye gyanánt leszűrődött a meggyőződés, hogy az elv érvényességi körét sokkal jobban kiterjesztették, mint amennyire ez feljogosít, s következményeket vontak le belőle, amelyek nem foglaltatnak benne.

Többféle alakban fejezhető ki az elvben foglalt igazság. A kinetikai és potenciális energia mennyisége a természetben állandó, vagy ami ugyanezt jelzi: aktuális energia a természetben nem veszt el megfelelő pótlék — potenciális energia föllépése nélkül. Az elv apriorisztikus megalapozására irányuló kísérletek kudarcot vallottak s bár maga Robert Mayer a «causa adaequat effectum» tételéből a priori is le

akarta vezetni, elismerés nem koronázhatta kísérletét.¹ Ha a tehetetlenség törvényének metafizikai alapját és alakját kimutathatjuk, az abból magyarázható meg, hogy benne az oksági elv oly csekély megszorítás alá esik s a benne föllépő fogalmak oly természetűek, hogy egyik a másikat szükségszerűen megköveteli. Az energia megmaradása elvénél azonban másként áll a dolog. Ha nem tagadhatjuk is a tétel szükségszerűségét, amelyre R. Mayer hivatkozott, de mi jogosíthat föl bennünket arra a következtetésre, hogy az ok energiájából más utón nem vezett el semmi sem az okozat létrehozatala alkalmával? A tétel és a benne föllépő fogalmak nem, mert az el nem kallódás, illetőleg a meg nem semmisíti sem az ok, sem az okozat fogalmában fel nem található, s csak azt fejezi ki, hogy az okozatban felhalmozott erő vagy másnemű tartalom ekvivalensét az okban meg kell találnunk. Hogy pedig a tünemény fellépése alkalmával kifejtett erőtartalom egészen megfelel-e az okozatnak, azt más utón, tehát a tapasztalatból kell kimutatnunk, következésképpen csakis az utóbbi adja meg a feleletet arra, hogy ez esetlen nagyobb intenzitásban föllépő erőmennyiség a természet más erőivé alakult-e át vagy pedig talán egészen megsemmisült.

Az energia megmaradásának elvét tehát csakis az indukció bizonyíthatja be, következésképpen csakis a tapasztalat megvonta határok között érvényes. Ezzel nem akarom ugyan elfogadni a tételt, hogy az indukció nem vezethet metafizikai értékű igazságokhoz, állítom azonban, hogy ez a jelen esetben lehetetlen. Eltekintek ugyanis attól, hogy az energia fogalmában, amint ezt a mai tudomány megalkotja, nem láthatunk oly lényeges meghatározást, aminőre az általános igazságok levezetéséhez szükségünk van, (hiszen «energia» a mai tudomány szemében csak gyűjtőfogalom egészen heterogén dolgok subsumálására), de azt hiszem, hogy bármiként alkossuk is meg az energia fogalmát, sohasem sikerül azt oly módon meghatározoznunk (főleg, ha a tapasztalat adatait figyelembe vesszük), hogy az állandóság,

¹ V. ö. Erhardt i. m. 72. old.

a meg nem semmisülés állítmányait levezethetnők belőle, vagy szükségszerűen összekapcsolhatnók vele. Az *actus purus* fogalmáig kellene felemelkednünk, ezt kellene a természetben kimutatnunk, hogy az energia megmaradásának elve szükségszerű tétel gyanánt állhasson előttünk. Mi nagyon szívesen elkísérünk bárkit is ezen felfedezési útjában, hiszen ez a fogalom honos a mi filozófiánkban, de erre bizonyára nem vállalkozik a mai tudomány. Másutt azonban hiába keresünk alapot ily szükségszerű elvhez, s a rendelkezésünkre álló eszközökkel legfeljebb csak arra a következtetésre juthatunk, hogy a természetben adott erők mennyisége *tényleg* állandó, azt azonban, hogy ez a dolog természetéből kifolyólag másként nem lehet, be nem bizonyíthatjuk, mert a gyarapodás, vagy megsemmisülés föltétlen kizárása a természetben adott és tapasztalt erők fogalmában nincs benne.

De az indukció még erre sem jogosít föl bennünket a jelen esetben. Mivel ismeretünk a természet egész tartalmát előreláthatólag sohasem meríti ki — mondja Höffding¹ — azért a tapasztalat csak megközelítőleg alapozhatja meg ez elvet. Más szóval logikusan csak azt mondhatjuk ki törvény gyanánt, hogy azon mechanikai erők körében, amelyekkel eddig dolgunk volt, s amennyiben a természet tapasztalatunk alá esik, az energia megmarad. Hogy mi van ezen túl, azon erők és lények világában, amelyeket nem tapasztalhattunk és mérhettünk meg, vagy amelyek egyáltalában nem képviselnek mechanikai erőforrást, azt meg nem mondhatjuk. Mivel tehát még a mi világunk energiájának mivolta is elrejtett dolog előttünk, csak megközelítőleg sem nyilatkozhatunk oly energia-fajokról, melyeket sem önmagukban, sem a miénkhez való viszonyukban tökéletesen nem ismerünk. Eszerint, amennyiben az elvet a, természet mindenemű energiájára kiterjesztjük, az energia megmaradása nem törvény, hanem hipotézis, amely már a szerves lények életműködésének közelebbi vizsgálatán is megtörik.² A mecha-

¹ I. m. 46. old.

² V. ö. Hartmann i. m. 415. old.

nikai erők körében törvénynek tekinthetjük az előbb meghatározott értelemben, az egész természetre vonatkozó kutatásainkban pedig módszertani elv, illetve hipotézis gyanánt irányíthat bennünket. Eszerint feltételezzük az energia-elv általános helyességét s kutatásainkban az irányít bennünket, hogy addig nem nyugszunk meg, míg a felhasznált energia ekvivalensét ki nem mutattuk, de metafizikai értéket nem tulajdonítunk az elvnek. S ha valahol esetleg az ellenkezőre bukkannánk és a fizikai energia ekvivalensét ki nem mutatnánk, akkor az illető tünemény másnemű magyarázatát, mint lehetségesét, vagy adott esetben egyedül helyeset kellene elfogadnunk.

Mit kell tehát látnunk az energia-törvényben? Jól megalapozott tapasztalati tény hangsúlyozását: a felhasznált energia ekvivalensét megtaláljuk a természetben. De a természet erőinek egységéről vagy többségéről, mivoltukról vagy minőségi különbözőségükről az elv semmit sem szól, «csak hatásaik kicserélődésének megítéléséhez nyújt biztos nézőpontot».¹ Eszerint, ha tényleg találunk a természetben különemű energia-forrásokat, ez még korántsem jelenti az energia-törvény áttörését. Energia-forrás és faj' létezhetik tetszésszerinti számban; ez kutatásaink eredményét és módszerét egyáltalában nem változtatja meg. Csak az a feladat vár ránk újabb energia-források felfedezésénél, hogy mindegyiket külön-külön vizsgáljuk meg s így állapítsuk meg a körükre érvényes megmaradás, növekedés vagy apadás törvényeit, azután biztosan kereshetjük a nekik megfelelő ekvivalenst. Mivel azonban az energia-törvény semmit sem mond az egymásraható erők mibenlétéről, ennek alapján a különemű energia-források kölcsönös befolyását petitio principii nélkül ki nem zárhatjuk. Ha tehát meg akarunk maradni az elv általános, de amint már említettem, tisztán hipotetikus értelmezésénél, amennyiben a mechanikai tünemények rendjében törvényszerűen uralkodó tételt átvisszük más világok működési terére is, akkor ez az elv termékeny

¹ Erhardt i. m. 65. old.

irányítás gyanánt szolgálhat s kimondja, hogy a különemű energiák kölcsönös egymáshatásánál és kiváltódásánál a közös erőmegnyilvánulás ekvivalensét ki kell mutathatnunk az új tüneményben. Ha tehát a fizikai és pszichikai energia közösen megvalósítandó új tünemény létrehozásánál találkozónak, a kettő egymáshatásából kiváltott tüneményben benn kell foglaltatnia úgy a mechanikai, mint pedig a pszichikai erők intenzitásának megfelelő erő- vagy tökéletesség-megnyilvánulásnak. A *hipotetikus* energiaelv nagyobb követelményekkel nem lép föl, sőt utasít bennünket, hogyha a tapasztalat esetleg más eredményt mutatna föl (mint ezt a Weber-Fechner-féle törvény alapján az érzéklésnél kimutathatjuk), akkor a két energia-faj egymáshatásának föltételeit és törvényeit külön vizsgáljuk meg, s ez a kutatás époly kevéssé vezet bennünket lehetetlen eredményekhez, mint a kémiai elemek vegyületi arányainak vizsgálata. A hasonlat talán túlzott, de céljának megfelel s megértetheti velünk, hogy elvi nehézséget a két világ egymáshatását illetőleg az energia-törvény nem támaszt.

Mitsem szól továbbá ez elv az erők változásainak, illetőleg az energia átalakulásának mivoltáról és határaitól. Honnét akarjuk bebizonyítani, hogy a mechanikai erők kiváltotta tüneményeknek *szükségszerűen* mozgási tüneményeknek kell lenniök, vagy hogy ezek magasabb energia alakjában föl nem léphetnek?¹ Már a kérdés első részére is csak hipotetikus érvényű feleletet adhatunk. Erhardt a meleg mivoltára hivatkozik. A meleg létrehozásánál tisztán mechanikai erők nyilatkoznak meg. De egészen biztos-e, hogy a meleg a mozgásra vezethető vissza? Föltételezzük, ámde kényszerítő bizonyítékot még senki sem hozhatott föl mellette. Elfogadjuk hipotézis gyanánt, hogy a mechanikai erők mozgást váltanak ki, de általános, szükségszerű és az erők megnyilatkozását minden esetben irányító törvényt nem láthatunk benne. Elismerjük irányító értékét a mechanikai erők egymásközötti működésének megítélésénél, nem

¹ V. ö. Erhardt i. m. 66. old.

adhatunk azonban engedményeket, ha a különmemű energiák viszonyának meghatározásáról van szó. Talán ezek között is ki kell mutathatnunk mozgási viszonylatokat, ezt csak a tapasztalat döntheti el, az energia-törvény erről a priori nem rendelkezik. Ha tehát a fizikai és pszichikai világ egymásrahat, akkor a közösen létrehozott tüneményben előreláthatólag találunk a mechanikai erők ekvivalense gyanánt fellépő mozgási részleteket, amint ezt tényleg úgy a fizikai világból kiinduló ingereknél, mint pedig a pszichikai világ kezdeményezéseinek megvalósításánál tapasztaljuk. De hogy ez az új tünemény a mozgásból teljesen magyarázható s erre tökéletesen visszavezethető legyen, azt meg nem kívánhatjuk, erre az energia-elv nem jogosít fel bennünket, a magasabbrendű pszichikai energia pedig hangosan emel tívást ellene. A kimutatható mozgási tünemények pedig teljesen megnyugtathatnak bennünket, hogy a két energia egymásrahatásánál a mechanikai törvények tiszteletben tartatnak s hogy a lélé⁴ beavatkozásában nem kell azt az ijesztő tényezőt látnunk, amely a két világ közötti oksági viszony törlését szükségessé teszi.

Ami pedig a kérdés másik részét, az energia átalakulását illeti, benne ugyancsak kevés alapot találhatunk az oksági elv parallelisztikus értelmű megszorításához. Az energia megmarad, de a legkülönbözőbb alakokat veheti föl. Ezt mondja a tapasztalat, s így értelmezi az elvet a tudomány is. Az állandóság elve nem veszi tekintetbe az energia mineműségét, tisztán csak annak az ismeretlen valaminek a mennyiségi megmaradását hangsúlyozza. Az átváltás ténye azonban a működő erők között bizonyos fokú különmeműséget tételez föl, bármiként értelmezzük is az utóbbit. Eszerint az egymásraható erők különmeműségének arányában alakul át az energia is különféle tüneményekké a kiváltott erőfokok mennyiségének megtartásával. Az ilyeszerű változáshoz tehát csakis a minőségileg arányos erők létezése szükséges s ezek egymásrahatása révén az energia felveheti a megfelelő magasabb fokú vagy rendű alakot.

E tényállás megállapítása után csak azt a kérdést kell

felvetnünk: mi szabja meg e minőségi változások határait? Csak az illető energia-források adhatnak erre feleletet. A mechanikai erők egymásrahatásából bizonyára nem változik ki oly tünet, melyet belőlük s a nekik megfelelő minőségi viszonylatokból meg nem magyarázhatnánk: ezt azt általános oksági elv követeli meg. Hogyha azonban nemcsak a fokilag, hanem a magasabb mértékben különböző energia-források kölcsönös befolyásáról van szó, akkor ugyancsak az általános okság elve figyelmeztet bennünket már előre, hogy az újonnan föllépő tünet minőségileg mindkét energia-forma sajátosságait valószínűleg visszatükörözőndő tehát hogy az alsóbbrangú a felsőbb természetének megfelelő változásokon megy át és viszont. Ha ezt a követelményt állítjuk föl, semmivel sem kívánunk többet a különemű energiák működési módjának meghatározásához, mintamit a kémikus megállapít az elemek vegyülésénél. Nem kívánjuk tehát az egyes energiafajok, mint ilyenek, átalakulását, mintegy átlépését magasabb vagy alacsonyabb rangú világokba. Ez az energia növekedését vagy csökkenését jelentené, tehát előbb-utóbb zavarólag hathatna számításainkra, vagy a természettudományok egységes módszerére. De semmi sem akadályozhatja a föltevést, mely szerint az arányos tényezők kölcsönhatásaképp az említettem változás áll be.

Mily következtetést vonhatunk le a mondottakból tételünkre vonatkozólag? Miután az energia-törvény nem határozza meg az egymásraható erők mibenlétét, nyugodtan és a törvény sérelme nélkül beszélhetünk pszichikai energiáról és erőforrásról, úgy amint a tapasztalat bizonyítja. Erre az energiára vonatkozólag még senki sem mutatta ki az elv törvényszerű voltát, sőt az ellenkezőjét állapította meg Wundt, s erről tesz tanúságot a tapasztalat is. A két világ energiája egymásra vissza nem vezethető alsóbb és felsőbb rangú és tökéletességű valóság gyanánt áll egymással szemben. Az energia-elv, nem ugyan a maga, hanem az általános oksági elv erejében, kizárja egymásra-változásukat, de sem egymásrahatásukat, sem pedig az egy-

más sajátságában való részvételt nem gátolja meg. Tisztán a maga körében mindegyik saját törvényei szerint működik, egymáshoz való viszonyukat azonban megfelelő törvények irányítják, legalább is amennyiben az újonnan létrejövő tünevény specifikus sajátságait tartjuk szem előtt, úgy azonban, hogy egyik a másokban uralkodó törvényeket meg nem másíthatja, hanem csakis szerintök működhetik. Ezek után, azt hiszem, az ellenfél tételét nyugodtan nyilváníthatjuk alaptalannak.

Minduntalan ugyanis azt az ellenvetést kell hallanunk, hogy a kölcsönös befolyásolás elmélete szerint energiaveszteségnek kell bekövetkeznie, ha a fizikai energia pszichikaivá változik át, valamint a pszichikai energia beavatkozása és átváltozása fizikai valósággá, energianövekedést von maga után. Bár az ellenvetés alaptalanságát már fönnebb hangsúlyoztuk, mégis behatóbban kell vele foglalkoznunk, mivel tulajdonképen ezen fordul meg a parallelizmus megoldásának jogos jogosulatlan volta.

Az egymásrahatás hívei különféleképen oldották meg a jelzett nehézséget. Stumpf azt tartja, hogy a pszichikai tényezők együttműködése a fiziológiai folyamatokkal megóv bennünket az energiaveszteség veszedelmétől. Minden fiziológiai jelenség magával hozza a megfelelő pszichikai tünevényt, anélkül, hogy energiamennyiségéből legkevesebbet is veszítene. A két tényező együttes működéséből magyarázza a léleknek kifelé való hatásait, úgy hogy a két energiaforrás együttműködik ugyan, de csakis a fiziológia folyamat adta energia arányában.¹ Erhardt² visszautasítja e megoldást, mert szerinte előbb-utóbb a parallelizmus világába vezet vissza, másrészt pedig nem nyújt megfelelő biztosítékot, hogy a pszichikai energia csatlakozása a fizikaihoz tényleg nem von-e maga után energia-gyapodást. Lehet, hogy Stumpf megoldása nem elégít ki, ha a test és lélek viszonyát merev dualizmus vagy más meg nem felelő hipo-

¹ Eröffnungsrede des psychologischen Kongresses 1896.

² I. m. 85. old.

tézis alakjában magyarázzuk, de a ha a lényeges egyesülést elismerjük közöttük, akkor nagyon is megszívlelendő igazságokat hangsúlyoz.

Wentscher a testben felhalmozott potenciális energia kiváltásának lehetőségével dolgozik s ezen az alapon oldja meg a kérdést. A szerves világban — mondja¹ — oly képződményekkel találkozunk, amelyekben nagy mennyiségű potenciális energia halmozódik föl. Ez az energia a szerves lény belső berendezése révén, meghatározott behatásoktól eltekintve, tervszerűen el van zárva a kinetikai energia befolyásától. Ha tehát kimutathatnák, hogy ezt a potenciális energiát más — nem fizikai erők kiválthatják, akkor az utóbbival adott határozatlanság (mivel a potenciális energia teljesen nyugalomban levő, sem kifelé, sem a maga változásaira nem irányuló tényező) alkalmas eszköz lehetne a szerves és a mechanikai világ közötti egymáshatás megvalósításához. Az utóbbi viszont nem történnék ugyan "a tisztán fizikai törvényszerűség alapján, de megmaradna ennek a követelményein belül, amennyiben az energiaekvivalens mindig állandó maradna. A megfelelő tényezőt Wentscher a tudatos élet tünetjeiben látja.

Végül Erhardt² az agyvelőben felhalmozott erők tisztán belső módosulásában látja a léleknek a testre való hatását. Ezen erők a maguk részéről további mozgás létrehozatalával járulnának hozzá a megfelelő fizikai tünetmennyiség megvalósításához, úgy hogy eszerint energia-gyarázkodásról szó sem lehetne.

Bármelyik megoldáshoz csatlakozzunk is, be kell látnunk, hogy több, egész észszerű magyarázat révén állíthatjuk helyre a két világ közötti egymáshatásnál az oksági folytonosságot és hogy az energiaelv egyáltalában nem kívánja meg az oksági viszonylatok megszorítását a parallelizmus javára. Amennyiben azonban e megoldások nem állják meg helyüket, az nem a kérdés elvi oldalának, hanem

¹ Über physische ... S. 33.

² I. m. 88. old.

a test és lélek viszonyának megmagyarázására irányuló kísérletek elégtelenségének rovására írandó. Ha azonban szt. Tamás álláspontjára helyezkedünk, a probléma egész érthető megoldást nyer.

Hogy van bennünk egészen tiszta szellemi energia-forrás, arról értelmi és akarati működésünknek az érzéki élet tényeit nemcsak fokozatilag, hanem tökéletességi intenzitásban is fölülmúló határozottsága tanúskodik. Hogy pedig mily bőséges energia-forrást képviselnek eme képességeink, azt úgy a magunk tapasztalata, mint pedig a történelem eléggé bizonyítja; ha pedig az értelem és akarat természetéből akarunk erre következtetni, akkor csak szt. Tamás e szavaiba kell mélyebben behatolnunk: *obiectum autem voluntatis, quae est appetitus humánus, est universale bonum, sicut obiectum intellectus est universale verum, t* A végtelen képességnek és termékenységnek bizonyos fájával állunk itt szemben, amely bizony, akárhogy akarjuk is az energiaelv korlátai közé szorítani, nem engedelmeskedik a magunk szabta törvényeknek, s nem azt az ekvivalenst adja vissza, amelyet a következetes materialistának előre ki kellene számíthatnia.

Ezen tisztán szellemi energia-forrás mellett, amelynek különben a fizikaihoz való kötöttsége, vagy ennek a foka jelenleg nem érdekel bennünket, még egy másik fajta energia is rendelkezésére áll a léleknek, amelyet sem tisztán pszichikairiak, de tisztán fizikainak sem mondhatunk, hanem a kettőnek jellegzetes sajátságait magán viselvén, legáltalában pszichofizikai energiának nevezhető. A lényeges egységet alkotó test és lélek közös energiájára gondolunk. Amíg testünket a fizikai világ többi tényezőivel azonos tökéletességű, nem pedig a lélekkel való egyesülés révén lényeges változáson átment tényezőnek tartjuk, s amíg a lélek csak olyan idegen szuverén gyanánt lakik a testben, ^{va}gy épen a tudatos működések összességévé zsugorodik össze, addig az egymásrahatás ellen az energia-törvény

alapján támasztott nehézségek vagy megoldhatlanok, vagy pedig a tétel mellett való állásfoglalásunk válik altatássá. Ha azonban az említettem egyesülés révén az emberben igazi pszichofizikai alany áll előttünk, akkor könnyű kimutatni, hogy a két energia-forrás oly harmonikusan működhetik együtt és hathat egymásra, hogy abban a tüneményvilágban, ahol az. energiaelv törvény gyanánt uralkodik, sem veszteség, sem gyarapodás nem jelentkezik az egymásrahatás következménye gyanánt.

A lényeges egyesülés mibenlétéről később nyilatkozunk bővebben. Itt csak arra utalunk, hogy a testi összetételünkkel adott fizikai erők és tényezők nem oly értelemben mennek át magasabb változáson, mintha kilépnének jellegzetes mibenlétök köréből, hanem ezek megtartásával oly módon vesznek részt a lélek szellemiségében, hogy a rendelkezésükre álló energia mennyiséggel és annak arányában alkalmasakká válnak pszichikai, illetőleg pszichofizikai tünemények megvalósítására, úgy hogy nem tisztán fizikai, hanem pszichofizikai energia képviselői gyanánt tekintendők. Az ilyszerű változás ellen csak akkor emelhetjük föl szavunkat, ha a lelket, mint önálló szellemi lényt, vagy pedig az ilyennek a testtel való egyesülését tagadjuk. Ha azonban ez a magasabb tényező a valóság adatai közé tartozik, akkor époly logikusan tulajdoníthatunk a lélek rendelkezésére bocsátott fizikai erőknek más és magasabb munkaképességet, mint ahogy más és magasabb munkaképességet tulajdonítunk a víznek és annak alkotórészeinek. Csak akkor sértenők meg az energia-törvényt, ha a szóban forgó lényeges egyesülés a fizikai energia mennyiségét befolyásolná. Erről azonban szó sincs. A substantiális változás, amelyen a fizikai tényezők a lélekkel való egyesülés következtében átmennek, nem mennyiségi, hanem minőségi átalakulást jelent, úgy hogy az energiának a «semmisségbe» való eltűnéséről logikusan nem beszélhetünk s ily érvekkel az egymásrahatás elmélete ellen nem dolgozhatunk. Ezzel talán izolálódik az energiának egy része, vagy amint Wentscher mondja, elvonódik a kinetikai energia hatás-

köréből s magasabb célok és működési módozatok szolgáltatába szegődik, amely célok és tényezők azonban épúgy a természethez, a valósághoz tartoznak, mint a kinetikai vagy a potenciális energiának tisztán mechanikai része és époly jogot tarthatnak a fizikai világban felhalmozott energiára, mint az utóbbiak.

A fizikai világból jövő ingernek eszerint nem kell más törvényekhez alkalmazkodni, ha az emberre hat, mint a tisztán mechanikai világ terén, legfeljebb annyiban, hogy a bennünk felhalmozott pszichofizikai potenciális energia kiváltása sajátosabb föltételekhez van kötve, mint a tisztán fizikai világban. Az inger energia-mennyiségéből sem csak eL semmi sem, mivel a szenvedő alany fizikai oldala és energiamennyisége, mint egynemű tényező gondoskodik fölfogásáról és hova fordításáról. Másrészt pedig, mivel az így felfogott energia-mennyiség magasabbrangú és épen életerejöknel fogva nemcsak passive viselkedő pszichofizikai tényezők hatáskörébe került, az utóbbiak a vitális reakció révén hozzájárulnak az új tünemény létrehozásához, amelynek legjellegzetesb sajátosságát épen a lélek felsőbb rangúságából és lényeges együttműködéséből értjük meg. Viszont az új tünemény nem tartozik kizárólag sem az egyik, sem a másik rendhez, hanem a kettőnek lényeges sajátosságait harmonikus egységben magán hordó pszichofizikai jelenség gyanánt áll előttünk. Kimutathatók rajta a fizikai világ egyes sajátosságai, sőt a felhasznált energia ekvivalense is, de mindez magasabb tökéletességi fokkal párosítva, amennyiben az imént még holt energia élő s a működő alany tudat-körére zárt tünemény alakjában lép föl.

De ha eltűnik tudatunkból, akkor mi lesz az energiával? Mindenesetre megsemmisül — adja rá a feleletet a parallelizmus. De épen az a kérdés, hogy eltűnik-e. A tudatosnak annyi foka van, hogy ettől nem kell tartanunk. Részemről csak egyre, a thomizmus subconsjriumaira, a habitusokra hivatkozom. Oly potenciális energia-forrásokat képviselnek ezek a félreismert lelki valóságok, melyek az energia-megsemmisülés félelmét egyrészt teljesen eloszlatják, más-

részt pedig az élő-tudatos energia említettem átváltozását egyenesen föltételezik. Bármily természetűeknek gondoljuk is e habitusokat, énünknek az a része, amely szoros értelemben vett pszichofizikai valóság, tényleg alkalmas alany ilyen valóságok felvételére s szt. Tamás nem egynek a létezését követeli meg a lelki élet organizmusához! Az «eltűnt» energia ekvivalenséről ily tényezők alakjában gondoskodik szt. Tamás bölcselete. Ami pedig a lélek tisztán szellemi működéseit illeti, azokhoz a fizikai energiának, mint ilyennek nincs köze. A lélek *αμυγής και χωριστός* voltánál fogva a maga körében is működhetik, ha nem is teljesen függetlenül attól a tényezőtől, amellyel lényeges egységre lépett. Amit a testtel együtt pszichofizikai valósággá alkotott, magasabbrendű képességei révén a saját képe és hasonlatosságára dolgozhatja föl még értékesebb tüneményekké. Nem dolgozik a semmiből, mivel az anyagot az említettem módon maga szerezte meg, de másrészt nem ezt az anyagot dolgozza föl, mintha a legkevesebbet is átvenne belőle a felsőbb tünemény belső szerkezetébe. Az oksági folytonosságot azonban itt is helyre tudja állítani a mi filozófiánk, amint később látni fogjuk. És ha a fizikai energia a lelket ebbeli munkájában is támogatja és folyton vele együtt dolgozik, vajjon veszteségnek, energia-pazarlásnak kell-e ezt mondanunk? Korántsem. Ha ilyennek bélyegeznők azt, amit a lélek a testnek és a fizikai világnak más energiák és változások alakjában visszaad, akkor energia-veszteségnek kell mondanunk a gép megindításához és működéséhez szükséges anyag elhasználódását is. De ha már a lélek beavatkozásából valaminek okvetlenül kell következnie a lélekre nézve, úgy azt nem energia-gyarapodás vagy veszteségnek, hanem energia-takarításnak kell nyilvánítanunk, amennyiben épen a lélek szellemi fejlődése teszi lehetővé, hogy a magunk és a külső világ energiáját ne pazaroljuk hiába, hogy célszerű felhasználással elkerüljük, vagy csökkentjük azt az óriási elkallódást, amelyről a természettudósok annyit panaszkodnak.

¹ V. ö. I-II. Qu. 50. a. 3. c. et ad 3. és számtalan más helyet.

De, azt hiszem, a lélek egészen önálló működésénél elhasznált fizikai energia ekvivalense miatt sem kell aggódunk. Ha átgondoljuk szt. Tamásnak eme felsőbb élet lefolyására vonatkozó elveit s az alsóbbbrangú élet közreműködését, akkor a tisztán pszichológiai tér ezzel járó tökéletesbülésében kétségkívül kimutathatjuk a keresett egyenértéket.

Ami végül megfordítva a lélek kifelé való működését illeti, könnyű belátni, hogy ez az energia növekedése nélkül történhetik. A lélek ehhez a vele lényegesen egyesült test fizikai energia-készletét használja föl, amely épen oly természetű változáson ment át, hogy nem csupán a külső behatásokra reagál, hanem a saját kezdeményezésre is kiválthat önmagából és másokból újabb tüneményeket. A lélek ez esetben, mint életerő lép fel, s mint ilyen idézi elő a változásokat a rendelkezésére álló fizikai energia-készletben. Ez továbbítja és átviheti más alanyokra a mozgást, amely tisztán fizikaivá változik át, mihelyt a pszichofizikai alanyból kilépve mechanikai erőkkkel jó összeköttetésbe. Nem teremtő erő alakjában működik tehát a lélek kifelé, hanem csak azt használja föl céljaira, amit a természet a test révén elkülönített számára, s csakis ezzel és ennek arányában gyakorolhat hatást a fizikai világra. Továbbá nem idegen s tőle elkülönített energia-készletben hozza létre a lélek e változásokat, hanem abban, melynek specifikus élet és működő ereje ő maga, s amellyel, mint sajátjával rendelkezhetik.

S ha végül az energia elvét a tehetetlenség törvényével akarjuk összekapcsolni, amint némely parallelista teszi, s azt kérdezzük, micsoda erők változtatják meg a lélek nyugalmi állapotát, akkor a pszichológia álláspontja elvezet bennünket a lélek eszme vagy fogalmi világaig, amelyben a lélekbúvár kétségtelenül megtalálja az ehhez szükséges arányos tényezőt.¹ Ha pedig ez nem elégítené ki korunk monistáit, akik mindenáron be akarják vonni az abszolút lényt a világ folyásának irányításába, akkor a mi filozófiánk szolgálhat egy ilyen, sőt még sokkal hatalmasabb lényvel, amely a keresz-

tény bölcselet felfogása szerint bensőségesen működik közre minden tünemény létrejötténél.¹ A mechanikai világfelfogás azon követelményét pedig, mely szerint az energia-elv úgy kapcsolandó össze a tehetetlenség elvével, hogy az energia változásai csakis a zárt rendszerbe tartozó mechanikai erők befolyása alatt történhetnek, *petitio principii* gyanánt utasítja vissza a komolyabb tudósvilág.² «Diese Folgerung — mondja Hartmann — hat den Fehler, dass in einem Organismus innere Kräfte vorhanden sein können, die doch keinen Bestandteil seines mechanischen Energievorrats zu bilden brauchen, und dass auch eine für das mechanisch-materielle System des Körpers äussere oder hinzukommende Kraft nicht eine mechanische materielle Kraft zu sein braucht»³ Így beszél az egyik legmodernebb filozófus. Ez, azt hiszem, minket is megnyugtathat, akiknek a filozófiája már évszázadokon keresztül hangsúlyozta ugyanezt.

Ezzel aztán át is vezettük megbeszélésünk fonalát a parallelizmus utolsó érvének terére. Ez a természet körére zárt oksági viszonylatok axiómája.

4.

A modern pszichológiának kétségkívül egyik legjelesebb képviselője, Wundt, elismeri az energia-elvről, hogy segítségével a természeti tüneményeket csak részben szemléltethetjük az energia-változás viszonyait jelző egyenletekkel.⁴ Ezzel megtörik az elv hatalma s alkalmatlannak mutatkozik a parallelizmus megalapozására. Annál görcsösebben ragasz-

¹ V. ö. I. Qu. 105. a. 5. c; III. C. Gent. cap. 47. «Applicants enim virtu tes operativae ad proprias operationes per aliquem motum vel corporis vei animae. Primum autem principium utriusque motus est Deus.»

² «Dass solche innerhalb der Grenzen des Energiegesetzes sich vollziehende Änderungen des Beharrungszustandes nur von mechanischen, materiellen Kräften ausgehen können, ist die *petitio principii* der mechanischen Weltanschauung und weiter nichts.» Hartmann i. m. 418-419. old.

³ Hartmann u. o.

⁴ Studien... X. S. 31.

kodik azonban a természet körére zárt okság elvéhez, amelyet elmélete sarkalatos pontjának és oly igazságnak nevez, amely nélkül az általános oksági elv tudományos érték nélküli, üres szószátyárság.¹ Az utóbbinak ugyanis a tudomány mai álláspontja szerint más, a tünetenyek alaki jellegzetességét vissza-tükröző elvek sorozatában kell kifejezésre jutnia. Tudományosan pedig csak a mechanika törvényeit és az energia megmaradásának elvét jelölhetjük meg ily principiumok gyanánt. Ebből következik, hogy oksági viszonylatainkat a tudomány jelen álláspontja szerint az ezen elveket vissza-tükröző oksági viszonylatok körére kell lezárunk s minden más magyarázatot a tudomány nevében vissza kell utasítanunk.

Az igazat megvallva, az eddig megbeszélt érvek egyike sem gyakorolhat a természettudományokban jártas pszichológusra oly csábító hatást, mint ez az utolsó, amely vég-eredményben a megelőzőket mind magában foglalja és föl-tételezi. A természet körére zárt okság axiómájának általánosítása ugyanis oly synthétikus képet ígér a valóságról, s oly szemléltető alakban állítja elénk az egész természet egységességét, vagy mondjuk ki őszintén, automatikus és áttörhetlenül törvényszerű működési módját, hogy a természettudósnak már a priori is lelkesednie kell érte.

Ha a fizikai világ tünetényeinek oksági kapcsolódását vizsgáljuk — mondja Wundt² — azt találjuk, hogy a változásokat csakis oly tényezőkkel hozhatjuk oksági viszonyba, amelyekkel részben az anyag változhatatlan sajátságaiból, részben pedig az okozatot előidéző tényezők-ből folyó törvények révén állanak összeköttetésben. Eszerint minden természeti tünetényt előzményeiből, s az anyag általános törvényeiből a csakis egy lehetőséget feltételező határozottsággal (eindeutig) magyarázhatunk meg, úgy hogy minden, ami bizonyos szempontból a fizikai jelenségek közé tartozik — tehát tes-tünk s a központi idegrendszer is — kizárólag a fizikai tör-

¹ System... II. S. 176.

² Studien... i. h. 28. old.

vényeknek van alávetve, más törvényeknek és tényezőknek ebbe az oksági viszonylatba beleszólásuk nem lehet, így szól a természet körére zárt oksági elv, melynek alapján az összes természeti tüneteményeket részben erő-, részben pedig átváltozást jelző egyenletek alakjában szemléltethetjük. ² Az axiómának oly jelentőséget kell tulajdonítanunk, — mondja továbbá Wundt — hogy ahol az exakt kutatás egymásból folyó tüneteményeket mutathat föl, ott a zárt okság bebizonyított tény. Ahol pedig ez a folytonosság meg nem állapítható, ott hipotézis gyanánt kell elfogadnunk, úgy hogy a természet-tudomány értelmében vett oksági magyarázatról addig szó sem lehet, amíg a jelenséget tisztán vele egyenmű természeti tényezőtől nem vezettük le. Ebből a parallelizmuß elvének helyességére kell következtetnünk.

Hogy ez az axióma még világosabban álljon előttük, fontoljuk meg még a következő szempontokat. — Az oksági viszonylatok megállapításához csakis a természetben adott erőket és energiátartalmat használhatjuk föl, mondja az anyagelvűség alapján álló tudós. Egységes, minden minőségi különbséget kizáró anyag teszi a természeti tünetemények alapját, ez mintegy a változások substratuma. Kifelé a nehézség, vagy mások szerint az erők révén működik, úgy hogy mindent, ami rajta vagy általa történik, sőt magát a mozgást is, ezen minden változást magában foglaló típusát a természeti tüneteményeknek, mint az anyag részecskéinek csoportozat! változását matematikai pontossággal számarányokban fejezhetjük ki. Ez lehetővé teszi, hogy minden egyes jelenséget a közvetlen előzőre vezessünk vissza, tisztán belőle magyarázzunk, sőt mi több, belőle már a következőknek

¹ «Insofern nämlich die Transformationsgleichungen überall nur Werte enthalten, die sich auf Naturprozesse beziehen, enthalten sie stillschweigend auch die Voraussetzung, dass man Vorgänge, die nicht zu den Naturprozessen gehören, nirgends als Ursachen oder als Wirkungen von Naturvorgängen betrachten dürfe, wenigstens nicht in dem Sinne, dass durch solche etwa nebenher gehende Vorgänge der Verlauf der Naturprozesse selbst irgendwie alteriert würde.» Studien... S. 20.

² Ezen fogalmakról l. Wundt: Studien... 14. old.

egész sorozatát is előre kiszámítsuk.¹ Ha tehát a természet a zárt okság elve alapján működik s benne mechanikai és anyagi erőkn kívül más nem mutatható ki, vagy számításunkba föl nem vehető, akkor a pszichikai világ tünetnyeit épúgy meg kell magyarázhatnunk és érthetnünk ezekből az erőkből és energiákból, mint a tisztán mechanikai világéit: más szóval a tudatos tény nem egyéb, mint a fizikai jelenség függvénye. — E következtetés visszautasítása a természet körére zárt okság termékeny és bebizonyított elvével való szakítást jelentené, mert ez értelemben a pszichikai világ és a benne megnyilvánuló sajátos energia nem tartozik a természet köréhez, önálló erőforrást nem képvisel, s így tulajdonképeni beleszólása a világ folyásába nem lehet. Ezt az anyag és sajátosságai intézik, tőlük függ tehát s csak belőlök magyarázandó a pszichikai tünetny is.

Wundt nem követi eddig a materializmust, a természet körére zárt oksági axiómát másként értelmezi, amennyiben a pszichikai tünetnyeknek az anyagból való leszámraztatását nem ismeri el. A pszichikai tényezők azonban nézete szerint is kívül esnek a fizikai okság zárt körén, beavatkozásuk az utóbbi világ tünetnyeiibe lehetetlen, csodával azonos,² belőlük tehát és általuk a fizikai tünetny meg nem magyarázhatjuk. A pszichofizikai jelenségek fizikai oldalát tehát csakis fizikai behatásokból kell magyaráznunk, a pszichikait pedig tisztán pszichikai okokra kell visszavezetnünk. A kettőnek harmonikus találkozásá tapasztalati tény ugyan, de a pszichofizikának, ha hű akar maradni a zárt okság elvéhez, ezt a kölcsönös oksági befolyásolás ki zárásával kell magyaráznia.³

¹ V. ö. Wentscher: Physische... S. 20-21.

² Studien ... S. 33.

³ «Demnach lassen sich diese beziehungsweisen Veränderungen niemals in einen ähnlichen Zusammenhang miteinander bringen, wie es für die physischen Vorgänge mittels den für sie gültigen Prinzipien der Naturkausalität oder auch für die psychischen in allen den Fällen, wo sie einen ununterbrochenen Zusammenhang bilden, nach den ihnen eigentümlichen Verbindungs- und Verlaufsgesetzen herzustellen ist.» System. II S. 175.

A természet körére zárt okság elve tehát kétféle alakban áll előttünk. Az egyik a világ energiájának egyneműségéből indul ki s kizár a valóságból minden másnemű, tehát mechanikai erőviszonyokra vissza nem vezethető forrást. A másik elismer két különmű tünemény-sorozatot s ezeknek az egymással szemben való elzártságát hangsúlyozza oly módon, hogy az egyikben — a fizikai sorozatban — tapasztalt és bebizonyított elzártság alapján a másiknak az elzártságára is következtet s a kettő közötti oksági befolyást lehetetlennek nyilvánítja.

Az elsővel könnyen végezhetünk. Nem feladatomban azon kérdés bolygatása, mennyiben felel meg a zárt okság elve a fizika követelményeinek. Részemről rendkívül termékeny módszertani elvet látok benne, amely a természettudóst megtarthatja a sajátos tárgya megszárt körben, s ha nem enged ide betolakodni más, előtte ismeretlen, ki nem számítható és nem tapasztalható tényezőket, helyesen cselekszik s a maga világát megmagyarázhatja. Hogy sikerül-e ez utón valódi oksági viszonylatokat megállapítani, vagy csakis a tünemények leírására és szemléltetésére szolgál-e módszere és törvény gyanánt elfogadott elve, azt neki kell bebizonyítania és más, magasabb tudomány követelményeivel szemben megvédenie. De ha föltételezzük is e kérdések sikeres megoldását, akkor is be kell ismernünk, hogy a valódságot csak egy és pedig nagyon is részleges oldalról szemléltetheti ily módon. Leírja és megmagyarázza a természeti tünemények mechanikus lefolyásának módját, föltételeit és következményeit, a többivel azonban adós marad, arról nem is nyilatkozik, tehát igazán összefoglaló, egységes képet nemcsak a teljes valódságról nem, hanem még a tárgykörébe eső részről sem adhat. Mihelyt erre a térre visszük át a zárt oksági elvet s állítjuk, hogy az egész természet és ennek összes tüneményei a mi képletünk szerint igazodnak, azonnal elhagyjuk a fizika tárgykörét, rálépünk az egész valódság, tehát a metafizika tárgykörére. Itt ezen elvnek minden közelebbi anyag- és energia-tartalom nélkül egész elvontan kell előttünk állania s csakis egy követelménnyel

szabad föllépnie, hogy t. i. az egész adott valóság megmagyarázására ne használjunk föl ezen kívül keresendő oksági tényezőket. Ezt mindenki érti, minden metafizikus aláírja, s csak egyet köt ki magának teljes joggal, hogy t. i. az *egész valóság* fogalmát közelebbről meghatározhassa.

Ennek az egész valóságnak a köréhez pedig nemcsak az anyag és a mechanikai világ erői tartoznak, hanem az organikus és pszichikai világon kívül maga a nagy szellem, minden valóság foglalata, az abszolút lény is, akihez épen az anyag és mozgás vezet el a gondolkodó elmét. Ha ezen a körön belül akarunk a természet körére zárt okság elve alapján a valóságról s ennek lefolyásáról synthétikus képet alkotni, ebben semmi sem akadályoz bennünket, csak egyenleteinket kell ott hagynunk a részleges világképet adó tudományban, mert ezt a nagy valóságot és annak kifejlődését számok és erőviszonyok nem fejezhetik ki. Ez az igazi világnézet, s a tudomány, amely ezt nyújtja, nem lépte át a természet körére zárt okság elvének határait, mert semmit sem vitt bele számításaiba és magyarázataiba, ami az egész valóság körén kívül esne s oksági viszonylatokat csakis a valóságra egyaránt igényt tartó tényezők között állított föl. Hogy aztán minden újonnan föllépő tünetmenny a megelőzőből szükségszerűen és kizárólag ennek a törvényei szerint vezetendő-e le, tehát hogy mindent csakis az egy vagy a több lehetőséget adó határozottsággal kell-e magyaráznunk vagy nem, azt neki kell megmondania és bebizonyítania. Ennyit és semmit mást nem mond a természet körére zárt okság elve metafizikai alakjában. A valóságból nem törölhet semmit sem, vagy pedig ennek mibenlétéről a priori nem intézkedhetik.

Ha azonban a szorosan vett tapasztalat alá eső természet oksági viszonylatait akarjuk zárt körre utalni, akkor sem fogadhatjuk el az axiómát abban a fogalmazásban, aminőben a mechanikai világnézet a magáévá tette. Azt még senki sem bizonyította be, hogy a tapasztalatadta erők és tünetmennyek kizárólag anyagi és mechanikai energiát képviselnek: az ilyen tézis alakjában föllépő állításokat bátran

utasíthatjuk vissza mint *petitio principii*-t.¹ Eszerint a tapasztalati tünemények oksági körét nem szabad oly értelemben elzárni, mint azt a mechanikai világnézet követeli, mert ez esetben nem adjuk vissza a valóságot, hanem saját előítéleteinket visszük bele egy tőlünk független világba, pedig ellenkezőleg, nekünk kellene a valóság szerint igazodnunk és nem megfordítva. Amíg tehát a tapasztalat köréből nem sikerül eltüntetni a különmemű energia-források képviselőit, addig nem áll jogunkban oksági viszonylatainkat a mechanika egyenletei szerint szabni, hanem ha az *egy* lehetőséggel számoló határozottságokhoz akarunk jutni, akkor ki kell lépnünk a mechanikai okok szűk köréből s a tapasztalati világ többi tényezőit is tekintetbe kell vennünk. Csakis ezután Ítélnélhetjük meg nyerhető-e egységes, *synthetikus* kép a tapasztalati valóságokról, vagy pedig csak felaprózva állíthatjuk szemeink elé az egyes tünemény-sorozatok körét.²

¹ «Das Axiom der geschlossenen Naturkausalität im Sinne der mechanistischen Weltanschauung ist eine *petitio principii*, ein Vorurteil unserer Zeit, das aus der Überschätzung der Naturwissenschaften und aus der Überspannung einer blossen Arbeitsrichtschnur aller Wissenschaft überhaupt entsprungen ist.» Hartmann i. m. 413.

² Itt kezdődik a tudományok osztozkodása a tapasztalati tárgykörön. Az *egészet* vizsgálja általános szempontokból és általános oksági viszonylatok meghatározásával a természetbölcsélet. A tapasztalati valóság egyes részein osztozkodnak a tágabb értelemben vett természettudomány egyes ágai, amennyiben mindegyikök a választott tárgykör természetének megfelelő oksági viszonylatok segítségével sajátos módszer szerint dolgozik. Kiváló helyet foglal el közöttük a szűkebb értelemben vett természettudomány, — a fizika — amely a mechanikai és a tisztán anyagi oksági viszonylatok kutatására szorítkozik. A fizika ezen a saját tárgykörében jogosult módszerével, nem szabad összetévesztenünk az úgynevezett mechanikai világnézetet, amely ezen a tárgykörön túl is, tehát az egész tapasztalati természetben, csakis mechanikai és anyagi oksági viszonylatok létezését és lehetőségét akarja elismerni. Az utóbbi természetbölcséleti hipotézis, amelyet jogosan utasít vissza úgy a régi, mint pedig a mai józanabb természetbölcsélet, az előbbi pedig egy — aránylag kicsiny tárgykörre szorított — részleges tudományágnak módszertani fogása, ami azonban, amint már mondtuk, sem a magasabb

Úgy látszik, ez az utóbbi gondolat rejtőzik Wundt álláspontja mögött. Wundt nem st-valóságot tisztán mechanikai és anyagi erőforrásokra szorító elvek alapján zárja el oksági viszonylatait/hanem a különmemű energiák szférája szerint. Jogosult-e ez az eljárás? Meggyőződésem szerint a maga egészében nem, bár bizonyos irányú jogosultságot nem tagadhatunk meg tőle.

Amint tudjuk, Wundt a kérdés metafizikai szempontjait tekintetbe nem veszi s többször visszautasítja a probléma ilyszerű felállítását. «Das Prinzip des Parallelismus, in dieser Bedeutung genommen, ist selbst kein metaphysisches, sondern ein empirisches Prinzip, das lediglich die Verschiedenheit der durch die Gebietsteilung unmittelbarer und mittelbarer Erfahrung entstandenen wissenschaftlichen Gesichtspunkte einen Ausdruck gibt.»¹ Tehát a két tünetménycsoport tisztán a tapasztalatadta találkozását és harmóniáját veszi tekintetbe s ezt akarja a két sorozat kölcsönös elzártságából oly módon magyarázni, hogy a fizikai oldalt megfelelő erő- és energiaegyenletekkel szemlélteti, a pszichikait pedig a maga törvényszerűségéből magyarázza.

De mindjárt az első kérdés feltevésénél meglátszik módszerének gyöngéje. Miért beszél oly határozottan parallelizmusról s mily alapon zárja ki a két tünetmény-sorozat közötti oksági viszonylatokat? A tapasztalat egyikre sem jogosítja föl. Az utóbbi csak annyit mond egész határozottsággal, hogy a fizikai tünetmények függvénye vagy kísérője gyanánt állandóan meghatározott pszichikai tünetmények jelentkeznek és viszont. A kettőnek egymáshoz való viszonyáról a tapasztalat nem szól, nem szólhat. Amíg tehát tisztán ezen az alapon akarunk maradni, addig sem parallelizmusról, sem kölcsönös oksági befolyásolásról nem beszélhetünk. A kérdést eszerint vagy teljesen ki kell kapcsolnunk kutatásaink köréből, vagy pedig a metafizika terére kell át-

szempontok adta szemléletet, sem pedig másnemű okok létezését vagy másnemű oksági viszonylatok megállapíthatását nem zárja ki.

¹ System ... II. S. 178.

vinnünk, hacsak nem-akarjuk azt a ballépést elkövetni, hogy egyoldalúlag ítélkezünk oksági viszonylatok megállapításáról ott, ahol több tényezőt kellene bevonnunk vizsgálódásunk körébe. Az ú. n. pszichofizikai okság merev visszautasítása Wundt részéről tehát meg nem alapozott s módszertani elveivel is ellenkező álláspont. Az egyedül logikus következtetés csak így szólhat: talán parallelizmus, talán pszichofizikai oksági viszony: sem az egyiket, sem a másikat nem dönthetem el határozottan, mivel tapasztalatom egyikről sem ítésként tanúságot. E kérdést döntse el a metafizika, én részemről a két tünemény-sorozatot külön-külön vizsgálom s fejezem ki egyenlet és oksági viszony alakjában. Ez ellen senki szót nem emelhet egész addig, amíg synthetikusabb és a valóságot egy egyenlet alakjában kifejező képletet nem sikerült felfedeznie. Ez eljárással csak az ember pszichofizikai életét vetettük alá oly tárgykör-megosztásnak, amely úgy a tárgy, mint pedig a sajátos szempontok részéről teljesen indokolt lehet s így két újabb részleges tudományág és nézőpont megteremtésével megkönnyítettük a synthetikusabb szemléleti mód munkáját. Ehelyett azonban Wundt a pszichofizikai oksági viszonyok határozott ellenfelének vallja magát. Ez álláspontjának az első hibája.

A másodikat pedig abban kell keresnünk, hogy a természet körére zárt oksági axióma ily messzemenő elvi következtetésre egyáltalában nem jogosíthat föl bennünket. Föltételezzük, hogy a fizika törvény értelmében dolgozhat ezzel az elvvel. De következik ebből, hogy más, bár rokontudomány igényeit is kielégíti? Korántsem. Mert hogy milyen körre zárjam le oksági viszonylataimat, azt a priori meg nem határozhatom. A zárt okság elve magában véve ilyenmű megszorításokat nem tartalmaz, de még csak utasításokkal sem szolgál. Egy bizonyos körön túl nem szabad mennem — ez az elv metafizikai tartalma, vagy pedig: bizonyos kör átlépését tudományom sajátos tárgya tiltja meg — ez az elvnek a részleges tudományos kutatásokra alkalmas alakja. A kört tehát nem az önkény, hanem a tárgy természete vonja meg. S ha már most a szerves, főleg pedig

a tudatos világ tüneményei lépnek elénk, nem arra kell-e elsősorban is gondolnunk, hogy talán ennek is meglesz a sajátos, egységes zárt oksági köre, egységes oksági viszonyképlete, tehát hogy e tünemény-világ, a mechanikai jelenségektől eltérőleg, több különemű alárendelt, esetleg teljesen harmonikus egység alakjában együttműködő energiaforrásra vezetendő vissza. Minden fizikailag valamiképen adott lényt egyszerűen belekényszeríteni a fizika adataiból levont egyenletekbe, kétségkívül nem logikus, de nem is tudományos eljárás, annyival is inkább, mivel minőségileg különböző erők is teljesíthetik azt a munkát, amelyet az egyenműiek végeznek.¹ Ez esetben egyenleteinken talán csak annyit kell változtatnunk, hogy az erő és az energia fogalmát nem szabjuk oly szűkre, mint a fizika, hanem más tényezőkkel is dolgozunk, amelyeknek hatásképpességét, esetleg más úton, de mégis csak meg lehet határozni.

Lehet. Talán sikerül megtalálnunk a formulát, de ha nem, akkor le kell mondanunk a pszichofizikai valóságoknak matematikai egyenletek alakjában való kifejezhetőségéről, mert a valóság előtt a sémának meg kell hajolnia. Mindenesetre megmarad azonban a lehetőség, hogy egy magasabb, talán metafizikai szempont, megadja az egységes képet — s ennek a lehetőségnek, vagy ha úgy tetszik, követelménynek, teljesen megfelel Aristoteles és szent Tamás pszichológiájának álláspontja, mely szerint a pszichofizikai tüneményeket egységes alany működéséből lezármaztatható egységes jelenségeknek kell tekintenünk. Emellett szól a tapasztalat is, amely szerint alsóbb és felsőbbangú életjelenségeink egyaránt egy alanynak — énünknek — tökéletesbítésére irányulnak, egy tudatban egyesülnek. Azért először az embert kell egy automatikus gépre, meg egy — talán az abszolút lény «hulladékának» tekintett felsőbb lényre szét-darabolnunk, vagy az aktualitások összegévé tennünk, hogy ezt a lényeges egységet eldisputálhassuk a világból és a parallelizmust mérvadó elv gyanánt vihessük bele pszicho-

¹ Ebből a szempontból bírálja Wundtot Erhardt i. m. 48. és köv.

lógánkba. Ilyen metafizikai fontolgatások rejtőzködnek Wundt «metafizikátlan» tapasztalati parallelizmusa mögött s ezek értetik meg velünk, miért foglalhat el oly merev és határozott álláspontot a pszichofizikai oksági viszonylatokkal szemben.

Az említettem magasabb szempont azonban nem teszi lehetetlenné a pszichofizikai tünemények kétoldalú szemléletét — s itt kell igazat adnunk Wundtnak. Vizsgáljuk meg a tüneményt fizikai oldaláról, írjuk le a fizikai tényezőket, egymáshoz való viszonyukat oly tökéletesen, amint csak módunkban áll, s amennyire lehetséges, vezessük le az egyik fiziológiai állapotot a másikból. Fejezzük ezt ki egyenlet alakjában, ha megtaláljuk az ekvivalenseket, s ha a végeredmény feljogosít bennünket, mondjuk ki, hogy az egyik fiziológiai állapot szükségszerűen vonja maga után a másikat. Mindennek az elvi helyességét a bizonyítékok döntenek el. De vizsgáljuk meg a tünemény pszichikai oldalát is és állapítsuk meg lefolyásuk és egymáshoz való viszonyuk törvényeit. Mindezt azonban abban a tudatban kell tennünk, hogy nem dolgozunk végleges eredményekkel, hogy nem adunk synthétikus képet a pszichofizikai valóságokról, hanem csak részlegeset, amely az egységes magyarázatot nemcsak nem zárja ki, hanem egyenesen föltételezi. Ily eljárással kitűnő szolgálatot tehetünk a metafizikai pszichológiának és kiegészíthetjük a régi lélektan hiányait.

A pszichofizikai valóságok ezen felaprózásában látom Wundt álláspontjának helyességét. Ez ellen szót nem emelhetünk, mert így a részleges tudományok jogosultságát támadnók meg. Ugyanazt a tárgyat a legkülönbözőbb oldalról vizsgálhatjuk s a szempont szerint, amelyet zsinórmérték gyanánt alkalmazunk, különböznek egymástól a tudományok. Ha tehát egy valóságot nem merítünk ki egyazon szempontból való vizsgálattal, akkor többet kell alkalmaznunk és pedig annyit, amennyi a tárgy valóság-tartalmát kimeríti. Így a tudatos élet tüneményeinél is. Ha itt az oksági viszonylatok oly körre vannak zárva, amelyet egységes képzetbe és erőviszonylatokba belekényszeríteni nem lehet, miért nem gon-

dúlhatnánk kétoldalú vizsgálatra, ha ez termékenységgel kecsegtet. Gyöngye világosságú elménket segítő és megtermékenyítő módszertani fogás ez s ellene csak akkor és annyiban szólalhatunk föl, ha a kutatást irányító elvet föltétlenül mérvadó dogmává tesszük, mint Wundt, s belőle a parallelizmusra és a kölcsönös oksági viszonylatok föltétlen kizártságára következtetünk.

Ehhez nincs jogunk. Az irányító elv csak azt mondja: a tünemény-sorozatokat külön-külön vizsgálom, csakis az egyikből magyarázom meg az egész csoport jelenségeit. A mérvadó dogma pedig azon követelménnyel lép föl, hogy *csakis így magyarázhatom*, s minden más magyarázat elhibázott, a valóságot ki nem fejező képzelődés. Súlyos következményekkel járó terhet venne magára a tudós, aki az utóbbi elvet hangoztatná. A lehetőségek mily hosszú sorával kellene számolnia s mily messzemenő metafizikai elveket kellene megdöntenie, míg az oksági viszonylatok körét ily módon szoríthatná meg. Ez eddig nem történt meg és sohasem is fog megtörténni, mert minden ilyen kísérlet ellen jogosan lép föl a józan emberi ész és a nyugodtabb tudós-világ, amennyiben a filozófiától nem mesemondást, hanem a valóság, főleg pedig a tapasztalatnak megfelelő valóság elfogadható magyarázatát követeli. Azt mindig megnyugvással vette úgy a józan ész, mint pedig a tudomány, ha adataikat megjavította, helyes világításba helyezte a filozófia, de a valóságból semmit sem hagyott eldisputálni. Enélkül pedig a szóban forgó mérvadó elvet megalapozni nem lehet.

Nyugodtan elismerhetjük tehát az irányító elv alkalmazásának jogosultságát, de visszautasítjuk mérvadó voltát s vele minden utolsó szót a pszichikai és fizikai világ egymáshoz való viszonyát illetőleg. Ha a tapasztalat magában véve nem dönti el e kérdést, zavartalanul dolgozhatnak bárki is az említettem módszer szerint, de e problémáról hallgatnia s a magasabb szempontok döntő érvei előtt meg kell hajolnia. Ezt kívánják meg a gondolkozás törvényei s ezt hozza magával a tudományok szerves alárendeltsége egy-

más és a magasabb szempontokból vizsgálódó tudomány-ágak között. Minden továbbmenő következtetést túlkapas és logikai botlás gyanánt kell visszautasítanunk!

S meggyőződésem szerint a magasabb szempontok érvényesítése sohasem álland útjában az említettem módszerrel feldarabolásnak. Ha csak oly merev szembeállításig vezethetne el bennünket a filozófia, mint aminőről már többször szóltunk, azt hiszem, jogos bizalmatlansággal kellene fogadnunk eredményeit, mert ugyancsak nehéz lenne a fizikai világban tapasztalt és a fiziológiai folyamatokon is nagyrészt kimutatható zárt okságot érthetővé tenni, illetőleg a pszichikai beavatkozással megegyeztetni: minden pillanatban áttörhetné a sort vagy ez áttöréstől legalább is félnünk kellene. Ha azonban a testben működő erők és az ott felhalmozott energia-mennyiség egy magasabb élet orgánuma s egy ily életerőtől nyeri jellegzetes sajátosságait és határozottságát, akkor a zárt kör áttöréséről szó sem lehet, hanem csak harmonikus együttműködésről. Ha továbbá megfontoljuk, hogy az ember a tapasztalati világ változatos működő alanyai közt *egységes substantiális* valóságot képvisel s mint ilyen egységes hordozója úgy a fizikai, mint a pszichikai energiának, akkor be kell látnunk, hogy reánézve oksági

¹ «Die Gegner der Parallelismustheorie bekämpfen also nicht die homologe Korrespondenz der Glieder beider Reihen, sondern nur die metaphysische Behauptung, dass jede der beiden Reihen nur in sich kausal sei, aber keine kausalen Beziehungen zu der andern habe. Sie teilen die Ansicht, dass in der physischen Reihe Kausalität vorkomme, aber nicht, dass bloss physische Kausalität in ihr vorkomme. Sie geben zum Teil eine beschränkte Kausalität in der bewusst phänomenalen Sphäre zu, bestreiten aber, dass keine Kausalität aus der physischen in die bewusste Sphäre hinübergreife. Zum Teil halten sie sogar die Kausalität der physischen Sphäre auf die bewusste für ausreichend, um alle Veränderungen in derselben ohne eigene Kausalität zu erklären. (Ezt természetesen mi nem helyeselhetjük.) Was sie bekämpfen, ist also nicht der Parallelismus als solcher, sondern der *antikausale* Parallelismus, der die Kausalität beider Gebiete aufeinander leugnet. Die Streitfrage liegt mithin keineswegs auf empirischem, sondern ganz und gar auf metaphysischem Boden; der Parallelismus ist nicht nur eine Hypothese, sondern eine *metaphysische Hypothese*.» Hartmann i. m. 409.

viszonylataink körét sem az egyik, sem a másik oldalra nem szabad egyoldalúan lezárunk, hanem az egységes működő alanynak megfelelően egységesített energia-forrást és oksági viszonylatokat kell keresnünk, ha eredményeink a valóságot akarják visszatükröztetni. Eszerint csak egy előítéletet — a mechanikai világnézetet — kell feladnunk s a természet körére zárt oksági elvet sem mérvadó, sem pedig irányító szerepében nem kell áttörnünk, ha a valóság oksági befolyásolást elfogadjuk. «Die Mechanik der Atome und die auf ihrer Grundlage aufgestellten Gleichungen — mondja Hartmann — reichen nur insoweit zur eindeutigen Bestimmung aus, als durch die gegebenen Umstände das Inkrafttreten höherer Naturgesetze nicht bedingt ist. Wenn aber die Umstände das Inkrafttreten höherer Naturgesetze bedingen, so werden die niederen, aus der blossen Mechanik der Atome resultierenden Gesetze nicht etwa ausser Kraft gesetzt oder verändert, sondern sie bleiben genau w^z sie sind, wirken als das was sie sind mit den höheren Gesetzen zusammen und bestimmen mit ihnen im Verein den Gesamterfolg in eindeutiger Weise».¹

És ha így ez előítélet feladásával és a magasabb szempontok érvényre juttatásával megfosztódnánk az előnytől, hogy számok és egyenletek alakjában szemléltethessük a világot és ily képletekben fejezhessük ki az egész valóságot, bőségesen kárpótol bennünket az így lehetetlenné vált «világképlet»-ért az az egységes, logikai botlásoktól ment és a valóságot hűen visszatükröző «világnézet», amelyhez a metafizika vezet bennünket A kettő között az a lényeges különbség, hogy az utóbbi tartalmas fogalmakat, az előbbi pedig néma, tartalmatlan számokat vagy betűket nyújt, amelyeket tartalommal és valósággal előbb-utóbb nekünk kell kitöltenünk.

Bármiképp fogalmazzuk is tehát a természet körére zárt oksági elvet, belőle a kölcsönös egymásrahatás elmélete ellen nem következtethetünk semmit sem. A mechanikai

¹ Hartmann i. m. 414.

világnézet formuláját kerekén vissza kell utasítanunk: jogtalanul általánosít s az egész valóság terére viszi át a részleges tudomány módszerét és eredményeit mérvadó dogma alakjában. Wundt formulája pedig mérvadó alakban nem felel meg az ember és a rendelkezésére bocsátott energiaforrások igazi mivoltának és egységességének s emiatt nem döntheti el e fontos elvi kérdést. Irányító szerepe és alkalmazása ellen azonban semmit sem szólhatunk, de másrészt mint ilyent döntő érv gyanánt nem is alkalmazhatjuk. A két oldal külön-külön vizsgálatához ad irányító szempontokat, egymáshoz való viszonyukat azonban egészen érintetlenül hagyja.

5.

Miután a parallelizmus érvei nem győzhetnek meg bennünket, hogy a természettudományi alapon álló pszichológiának a két világ kölcsönös befolyásolását feltétlenül el kell vetnie és hogy a parallelizmus az ilyeszerű lélektannak szükségszerű postulatuma, vizsgáljuk meg az elmélet nyújtotta képet az élet és a világ lefolyásáról. Talán itt találunk vonzó elemeket, amelyek az elvi álláspont hiányait elfelejtetik s a parallelizmus felkarolását kívánatossá teszik.

Ha a parallelizmust mérvadó elv gyanánt alkalmazzuk, rendkívül bizarr képet kell festenünk. Létünk és működésünk, tehát énünk egysége megszűnik, testünk valóságos géppé, automatává lesz s az a bennünk lakó felsőbb valami tehetetlen, egészen a maga körére utalt s a fizikai világtól nemcsak elkülönített, hanem tőle teljesen idegen valósággá lesz.

A fizikai tüneménysorozatot csak fizikai tényezőkből szabad magyaráznunk, halljuk a dogmát. «Ein Schriftsteller schreibt ein Buch — mondja Paulsen — ein Baumeister baut mit hundert Arbeitern ein Haus, ein Feldherr schlägt mit hunderttausend Soldaten eine Schlacht: der vollkommene Physiolog würde alle diese Vorgänge als physisch bedingte

¹ Einleitung... S. 101.

aus der Konstitution dieser Körper, dieser Nerven- und Muskelsysteme, und anderseits der Natur der einfallenden Reize konstruieren. Er würde uns den Verfasser der Kritik der reinen Vernunft nach seiner Leiblichkeit als eine Art Uhrwerk demonstrieren; bei dieser Disposition der Gehirnzellen, diesen Verbindungen untereinander und mit motorischen Nerven, mussten solche auf die Netzhaut, auf die Tastnerven der Finger wirkende Reize solche Bewegungen veranlassen, prinzipiell nicht anders wie bei einem Schreibautomaten. Von Absichten und Gedanken wäre bei jener Demonstration gar nicht die Rede; der Physiolog könnte darum wissen, dass auch so etwas stattfindet, aber für seine Demonstrationen würde er davon keinen Gebrauch machen wollen und dürfen, Gedanken können so wenig die Finger bewegen, als sie den Mond aus seiner Bahn zu lenken \ vermögen». Tehát a Kritik der reinen Vernunft kéziratát minden nehézség nélkül megmagyarázhatjuk Kant agyvelőmolekuláinak, idegeinek stb. mozgásváltozásaiból s az előítélet nélküli fiziológusnak, aki ki tudja számítani, hogy mennyi energiát használt föl az író műve elkészítésénél, sikerül a művet minden irányban megmagyaráznia, hiszen minden fizikai tünemény alakjában áll előtte s tulajdonképeni pszichikai oldalról a kézirat mint ilyen nem tesz tanúságot.

Mindent megmagyarázhat, csak egyet nem, hogy t. i. ez az energia-fogyasztás, az atomoknak ilyen vagy amolyan helyzete és változásai miként hozták létre a szavaknak, mondatoknak, fejezeteknek stb. oly bámulatos komplexumát, amelyet a «Kritik der reinen Vernunft» minden olvasója ismer. Hiszen ugyanazon erő, ugyanazon atomhelyzet stb. más emberrel oly sok ostobaságot irat le s maga Kant is épügy írhatott volna ezen fizikai munka árán hőskölteményt vagy regényt, mint ily rettenetesén száraz filozófiai művet. Tehát mindent, de mindent meg lehet magyarázni a fizikai tényezők körére zárt oksággal, csak azt nem, hogy miért éppen a «Kritik der reinen Vernunft» kézírata ez a fizikai tünemény-csoport és hogy miért és honnét van rányomva

az értelem munkája. Már pedig egy tünemény, egységes okozat alakjában lép elénk a kézirat és annak olyszerű sajátsága, hogy épen fizikai részeinek jellegzetes csoportosítása révén nemcsak tinta, papiros, agyvelő-energia s nem tudom mi más tényezők felhasználásáról beszél, hanem meghatározott lelki működések leszűrődésének eredménye gyanánt és ezek kifejezőjékep áll szemünk előtt. Honnan van ez, ha a kéziratban mindent fizikai tényezőkre kell visszavezetnünk s ezek Paulsen szavaiként ép oly függetlenül működnek a gondolatoktól és eszméktől, mint amily függetlenül futja meg útját az én gondolataimtól a hold vagy más égitest? A párhuzamos lefolyás elméletéhez menekülő tudósnak oly csodát kell e tény magyarázatához postulálnia, amelytől méltán riad vissza elménk. Ezt a valóban bántóan harmonikus összetalálkozást ugyanis csak vagy az absolut lény egyidejű, de kétoldalú megnyilatkozásával vagy pedig occasionalismussal és hasonló alaptalansággal lehet megmagyarázni. Mindez azonban oly hipotézist jelent, amelyet a logika törvényei szerint elfogadnunk nem szabad, amíg más észszerű megoldást találunk. S ezt a megoldást a tudós és tudatlan józan ész ama nézetében kell látnunk, hogy a «Kritik der reinen Vernunft» kézírata, valamint a Paulsentől fönnebb felsorolt események a tisztán fizikai tényezők révén létre nem jöhettek, hanem magasabb pszichikai tényezőknek kellett azokat irányítaniuk s csakis a kettőnek harmonikus együttműködése valósíthatta meg a nagy munkát. Mert ha Kant érteleme nem így, hanem párhuzamosan működött közre a fizikai tényezőkkel, akkor nincs ember, aki megértesse, hogy miért vetődtek papirosra épen azok a gondolatok, amelyeket ki akart fejezni. Ezt az általános meggyőződést aztán a mi filozófiánk még oda egészíti ki, hogy gondolataink és eszméink nem oly idegenek testünkre nézve, mint mi a holddal szemben, hanem a lényeges egyesülés révén mozgató, irányító és egész külső működésünket megtermékenyítő tényezőket képviselnek.

Ugyanily furcsa és megmagyarázhatatlan kép áll előttünk, ha a testünkön végbemenő fizikai változásokat a pszichikai

okok kizárásával akarjuk magyarázni. Azt, hogy az öröm pirosra festi arcunkat, a bánat, a félelem oly romboló hatással van ránk stb. *tisztán* azoknak a hanghullámoknak vagy fénysugaraknak kell betudnunk, amelyek az öröm, a bánat és a félelem tárgyát tudomásunkra hozták. Hol itt az arányosság az ok és okozat között — kérdezzük a parallelistákat, kielégítő ülleletet azonban nem kapunk. Az agyvelő és az idegrendszer finomságára és komplikált szerkezetére szeretnek hivatkozni.¹ Ezt mindenki készséggel elismeri, de a parallelizmusnak azt kell bebizonyítani, hogy bennök és csakis bennök, a maguk fizikailag lezárt körében találjuk meg minden esetben a fizikai változások arányos tényezőjét. Ezzel eldöntötték a kérdést. Részünkről elismerjük idegrendszerünk nagyszerű berendezését és minden gépet felülmúló s finomnál finomabb okozatokat létrehozó képességét. Ámde az a kérdés, hogy az idegrendszer mint anyag mutatja-e föl e bámulatos munkaképességet, vagy pedig mint az embernek, ennek a lényegesen egy pszichofizikai lénynek az idegrendszere. Hogy nem mint anyag, azt eléggé mutatják hasonló automata megszerkesztésére irányuló hiábavaló kísérleteink. Tehát mint az élet és a pszichikai erőktől áthatott, esetleg velők lényeges egységet alkotó tényezők jelentkeznek testünkön mindezen tünetmények. Ha tehát minden fizikai változást a priori csakis a test nyers fizikai energiájából akarunk magyarázni, akkor, ha nem csalódom, *petitio principii*-t követünk el, mert a testet tisztán fizikai energiaforrásnak nézzük, tehát nem abban a specifikus alakban és nem oly minőségben tekintjük, amelyben a tapasztalat állítja elénk, t. i. élő és tudatos lény teste gyanánt. Először ettől a vádtól kell magunkat megtisztítanunk s bebizonyítanunk, hogy a test energiája tisztán mint nyers fizikai energia működik, amelyből minden magasabb tényezőnek együttműködése kizárandó, illetőleg hogy az ilyenek a feltétele-

¹ V. ö. König: Die Lehre vom psychoph. Parall (Zeitschr. Für Phil. und philos. Kritik Bd. 115. S. 191.); Paulsen: Einleitung... 103. és Noch ein Wort zur Theorie des Parall. (Zeitschr. für Phil. etc. S. 6.)

zése a testen tapasztalt fizikai változások megmagyarázásához nem szükséges. Egészen másként hangzik ugyanis, ha azt mondom, hogy e jelenségeket fiziológiai okokból értelmezem, mintha azt állítom, hogy kizárólag ezekből magyarázom. Az elhalványodásnál és egyéb külsőleg tapasztalható fizikai változásoknál föllépő jelenségeket mind visszavezethetem fiziológiai okokra. Megmondhatom hová húzódott vissza vérem, mely edényeken ment keresztül stb., csak egyet nem mondhatok meg, hogy miért történt ez épen most, abban a pillanatban, mikor lelkemben a félelem, öröm stb. jelentkezett. Mindent megmagyarázhatok fiziológiai tényezőkből, csak azt nem, hogy miért épen ennek a specifikus határozottságú tudatos jelenségnek hű kifejezője és állandó kísérője ez a változás, és hogy nem az inger fizikai energiájának, hanem a tudatos tény intenzitásának arányában jelentkezik. Ha tehát az okozatok arányos tényezőit kell felmutatnom, akkor elsősorban is ezekben kell látnom e változások előidéző okait, nem pedig azon csekély fizikai ingerekben, amelyek magokban ily tünemény kiváltására gyakran még csak a mennyiségi arányosságot sem mutatják föl.

Itt ugyanis egészen más tüneményekkel van dolgunk, mint a szorosán vett fiziológiai tényezőkből megmagyarázható vegetatív életjelenségeknél. Az utóbbiakat tudatos működésünk kifejezőinek nem mondhatjuk s olyan vonásokat nem mutathatunk ki rajtuk, amelyeket a vegetatív élet princípiumából s a külső ingerből meg nem érthetnénk: itt az egyik állapot szükségszerűen vonja maga után a másikat. Nem így a pszichikai étellel kapcsolatos fizikai változásoknál. Tüntessük el *a tudatossá vált ingert*, s minden megmagyarázhatatlanná lesz. Ha azonban ennek helyet adunk számításainkban — amit a parallelizmus logikusan nem tehet meg — minden érthetővé lesz, a tünemény minden következő fázisát magyarázhatjuk fiziológiai okokból¹, mert tényleg ezeknek a hatásakép és energiájának megfelelően jelentkeznek, s ezzel megmentettük a tüneménynek nemcsak fizikai részét, hanem pszichikai oldalát is.

Továbbá miből magyarázzuk meg, hogy egy és ugyanazon fizikai ok a különböző személyeknél, sőt a különböző időpontokban ugyanazon egyednél is egészen más fizikai hatásokat hoz létre. Hiszen az ilyen okok szükségszerűen működnek, következésképp állandóan ugyanazon okokat kellene felmutatniuk. Talán abból, hogy az agyvelő- és idegmorekulák más és más dispositiót mutatnak föl, úgy hogy az egyiknél a kétségbeesés, a másiknál pedig az öröm külső szimptomái foglaltatnak benn az előzményekben s így csak ezeket válthatja ki a különben azonos inger? De ha ez így lenne, akkor azt hiszem, az ingerek különbözősége egészen fölösleges. Ha idegrendszerem csakis egy tünetny kiváltására van disponálva, s végül is logikusan így kell gondolkoznia a parallelizmusnak, akkor egészen mindegy, milyen inger jön kívülről: a levél vagy sürgöny tartalma pl. egészen közömbös dolog, a megfelelő jelenségnek be kell következnie. Ezzel azonban rá is léptünk a materializmus érdekében kigondolt oly harmónia praestabilita terére, amely Leibnitzét csak a logika teljes hiányában múlja fölül. Csak két személy egymáshoz való viszonyára kell gondolnunk, hogy belássuk, mily harmonikusan kellene ez esetben az idegrendszereknek elrendezve lenniök, hogy a mindennapi élet lefolyását csak félig-meddig is megmagyarázzuk. Ettől a nagy célszerűségtől azonban még a legvadabb materialistának vagy parallelistának is vissza kell riadnia!

Kiváltó tényező gyanánt a parallelizmus szerint továbbá csak kettő szerepelhet: a külső inger és az idegrendszer pillanatnyi állapota. Már a közönséges tünetnyeket sem lehet ezekre visszavezetni, még kevésbé azonban azt a tényt, hogy oly szélsőségekbe csaphatnak át a lelki állapotainkat kísérő fizikai jelenségek, mint mikor pl. a legintenzívebb öröm tünetnyeit minden átmenet nélkül a leglesújtóbb bánat jelei váltják föl. Az inger magában véve elégtelen ehhez, amint már jeleztük, különben minden esetben automatikusan ugyanazt kellene előidéznie, amit a tapasztalat egyáltalában nem bizonyít. Az idegrendszer pillanatnyi állapota szintén nem ad magyarázatot, mert abban a

legközelebbi dispositiók az öröm szimptomáira vannak berendezve, s ha már átmenet történik az ellenkező állapotba, akkor épen a zárt okság elve követeli, hogy ez valóban átmenet alakjában történjék, úgy hogy az egyik állapot a megelőzőnek anyagi szerkezetéből megmagyarázható legyen, amit pedig csakis a lépésenkénti változás valósíthat meg. Erről tanúskodnak az ellenféltől oly nagyrabecsült természeti törvények s ezt fejezi ki az aristotelesi filozófia elve, mely szerint új határozottságok csakis a megfelelően dispozált anyagban léphetnek föl. (Forma non inducitur, nisi in materiám dispositam.) Ha tehát a tapasztalat ugrásszerű változásokról tanúskodik, akkor logikusan arányos tényező után kell néznünk és pedig első sorban is a szigorúan vett természet körére zárt okság keretén belül, ami az emberre nézve az egységes pszichofizikai energiára szorítkozik. Ezt az arányos tényezőt látjuk a tudatossá vált ingerben, amely — később leírandó sajátosságainál fogva — tényleg alkalmas az oksági folytonosság áttörése nélkül fiziológiai folyamatainkban — bár az utóbbiak energiájának mértékében — változást idézni elő. A két tényezőnek (inger és az idegrendszer pillanatnyi állapota) együttes hatása szintén nem vezet célhoz, mert az inger csakis energiájának ekvivalensét válthatja ki az idegrendszer potenciális energiájából. Már pedig az öröm vagy a bánat jelenségeit előidéző ingerek között fizikailag vagy egyáltalában semmi, vagy nagyon csekély különbséget tapasztalhatunk: mindkettő hang vagy fényhullámokat képvisel legtöbbször minden mennyiségi különbség nélkül. Ha tehát nem akarjuk felforgatni az okság elvét, főleg pedig ha nem akarunk ellenmondani saját zárt oksági axiómánknak, akkor el kell ismernünk, hogy mindezen jelenségeket pszichikai tényezők együttműködése nélkül meg nem magyarázhatjuk. Akár egyazon, akár különböző egyénekről legyen is tehát szó, a pszichikai világnak bele kell szólnia ezekbe a változásokba s aszerint, amint az inger a megfelelő tudatos állapotot váltja ki — tehát tudatossá válik — változik maga az újonnan föllépő fizikai tünemény is. A fiziológiai tünemények folytonosságának említettem meg-

szakítása tapasztalati tény. Ezt arányos tényezők bevonásával nemcsak meg lehet magyarázni, hanem ezek révén egyik fiziológiai állapotot a másikból minden esetben le is lehet vezetni. A mi elméletünk gondoskodik ily arányos tényezőkről, a parallelizmus pedig nem: ebben emelkedik a parallelizmus fölé.

Hihetetlen egyoldalúsággal hangsúlyozzák a parallelisták ellentétes elveiket. Erhardt ismeretes telegramm-érvére Kong pl. csak ennyit tud válaszolni: «Jeder, der in der exakten Auffassung von Tatsachen einigermaßen geübt ist, wird es mit uns unbegreiflich finden, wie hier von einer Gleichheit der Ursachen gesprochen werden kann. Das Gleiche liegt lediglich darin, dass in beiden Fällen Lichtreize auf das Auge wirken, aber im einzelnen sind diese Reize doch verschieden. Die Telegramme sind verschieden \ beschrieben und es entstehen demnach auch beide Male durchaus verschiedene Netzhautbilder. Es stände schlimm um die Methode der exakten Forschung, wenn man sich erlaubte dergleichen Differenzen zu ignorieren.»² Ámde az ideghártya csak egy «an» és egy «um»-nyi különbségről tud s ezt továbbítja az agyvelőhöz. S ha az agyvelő oly különböző irányban reagál az anya fizikumáfa, annak oka bizonyára nem a két különböző kép fizikai energiája, hanem az, hogy a szóban forgó fiú oly közel áll szívéhez s a két távirat révén oly különböző lelki állapotok váltódnak ki benne.³ Mert ha csak a képre hivatkozunk, akkor később, évek múlva is ugyanazon okozatot kellene tapasztalnunk. De ez nem így van: az érzelem lazulásával lépést tart a külső jelenségek elmaradása is.

Mindez tehát arra vall, hogy az inger, nem mint ilyen, tehát mint fizikai valóság, hanem mint *tudatosá vált inger*,

¹ I. m. 155. old.

² I. h. 191. old.

³ Ilyen parallelisztikus szempontokból érthető meg James elmélete is a szenvedélyek mivoltáról. V. ö. W. James: Psychologie (übers, v. Dr. Marie Dürr; Leipzig 1909.) S. 373. ff.

vagyis az átélt kép és esemény váltja ki e jelenségeket. Következésképpen testünk nem mint automatikus fizikai valóság, hanem mint a pszichofizikai élet hordozója ad létet ezeknek a tüneményeknek. Tekintsük tehát az embert annak, ami — egységes pszichofizikai lénynek, s lelki világunkról egészen más képet nyerünk. Emellett azon kellemes helyzetbe jutunk, hogy fizikai világunkat visszavezethetjük ugyan fizikai oksági viszonylatokra, de olyanokra, aminők az emberben működnek, t. i. a pszichikaiaknak alárendelt, velük harmonikusan, bár a fizikai okok természetének megfelelőleg, együttműködő tényezőkre. Ezzel szemben a parallelizmus a legegyszerűbb jelenségeket sem magyarázhatja meg következetesen és elfogadhatóan, mert nem mutathatja ki, hogy miért tükrözi vissza a fizikai tünemény lelki állapotaink képét, honnét értelmünknek és akaratumknak az uralma külsőnkön s miért történik testünk által épen az, amit mi akarunk vagy átélünk.

Ámde Paulsen kikéri magának, hogy ily groteszk képpel vezessük félre a bölcséletben járatlan közönséget, anélkül, hogy arra a filozófusok közt általánosan elismert igazságra hivatkoznánk, hogy a fizikai világ nem egyéb, mint látszat s épen azért miatta, vagy a pszichikaival való harmóniája miatt nem kell sokat aggódnunk. «Von hieraus Hess sich doch eine andere Vorstellung der Schlacht bei Austerlitz geben: solche und solche wollende und denkende Wesen, die sich in der sinnlichen Welt als Menschenleiber darstellen, hätten mit solchen und solchen Gesinnungen wider einander sich erhoben, sich zu vernichten; es sei zu einem so und so verlaufenden Zusammenstoß dieser psychophysischen Wesen gekommen, dessen sinnlich-sichtbare Erscheinung dem Physiologen zuletzt in solche und solche Bewegungsvorgänge sich auflöse, dessen innere Seite der psychologische Historiker in solchen und solchen Absichten, Wahrnehmungen, Überlegungen, Willensantrieben, Gefühls-erregungen u. s. w. erblicke. Weder diese noch jene seien uns vollständig gegeben, aber wir konstruieren nach jenem Schema die gegebenen Bruchstücke nach Möglichkeit zu

einem lückenlosen Zusammenhang auf beiden Seiten.» A külső világ látszattá lesülyesztése Paulsenék postulatuma, ahová mi nem követhetjük őket s azt hiszem, épen a fizio-lógusokat vonzaná ez a látszat-világ a legkevésbé. De ha már ν vesződnek vele, az ő dolguk, a mi világunk a valóságok tere, ez érdekel bennünket. Paulsen felfogása tehát nemcsak nem javítja meg a groteszk kép hibáit, hanem csak még különösebbé és bizarrabbá teszi. Azt a másik egyoldalról vett számítási sorozatot pedig mi is megengedhetjük magunknak, de az egységesen jelentkező világ oktalan szétदारabolása s az ok és okozat közötti arányosság át-törése nélkül, ami bizonyára nagy előnyököt jelent a parallelizmus felfogása fölött.

Emellett szabad még egy másik előnyre is hivatkoznunk. Az emberek megegyező ítéletének tudományos kérdésekben kétségkívül nem szabad döntő szerepet juttatnunk (hacsak nem arról a néhány pontról van szó, amelyben az általános meggyőződés biztosan vezethet bennünket), szavát azonban mindig meg kell hallgatnunk. Bizonyos tekintetben a sors iróniáját látom abban, hogy a parallelisták a nézetüktől eltérő elméletet a «józan» emberi ész teóriájának mondják, s ezzel mintegy hallgatagon elismerik, hogy az övék a filozófiai, vagy más tudományos előítéletektől félrevezetett értelem elmélete. Tényleg, ha a nyelvhasználatba belevinnők a parallelizmus felfogását, ugyancsak alapos átdolgozásra lenne szükségünk.² A kölcsönös befolyásolás elmélete ezzel szemben megmenti a mindennapi élet szólás-módjait, tudományosan megvédi és megalapozza az emberiség általános meggyőződését (ha megfelelő javításokat eszközöl is rajta), ami szintén a parallelizmus rovására esik a mérlegbe.

¹ Noch ein Wort... S. 8.

² Ezzel szemben v. ö. Paulsen: Einleitung. S. 106.

IV.

Aristoteles és szt. Tamás filozófiájának álláspontja.

A PARALLELIZMUS örökké visszatérő érvei tehát nem jogosítanak föl bennünket oly elvi döntésre, hogy a fizikai és pszichikai világ közötti oksági viszonyt töröljük. Hogy pedig tudatos világunk pszichofizikai szemléletét lehetővé tegyük, a parallelistáktól választott metafizikai elméletek egyikéhez sem kell csatlakoznunk. Az utóbbiak közelebbi megcáfolása nem lehet feladatunk, annyival is inkább, mert tételünk szempontjából semmi újat sem adhatnánk az általános nézőpontok érveihöz.

A parallelizmus a két világnak egy harmadikban, vagy pedig az egyik vagy másik oldalban való azonosságát hangsúlyozza. Bármelyik formulát válasszuk is, mindegyik ugyanazon nehézségen szenved hajótörést. Ellenmondás nélkül nem lehet leszámaztatni az eredetibb valóságot igénylő oldalból a másikat, a függvényt. A materializmusról és spiritualizmusról már hangsúlyoztuk ezt, a Spinoza-féle formula pedig, amint ismeretes, épen a két attributumú egy substantián törik meg; valamennyinek és egyáltalában minden pantheisztikus vagy monisztikus elméletnek gyöngéjét pedig abban kell keresnünk, hogy az egyéni tudatot meg nem magyarázhatja. — Paulsen az általános parallelizmust fogadja el s mint ilyen a panpszichizmus híve. Az anyagon, a fizikai világon nyomról nyomra kimutathatjuk az értelem munkáját; mintegy bele van oltva s azonos vele az a másik oldal, amit a léleknek, a pszichének, kell tulajdonítanunk: «Kein psychischer Vorgang ohne begleitende Bewegung, aber ebenso keine Bewegung ohne begleitenden psychischen

Vorgang;» Ide sem kell követnünk az elhibázott metafizikát, már csak azért sem, mivel a metafizikának nem áll jogában oly tényezők feltételezése, amelyek szükségességét a tapasztalati tények nem igazolják vagy követelik meg. A panszichizmust pedig ebből a szempontból védelmezni nem lehet. A lélek az élettünetmények tényezője, ahol tehát az utóbbiak ki nem mutathatók, ott lélekről szó nem lehet. Ennélfogva a világot lelkes és léleknélküli lényekre kell osztanunk, amíg filozófiát és nem költeményeket írunk.

Egyben azonban igaza van a panszichizmusnak s ezzel akarunk áttérni problémánk pozitív tárgyalására, hogy t. i. az anyagi, fizikai világra rá van nyomva az értelem pecsétje. Ez a tény sohasem került el a gondolkodó elme figyelmét de Aristotelesig senki sem találta meg a valóságot megfelelően kifejező formulát. A forma — a határozottságot \ kölcsönző tényező — képviseli nála az értelem munkáját, míg az anyag a szükségszerű s mintegy esztelen elem gyanánt szerepel filozófiájában. A forma a dolgok mibenlétének és működésének belső alapja s mintegy a világba oltott hasonlóság Istenhez, a Teremtő gondolatainak kifejezője.² Tehát az egész — élő és élettelen világot eszmehordozónak és — kifejezőnek mondhatjuk, ámde épen azért, mivel a dolgok a nagy esse per se subsistens hasonlatosságában vesznek részt, a természet egyes részeiben különféleképpen fejezi ki ezt a hasonlatosságot s közelebb vagy távolabb marad a lét fokán a tökéletesség forrásától. 3 A legtökélet-

¹ Paulsen: Einleitung. S. 105.

² «Cum enim forma sit secundum quam res habet esse res autem quaelibet, secundum quod habet esse, accedit ad similitudinem Dei, qui est ipsum esse simplex, necesse est, quod forma nihil aliud sit quam divina similitudo participata in rebus. Unde convenienter Aristoteles in primo Physic, de forma loquens, dicit quod est divinum quoddam, et appetibile.» III. C. Gent. cap. 97.

³ «Cum enim omne agens intendat suam similitudinem in effectum inducere, secundum quod effectus capere potest, tanto hoc agit perfectius, quanto agens perfectius est; patet enim, quod quanto aliquid est calidius, tanto facit magis calidum, et quanto est aliquis melior artifex, tanto formam artis perfectius inducit in materiám. Deus autem est

lenebb élettelen lénytől, föl a legtökéletesebb élő világig minden erről a hasonlatosságról és ennek különböző fokairól beszél.

Lássuk Aristoteles és szt. Tamás világképét közelebről és pedig elsősorban is hogy miként magyarázza filozófia]ok a tágabb és szűkebb értelemben vett természet körére zárt oksági viszonylatokat.

Az egyes lények úgy az esse per se subsistenstől, mint pedig a teremtett világ tagjaitól különböző, önmagokban lezárt egész, egységes substantiát alkotnak s ezzel mindegyik bizonyos energia-mennyiség hordozója, amellyel a maga és a vele viszonyban álló világ tökéletesbítésén kell közreműködnie. Azzal a határozottsággal, amelyet a dolgok a forma révén nyernek, tart lépést az energia-mennyisége és esetleg minőségi határozottsága is. Az omne ágens agit, in quantum est actu elvvel kimondja a mi filozófiánk az említettem igazságokat, másrészt pedig hangsúlyozza a dolgokba oltott természetes törekvést a működés, a termékeny létrehozás és ennek révén az Istenhez való tökéletesebb hasonlóság után. «Ex diversitate autem formarum, secundum quas rerum species diversificantur sequitur et operationum differentia. Cum enim unumquodque agit secundum quod est actu, (quae enim sunt in potentia, secundum quod huiusmodi, inveniuntur actionis expertia, est autem unumquodque ens actu per formám), oportet quod operatio rei sequatur formám ipsius. Oportet igitur, si sint diversae formae, quod habeant diversas operationes.»¹

perfectissimum agens. Suam igitur similitudinem in rebus creatis ad eum pertinerebat inducere perfectissime, quantum naturae creatae convenit. Sed perfectam Dei similitudinem non possunt consequi res creatae secundum unam solam speciem creaturae, quia cum causa excédât effectum, quod est in causa simpliciter et unite, in effectu invenitur composite et multipliciter, nisi effectus pertingat ad speciem causae; quod in proposito dici non potest; non enim creatura potest esse Deo aequalis. Oportet igitur esse multipliciter et varietatem in rebus creatis, ad hoc quod inveniretur in eis Dei similitudo perfecta secundum modum.» II. C. Gent. cap. 45.

¹ III. C. Gent. cap. 97.

Miután sem az egyes részek, sem az egész természet a valóságot ki nem merítik, létükben és működésükben az egész és a részek egyaránt az abszolút lényre, az *esse per se subsistensre*, vannak utalva,¹ amely azonban úgy működik a világban, hogy a dolgoknak kölcsönzött tökéletesség- és energia-tartalom ne legyen tétlenségre kárhozható, hanem ellenkezőleg ennek közvetlen befolyása és működése alatt s az arányosság követelményeinek legszigorúbb betartásával lépjen föl a világban minden újabb tünemény. Eszerint az *esse per se subsistens* valóban bensőséges közre- és együttműködése sem a közvetlen arányosság vagy tevékenység pótlását nem jelenti, hanem csak arra szorítkozik, amit a másodrangú ok a maga energiájával létrehozni nem képes.² Ez szent Tamás filozófiájának zárt oksági köre, ide vezette a tapasztalati tények józan elemzése s amint e rövid utalásokból látjuk, az occasionalismus szirtjének kikerülésével.

A természetnek ez a legmagasabb szempontokból való szemlélete nem zárja ki, hanem magában foglalja a lét és a történés részlegesebb kutatásait is. Nemcsak az *esse per se subsistensre*, mint minden tökéletesség és működés forrására vannak a dolgok utalva, hanem egymásra is. A valóságnak csak parányi részét képviseli az egyes lény s hogy ezi kiegészíthesse, tökéletesbíthesse, ehhez a saját energiájának megfelelő oksági viszonylatok körében a valóság többi adataival kell viszonyba lépnie. «*Perfectio divinae providentiae requirit, ut excessum aliquarum rerum super alias ad ordinem convenientem reducat; hoc autem fit, cum ex abundantia aliquarum magis habentium provenit aliquod bonum minus habentibus.*»³ — Az egymásrahatásnak leg-
elemibb követelménye, hogy a két tényező cselekvő és szenvedő alany alakjában állhasson szemben egymással. Ezt adja kezünkre tudományos meggyőződés és tétel alakjában Aristoteles és szent Tamás filozófiája a testek végső össze-

¹ V. ö. III. C. Gent. cap. 65—79.

² V. ö. III. C. Gent. 66 és főleg Pot. Qu. 3. a. 7.

³ HI. C. Gent. cap. 77.

tételéről szóló elmélettel. «Cum enim Deus sit actus purus, secundum hoc aliqua magis vei minus ab eo distant, secundum quod sunt plus vei minus in actu vel in potentia. Illud etiam in entibus est extreme distans a Deo, quod est in potentia tantum, scilicet# materia prima. Unde eius est pati tantum, et non agere. Corpora vero, cum sint composita ex materia et forma, accedunt ad divinam similitudinem, in quantum habent formám, quam Aristoteles in primo Phys. nominat divinum quoddam. Et propter hoc, secundum quod habent formám, agunt: secundum vero quod habent matériám patiuntur.»¹

A formán, vagyis a cselekvő elemen szt. Tamás a dolgok határozottságát, tehát valóság-tartalmát, illetőleg ennek az alaki tényezőjét érti, az anyagon — a szenvedő elemen — pedig azt a tényezőt, amelynek révén ez a határozottság egy bizonyos mennyiségre szorítkozik.² A kettőből azonban egy lényeges valóság épül ki, amely úgy önmagában, mint pedig kifelé egy létező és működő alanyt képvisel. «Ad hoc enim, quod aliquid sit forma substantialis alterius, duo requiruntur. Quorum unum est, ut forma sit principium essendi substantialiter ei, cuius est forma; principium autem dico non effectivum, sed formale, quo aliquid est et denominatur ens. Unde sequitur aliud, scilicet quod forma et materia convenient in uno esse, quod non contingit de principio effectivo cum eo, cui dat esse; et hoc esse est

¹ III. G Gent. cap. 69.

² «Considerandum est igitur, quod infinitum dicitur aliquid ex eo, quod non est finitum; finitur autem quodammodo et materia per formám et forma per matériám. Materia quidem per formám, in quantum materia, antequam recipiat formám, est in potentia ad multas formas, sed cum recipit unam, terminatur per illam. Forma vero finitur per matériám, in quantum forma in se considerata communis est ad multa sed per hoc, quod recipitur in materia, fit forma determinate huius rei. Materia autem perficitur per formám, per quam finitur: et ideo infinitum, secundum quod attribuitur materiae, habet rationem imperfecti; est enim quasi materia non habens formám. Forma autem non perficitur per matériám, sed magis per eam eius amplitúdo contrahitur.» I. Qu. 7. a. 1. c.

in quo subsistit substantia composita, quae est una secundum esse ex materia et forma constans.»

Az így megalakult lényeges egység működési módjára és az általa megvalósított tüneményekre a leghatározottabban rá van nyomva mindkét tényezőnek a bélyege. Az anyag nemcsak a saját formája lét és alkotó erejének megszorítója, hanem más lények befolyásának határait is megszabja. «Agens enim naturale agit per motum, et quia omnis motus ei actus existentis in potentia, ideo requiritur materia, quae motui substernatur.²» «Cum omnis operatio creaturae praesupponat potentiam materiae, impossibile est, quod aliqua creatura aliquam formam producat in esse, quae non educitur de potentia materiae.³» Más szóval az anyag a minden oldalú lekötöttség szükség- és törvényszerűség tényezőjét képviseli, amennyiben határt szab a forma alkotó-képességének. Ezért mindaz, ami az újonnan föllépő tüneményben szükségszerűségről, korlátoltságról, szóval a szorosan vett fizikai oldalról beszél, az anyagra vezetendő vissza. Vele szemben a forma alkotó, áthasonító elemként lép föl, amely az anyag megszabta törvényszerűség keretén belül létrehozott új tüneményre a maga — tehát az értelem — képmását nyomja rá.⁴ A dolgokban megnyilatkozó értelem és anyag világa eszerint nem egy harmadiknak egyenjogú megnyilvánulása, nem is azonos az egyik vagy másik oldalban, mint eredetibb valóságban,

¹ II. C. Gent. cap. 68.

² I. Dist. 42. Qu. 1. a. 1. ad 3.

³ I. Dist. 14. Qu. 3. a. 3. c.

⁴ «In omnibus, quae non a casu generantur, necesse est formam esse finem generationis cuiuscumque. Agens autem non ageret propter formam, nisi in quantum similitudo formae est in ipso. Quod quidem contingit dupliciter. In quibusdam enim agentibus praexistit forma rei fiendae secundum esse naturale, sicut in his, quae agunt per naturam; sicut homo generat hominem et ignis ignem. In quibusdam vero secundum esse intelligibile, ut in his, quae agunt per intellectum: sicut similitudo domus praexistit in mente aedificatoris. Et haec potest dici idea domus, quia artifex intendit domum assimilare formae, quam mente concipit.» I. Qu. 15. a. 1. c.

hanem a kettőből alakul meg az egy létező és működő alany oly két oldallal, melyek mindegyikét, ha tetszik, külön-külön vizsgálhatom meg s mindegyiknek a befolyását külön-külön mutathatom ki az egységes új tüneményben, de elvileg a kettőt a valóság szétrombolása nélkül el nem választhatom. Ebben áll szent Tamás általános parallelizmusa.

De mi teszi lehetővé közelebbről a dolgok érintkezését? A modern filozófia megoldhatlan problémái közé számítják, amint már említettük, a külső alany tökéletesbitésére irányuló működés (actio transiens) kérdését. Ahol a dolgok önállósága, substantiális volta s vele együtt a működő erők s ezek tényezőinek minőségi különbsége eltűnik, ott tényleg rejtély marad e probléma és csak Spinoza formulája nyújthat ideig-óráig tartó megnyugvást. Az egyes alanyok működésének helyét a szükségszerű «sequi» foglalja el; a «causa adaequata» kizárásával járó «agere»-t pedig a «pati»-nak kell fölváltania, úgy hogy csak az összesség, vagy ha tetszik, ez az isten a cselekvő. Mivel pedig ennek a működése nem irányul kívülről levő alany tökéletesbitésére, csak az actio immanens ismerhető el a valóság működési formája gyanánt.¹

Ezzel szemben a mi filozófiánk az általánosan ismert érvek alapján a dolgok substantiális önállóságát és lényeges különbségeikkel együtt energiájok különmeműségét illetőleg felsőbb és alsóbb rangú voltát hangsúlyozza. Maga a működés pedig nem erőtlén «sequi», hanem valóságos erő-kiváltó és megnyilvánító actio alakjában ismeretes előtte, amelynek alapján a működő alany a saját energiataralma szerint kölcsönöz valamit a vele viszonyban álló alanyoknak.² Ez a kölcsönzés azonban nem úgy történik, mintha egyik alanyról a másikra vivődnék át egyazon tulajdonság, vagy tökéletesség, hanem úgy, hogy a szenvedő tényező részéről adott arányos követelmények, amelyek a megvaló-

¹ V. ö. Wentscher: Einführung... S. 103 seq. és Spinoza Ethicáját I. prop. 36. és III. definitiones.

² «Agere verò nihil aliud est, quam communicare illud per quod agens est actu, secundum quod est possibile.» Pot. Qu. II. a. 1. c.

sítandó tüneményt magszerűen (virtualiter), de mindenesetre a lehetőség szerint (in potentia) magukban foglalják, a működő alany erő kifejtésének befolyása alatt a ténylegesség állapotába lépnek át.¹ Az arányosság követelményéről már fennebb szólottunk. Most csak azt tehetjük hozzá, hogy az így adott tényezők érintkezésének a «non datur actio in distans» elve alapján csak a megfelelő medium hiánya szabhat határokat. Ez a követelmény azonban másrészt a működő energia intenzitásának arányában veszi el erejét, akár mennyiségileg, akár minőségileg magyarázzuk is e távolságot.²

Ezt a képet nyújtja szent Tamás bölcelete a szűkebb-körű természet terére zárt oksági viszonylatokról. S mi még tovább mehetünk. A természettudományok nagy haladást tettek szent Tamás óta. Ő, aki korának természettudományi meggyőződését oly nagy mértékben tudta értékesíteni műveiben, másrészt azonban oly józan kritikával és tartózkodással nézett rajok, nem lehet elvi ellensége a természet-

¹ Wentscher kifogásait i. h. szent Tamás következő szavai oszlatják el legjobban: «Ridiculum est dicere, quod ideo corpus non agat, quia accidens non transit de subiecto in subiectum. Non enim hoc modo dicitur corpus calidum facere, quod idem numero calor, qui est in calefaciente corpora, transeat ad corpus calefactum; sed quia virtute caloris, qui est in corpore calefaciente, alius calor numero fit actu in corpore calefacto, qui prius erat in eo in potentia. Agens enim naturale non est traducens propriam formam in alterum subiectum, sed reducens subiectum, quod patitur de potentia in actum.» III. C. Gent, c. 69. A természettudományok részéről megkísérelt, Wentschertől azonban elégteleneknek nyilvánított megoldások az actio transiens problémáját illetőleg talán tökéletlenek, ámde ez nem elég arra, hogy ilyen kézzelfogható tényt elveszünk. Talán először metafizikánkban kellene körülnéznünk s onnan vethetnénk ki egyet-mást, aminek nincs ily tapasztalati alapja s csak azután mondanók ki a végső ítéletet: actio transiens nem létezik.

² «Effectus ab actione sequitur secundum conditionem formae, quae est actionis principium; sicut aliquid est calefactum per calefactionem ignis ad modum caloris ignis.» Pot. Qu. 3. a. 17. ad 12. «Potentia facientis proportionatur distantiae, quae est inter id quod fit et oppositum ex quo fit. Quanto enim frigus est vehementius, et sic a calore magis distans, tanto maiori virtute caloris opus est, ut ex frigido fiat calidum.» lb. a. 4. c.

tudományok mai álláspontja legmesszebbmenő tekintetbevételének. Fogadjuk el tehát, ha tetszik s amennyiben szilárd alapon áll, a természettudomány minden tételét és hipotézisét s szálljunk le a legaprólékosabb részletkutatásig, hogy még szűkebb térre szoríthassuk oksági viszonylatainkat. Amíg a magasabb szempontokat ki nem zárjuk, vagy kizártságukat részleges kutatásaink jogtalan általánosítása révén nem állítjuk, filozófiánk csak nyerhet, mert minden részleges eredmény csak a felsőbb szempontok megszilárdításához járuland hozzá. Magyarazzuk tehát a dolgok egymásrahatását közelebbről a molekulák, az atomok helyzetváltozásaiból, vagy bármely más elfogadható hipotézissel, ha a végeredmény megítélésére kerül a sor, szent Tamás metafizikai elveit kell alkalmaznunk s ezek révén arra a meggyőződésre jutunk, hogy a «corpus agit, secundum quod est in actu, in aliud corpus, quod est in potentia».¹ S ha azután az atomok és molekulák tulajdonképeni mivoltáról akarunk számot adni magunknak, a metafizikai végeredmény megint csak az lehet: omnia corpora sunt composita ex materia et forma, vagyis olyan tényezőkből, amelyek közül az egyik a megfelelő határozottságot és energiamennyiséget ad a testnek további működéséhez, a másik pedig a határozottságok és további tökéletesbülés felvételére teszi alkalmassá.

A szűkebb értelemben vett természetnek a létért és a megfelelő tökéletesbülésért így tülekedő alanyai közé egyenrangú tényezőként állítja be a mi filozófiánk az embert is. Elismerjük az ember fölényét és a szó igaz értelemben vett mikrokosmos voltát, elismerjük, hogy érte teremtett minden s hogy neki ezt a világot szívében kell hordoznia² s belőle és általa kell felszárnyalnia a magasságba, az esse per se subsistens megismeréséhez és átkarolásához, de olyan előnyöket nem nyújthatunk neki, amelyek e világtól emancipálnák, vagy befolyását fölöslegessé tennék rá nézve. Az ember alsóbb és felsőbbbrangú élete egyaránt épügy a természet körén belül eső oksági viszonylatokhoz van kötve,

¹ í. Qu. 115..a. 1. c. ² V. ő. III. C. Gent. cap. 112.

mint bármely más tökéletlenebb lény léte vagy élete. Még az is, amit már a pogány bölcs $\theta\epsilon\tau\omicron\nu\text{-}\theta\acute{\epsilon}\lambda\iota\sigma\tau\omicron\nu\text{-}$ nak mondott bennünk egész üresen és hozomány nélkül jelenik meg a világban, hogy aztán a maga erejével és a rábizott energia arányában dolgozza ki e világból a tartalmat, így keresse meg a táplálékot, amelyre életének és tökéletesbülésének megvalósításához — föl egész az abszolút lényhez való föl-emelkedésig — szüksége van.¹ Szent Tamás és a keresztény filozófia szerint tehát az ember époly szenvedő és működő — s így az életnek minden fázisában másokra utalt s a természet többi tényezőitől függő alany, mint bármely más lény. Innen van, hogy a mi filozófiánk embere belső összetételére nézve semmiben sem különbözik a fizikai világ többi alanyától, legfeljebb csak magasabb működéseinek megfelelően és ezek arányában tökéletesebbek azok az elemek, melyek énjének megalkotásán közreműködnek. A szenvedő és cselekvő tényezők eszerint époly szükségszerű alkotórészei az embernek, mint az anyagi világ bármely tagjának, s a kettőnek egymáshoz való viszonya nála épúgy határozandó meg mint az utóbbiaknál.

Miután a tapasztalat az emberben a legmagasabb élet-, működésekről tesz bizonyosságot, a metafizikának megfelelő tökéletességű alaki tényezőhöz kell bennünket vezetnie. Ezt látja Aristoteles és szent Tamás bölcselete abban az elemben, amely mivoltára nézve túllépi az anyagi természet minden határozottságát, másrészt azonban egész belső szerkezetében úgy alkotta meg a Teremtő, hogy az anyagi világgal a legbensőbb összeköttetésbe léphessen.² Mint ilyen, két különböző energia-forrást képvisel a lélek, azonban a természet rendjének megfelelően egyiket sem értékesítheti a test nélkül.³

¹ Innen van, hogy minden a parallelizmus felé hajló irány a lelki életet többé-kevésbé emancipálja, s ha még egyáltalában számol Istenel, akkor kisebb-nagyobb körű velünk született eszmevilágot követel, ha pedig nem, akkor az anyagi világgal szemben teremtő tényezővé teszi az emberi elmét.

² V. ö. a szerző *Metaphysik der Relationen* c. művét 87. és köv. old.

³ V. ö. *Quaest. Disp. de spirit, creat. Qu. un. a. 2. ad 5.*

Ezzel kell tehát viszonyba lépnie és pedig oly módon, amint a természet alsóbbbrangú lényeiben a két elemnél már megállapítottuk: a kettőből egy harmadiknak — az embernek — lényeges egysége alakul meg. «Non enim corpus et anima sunt duae substantiae actu existentes, sed ex eis duobus fit una substantia actu existens.»¹ Ez a lényeges egység nem jelenti az egyik vagy másik elem jellegzetes sajátosságainak feladását, hanem a kettőnek oly összhangzatos kapcsolódását, melynél fogva mindegyik kölcsönöz a magából a másiknak és így részt ad sajátos lét és működési módjából. Az anyag tehát, amely a lélek felsőbbbrangú működésének megfelelően különösebb dispositiókat mutat föl, megtartja összes sajátosságait s csak azon a változáson megy át, hogy különféle határozottságainak nem megannyi külön-külön létező s egymástól független tényező ad létet, hanem az egy lélek, amely mindent áthat, mindent átalakít, az egységes suppositum tulajdonává és eszközévé tesz. «Forma perfectior virtute continet, quidquid est inferiorum formarum. Et ideo una et eadem existens perficit matériám secundum diversos perfectionis gradus. Una enim et eadem forma est per essentiam, per quam homo est ens actu et per quam est corpus, et per quam est vivum et per quam est animal, et per quam est homo.»² Ez a változás nem azért történik az anyagon, hogy arányosságot nyerjen azon működésekhez, amelyek fizikai energiájának amúgy iss megfelelőnek, hanem azért, hogy mindeme működések egy suppositum érdekében történjenek és ennek tökéletesbítésére irányuljanak. Másrészt a lélek szellemi valóságának kára nélkül vesz részt ez egységben, úgy hogy épen a specifikus természetének megfelelő működések szervét nyeri a testben, amelynek különböző részei és egész összetétele erre a szolgálatra vannak berendezve.³ Ez szent Tamás filozófiájának az embere, aki tehát

¹ II. C. Gent. cap. 69. ^

² I. Qu. 76. a. 6. ad 1.

³ «Anima habet esse subsistens, in quantum esse suum non dependet a corpore, utpote supra matériám corporalem elevatum; et tarnen ad huius esse commiionem recipit corpus, ut sic sit unum esse animae

sem tisztán anyagi, de nem is tisztán szellemi lény, hanem a kettőnek harmonikus egysége — pszichofizikai lény.

Az emberen tapasztalható tünetények oksági viszony latainak körét tehát mérvadólag az egyik vagy másik térre szorítani egyjelentőségű az emberi természet félreismerésével. Azért ha reális pszichológiát akarunk konstruálni, akkor a zárt okságot nem szabad egyoldalúlag sem a fizikai, sem a pszichikai sorban keresnünk, hanem a pszichofizikai oksági viszonylatokat kell tekintetbe vennünk. Eszerint a mi emberünkre bízott energia sem az egyik, sem a másik oldalra nem szorítkozik, hanem a kettőnek harmonikus összetétele, amelyet az egységes működő alany képességei és az ezeknek eszköze gyanánt szolgáló szervek révén különböző irányban fejt ki.

Az ember énjének illetően megalakulása teszi lehetővé a két világ egymásrahatását. A fizikai oldal vagyis a test révén az ember működése ugyanazon törvényeknek és szükség-szerűségnek van alávetve, mint a nagy mindenség bármely más tagja: az anyag épúgy határ- és törvényszabó tényező gyanánt lép föl benne, mint másutt. A másik, a határozottságot adó tényező, alkotó és áthasonító erőként működik, úgy hogy minden, ami a test révén történik, ennek a legközvetlenebb befolyása alatt áll s époly, sőt sokkal formálisabb osztályrész jut neki belőle, mint az anyagnak. A kettő között a harmonikus együttműködhetés megvalósítására, főleg pedig a külső világgal való érintkezés lehetővé tételére ezt a felsőbbrangú tényezőt a legváltozatosabb erőekkel látta el a teremtő, amelyek rangjok, illetőleg működésük jelentősége szerint sorakoznak e változatos élet organizmusában, mivel

et corporis, quod est esse hominis.» De spir. créat. Qu. un. a. 2. ad 3. «Necessarium est animam humanam uniri corpori, in quantum indiget operationibus per corpus exercitis ad complementum intellectualis operationis, prout intelligit a phantasmatis abstrahendo.»¹ lb. a. 5. c «Cum anima rationalis sit perfectissima formarum naturalium, in homine ; nvenitur maxima distinctio partium propter diversas operationes et anima singulis dat esse substantiate secundum ilium modum, qui competit operationi ipsorum.» Qu. Disp. de an. qu. un. a. 9. c.

pedig valamennyien az egy lélek lényegében gyökereznek, harmonikus együttműködéssel továbbíthatják a lélek szándékait.¹ «Forma substantialis est primum actionis principium, sed non proximum» — mondja a mester² — «unde anima, quae est nobilissima inter formas inferiores, etsi simplex sit in substantia, est tamen multiplex in potentia et multarum operationum; unde indiget diversis organis ad suas operationes complendas, quorum diversae animae potentiae proprii actus esse dicuntur, sicut visus oculi, auditus aurium, et sic de aliis».³ A test és a különféle szervek nem képviselnek tehát egy a lélek befolyásától bármikép is emancipált világot, hanem éppen tőle nyerik határozottságukat, bizonyos célokra és működési fajokra alkalmas voltukat, úgy hogy az ember életében tapasztalt ilyenemű tüneménysorozat tulajdonképpen nem az ezek holt fizikai energiájának megnyilvánulása, hanem sokkal megfelelőbb értelemben a léleké, még helyesebben azonban az egységes pszichofizikai alanyé.

A test a vele rokon fizikai világ befolyását és ingereit a mechanika törvényei szerint fogja föl, de már a legelső stádiumban is átalakítólag hat rajok. Az élettelen, nyers energia az élet, bár még a tudattalan élet határozottságát veszi föl, mihelyt a magasabbrendű működő alany hatáskörébe jut. Az életfolyamatok egész sorozatáról számol be a fiziológia, melynek mindegyik fázisa a megfelelő szerv életreébresztésének — aktuálásának — különböző tüneteiről beszél. Az oksági folytonosság legcsekélyebb megszakítása és áttörése nélkül történik ez a folyamat, vagyis a nyers fizikai energiának *nem a pszichikaivá való átalakítása*, hanem oly feldolgozása, hogy pszichikai tények megvalósítására, mintegy kicsalására alkalmassá legyen. Az említett lényeges

¹ «Cum oporteat ordinem instrumentorum esse secundum ordinem operationum, diversarum autem operationum, quae sunt ab anima, una naturaliter praecedat alteram, necessarium est, quod una pars corporis moveatur per aliam ad suam operationem.» Quaest. Disp. de an. qu. un. a. 9. c.

² I. Qu. 76. a. 1. ad 4.

³ II. C. Gent. cap. 72.

egységnél fogva magának a léleknek az életereje a működő tényező az ingernek a központi idegrendszerhez vezetésénél. Az utóbbinak pedig minden egyes molekulája és atomja a lélektől nyeri határozottságát és működő erejét, tehát vele együtt — a lélek legközvetlenebb behatása alatt — hajtja végre azon felfogó vagy átváltoztató munkáját, amelyről a fiziológia beszámolhat. Mikor aztán az inger mindazokon a stádiumokon átment, amelyek szükséges előfeltételei az érzéki élet életreébredésének, akkor kezdődik csak tulajdonképeni felsőbb szerepe. Gondoljunk csak szent Tamás tanára, hogy a lélek egyes működéseit kifejtő legközelebbi tényezők az érzéklés szerveiben, mint határozottságot és sajátos működő erőt kölcsönző elemek székelnék s ezekkel együtt alkotják meg a pszichikai tünemények arányos létrehozó okát.¹ Az efajta magasabb életműködés tehát nem tisztán a testre, sem tisztán a lélekre nem vezethető vissza, mint arányos okra, hanem a kettőből megalakult egy tényező egységes okozatának tekintendő. «Secundum Philosophum in libro de Somno et Vigília, cuius est potentia, eius est actio. inde potentiae illae, quarum operationes non sunt solius animae, sed coniuncti, sunt in organo sicut in subiecto, in anima autem sicut in radice.»² Az ilyen ok életreébredéséhez pedig megfelelő tényező gyanánt sem a lelki, sem a fiziológiai állapot magában nem elegendő, mindkettőnek hozzá kell járulnia a maga módja szerint.

A különböző fázisokon átment s a lélek és a szervektől átalakított, mintegy megnemesített inger végzi a fizikai és az anyagi világ részéről megkövetelt föltételek teendőit, a többit pedig megteszi az érzéki szervvel egyesült lélekerő, amelynek az utóbbi révén való felébredésére irányul a főnebb említett tényezők szereplése is. Nevezzük az így átalakult ingereket az egyes érzékek különbsége szerint species

¹ «Si igitur operatio animae per organum corporale completur, oportet quod potentia animae, quae est illius operationis principium, sit actus illius partis corporis per quam operatio eius completur, sicut visus est actus oculi.» II. C. Gent. cap. 69.

² Quaest. Disp. de spir. créat. Qu. un. a. 4. ad 3.

imprensa-nak, vagy bármi másnak, egy igazság rejtőzik minden kifejezőmód mögött: az érzéklés, ezen érzéki képek és a léleknek a szervben rejlő életerejéből alakult egy tényező eredményeképp lép föl, tehát sem fizikai, sem pszichikai, hanem pszichofizikai tünet. Tudatos voltánál fogva magán viseli a felsőbb élet tényezőjének, a léleknek, a képmását. Másrészt pedig az anyaghoz és az anyagi föltételekhez van kötve, úgy hogy egy másik világhoz tartozósága époly feltűnő, mint tudatos volta. A két oldal azonban egységes, oszthatlan és mondjuk ki nyíltan, az arányos tényezők befolyása alatt megnemesített anyagi valóságot képvisel. Energia-vesztésről itt szó sem lehet. A lélek csak azt használja föl a maga céljaira, amit a testével rokon világtól jogosan és bárminemű veszteség vagy az oksági folytonosság áttörésének kimutathatása nélkül már feldolgozott s amit végül oly jelenség létrehozására fordított, amelynél ez az energia a szellemi energiával egyenrangú tényező gyanánt működött s amelyre ezen energia képmása a leghatározottabban rá van nyomva.

S ha mindezek után a külső érzéklet annak a felsőbb-rangú belső érzéknek hatáskörébe jut, amelyről szent Tamás is azt tartja, hogy az agyvelőben székel,¹ s ahol az érzéklési tünetény a tulajdonképeni tudatos jelenséggé válik, ugyan mily alapon beszélhetnénk az oksági folytonosság megszakításáról, vagy energiavesztéséről? Csak akkor beszélhetnénk erről, ha az érzéki kép vagy helyesebben az érzéklési tünetény úgy menne át ebbe a felsőbb-rangú képességbe, hogy sajátosságait el kellene veszítenie. De erről szó sincs. Semmi másról nem tanúskodik ez a folyamat, mint ennek az egyes érzékek tárgyait megkülönböztető, egységes képpé alakító s a működő alanyra vonatkozó érzéknek felébresztéséről és anyaggal való ellátásáról. Nem a fizikum hat itt a pszichikumra, hanem a pszichofizikai valóság egy hasonló tényezőre, ami annál is inkább lehetséges, mivel a kettő egy valóságban gyökerezik, egy gyökérből táplálkozó

¹ I. Qu. 78. a. 4. c.; De verit. Qu. 18. a. 8. ad 5.

fának — a pszichofizikai alanyak — két különböző, de az egységes élethez szükséges hajtása.¹

Ha pedig még tovább megyünk föl az egészen szellemi valóságok világába, az oksági folytonosság áttörése és energia-vesztés miatt megint csak nem kell panaszkodnunk. Minden megmarad alsóbbbrangú tudatos világunkban a maga természetes valóságában, semmi sem változik át magasabb lét vagy energia-fajokká. A lélek lényege oly bőséges energia-forrást képvisel, amelyből úgy a testtel való harmonikus együttműködésre, mint pedig a testi szerv nélküli tevékenységre bőségesen jut.² Hogy miként tette a lélek, helyesebben az ember a külső és belső érzékek révén a magáévá a külső világot, az imént láttuk. Ha a lélek ezt az anyagot még jobban fel tudja dolgozni s egészen a maga képére és hasonlatosságára átalakítani, akkor idegen beavatkozásról ugyancsak nem beszélhetünk: az eddig adott tényezők révén a lélek csak önmagát ösztönzi, aktualja további magasabb működésre a megszerzett és teljesen magáévá tett pszichofizikai energia révén. Az aristotelesi filozófia *vous ποιουν*-ja veszi át az így nyert adatok feldolgozását s anélkül, hogy bántaná mivoltukat, vagy magasabb létformára változtatná át azokat, a bennök foglalt örök tartalom fel- fogását és kidolgozását teszi lehetővé a *vous παθητικός*-ra nézve. Ez azután a maga hatáskörében, a maga energiájával dolgozik s nem vesz át semmit sem az eddigi tüneményekből, sőt még a test fizikai energiáját sem bántja, ha csak azért nem, mert az alsóbb életnek tárgy-adó tényezőként folyton vele együtt kell dolgoznia, ami a működő alany pszichofizikai természete miatt fizikai energia felhasználása nélkül nem történhetik meg.

Íme elkísértük a tudatos tényt keletkezésének legelső fázisától föl egész a legtökéletesebbig. Az oksági folytonosság áttöréséről, energia-vesztéséről semmi sem beszél s

¹ A nehézség még kisebb lesz, ha meggondoljuk, hogy szent Tamás szerint a külső érzékek csak ennek a belső érzéknek funkciói gyanánt tekintendők.

² V. ö. II. C. Gent. cap. 69.

alapos okot ilyesmi föltételezésére a mi filozófiánk keletén belül föl nem hozhatunk. Sehol sem tapasztaljuk, hogy a fizikai tünemény, mint ilyen hatna a pszichikaira, vagy ilyenné változnék át, hanem mindenütt csak azt látjuk, hogy arányos tényezők révén az úr áthidalódik, míg a kétoldalú, de teljesen egységes pszichofizikai tünemény föl nem lép, amely pszichikai oldalánál fogva átvezet bennünket a pszichikai világba s ide továbbítja azt, amit eddig a magunkévá tettünk a külső világból, fizikai oldala révén pedig alkalmas arra, hogy a pszichikai élet eszméit és akarátát megvalósítsa a testben és a külső világban.

Ez szent Tamás pszichológiájának pszichofizikai oksági köre, ezen belül állapítandók meg a valódi oksági viszonylatok. Ha ilyen oksági viszonylatokról nem akarunk tudni, akkor a metafizikában, vagy az emberről alkotott felfogásunkban van a hiba. így van ez a modern pszichológiában. Ezért nincs tiszta fogalma az emberi élet valóságairól.

A tudatos tény keletkezésének és kifejlődésének eme rövid vázolásából látjuk, hogy az energia el nem kallódását védő fönebb említett elméletek mindegyikében van valami az igazságból. Wentscher kiváltás-elmélete elvezet bennünket egészen az érzéklet keletkezéséig. Erhardt az agyvelőben és az idegrendszerben végbemenő legközelebbi változások módját írja le, míg Stumpf a fizikai és pszichikai tényezők harmonikus együttműködésére hívja fel figyelmünket. Az utóbbinak igazi és teljes jelentőséget csak az aristotelesi filozófia adhat az említett lényeges egyesülés hangsúlyozásával s az igazi egységes pszichofizikai alany megteremtésével.

De adjuk át a szót a mesternek, aki az egész folyamatot következőképen írja le: «Cum anima animalis non solum det id quod est proprium sibi, sed etiam id, quod est inferiorum formarum, sicut inferiores formae sunt principia naturalis motus in corporibus naturalibus, ita etiam anima in corpore animalis. Unde Philosophus dicit in II de anima, quod anima est natura talis corporis, et propter hoc operationes animae distinguuntur in animales et natu-

rales; ut illae dicantur animales, quae sunt ab anima secundum id, quod est proprium sibi, naturales autem quae sunt ab anima secundum quod facit effectum inferiorum formarum. Secundum hoc ergo dicendum, quod sicut ignis per iorem suam naturalem habet naturalem motum quo tendit sursum, ita aliqua pars corporis animati, in qua primo invenitur motus, qui non est per apprehensionem, habet hunc motum naturaliter per animam... Sic ergo prima pars, in qua talis motus invenitur, non est movens seipsam, sed movetur naturaliter, sicut ignis; sed ista pars est movens aliam, et sic totum animal est movens seipsum, cum una pars eius sit movens, et alia sit mota.»¹ A fiziológiai változások, amelyek a külső inger révén, vagy bármily más módon végbemennek rajtunk, tehát nem a test nyers energiájára vezetendők vissza, hanem a lélektől éltetett s ennek legközvetlenebb befolyása alatt működő test természetes, bár magasabb rangú ténykedései, mint a tisztán fizikai és mechanikai erőkéi.²

Az ilyeszerű működések révén jut az inger az érzékekbe, amelyeknek anyagi voltát szent Tamás határozottan elismeri. «Sensus visus est omnino materialis»³ mondja, majd pedig ennek alapján az érzékek sajátos tárgyáról ad felvilágosítást. «Quaedam enim cognoscitiva virtus est actus organi corporalis, scilicet sensus; et ideo obiectum cuiuslibet sensitivae potentiae est forma, prout. in matéria corporali existit.»⁴ A külső és a belső világ érintkezésének módját következőkép írja le: «Est autem sensus quaedam potentia passiva, quae nata est immutari ab exteriori sensibili; exterior ergo immutativum est, quod per se a sensu percipitur, et secundum cuius diversitatem sensitivae potentiae distinguuntur. Est autem duplex immutatio: una naturalis et alia spirituális. Naturalis quidem secundum quod forma immutantis recipitur in immutato secundum esse naturale,

¹ Quaest. Disp. de an. Qu. un. a. 9. ad 6.

² V. ö. I. Qu. 78. ad 1.

³ I. Qu. 12. a. 4. ad 3.

⁴ I. Qu. 85. a. 1. c

sicut calor in calefacto. Spiritualis autem, secundum quod Forma immutantis recipitur in immutato secundum esse spirituálé, ut forma coloris in pupilla, quae non fit per hoc colorata. Ad operationem autem sensus requiritur immutatio spirituális, per quam intentio formae sensibilis fiat in organo sensus, alioquin si sola immutatio naturalis sufficeret ad, Sentiendum, omnia corpora naturalia sentirent, dum altéfântur.»! A kettőből — az ingerből és az érzékből — egy arányos tényező alakul meg. «Sensibile in actu est sensus in actu, et intelligibile in actu est intellectus in actu. Ex hoc enim aliquid sentimus vei intelligimus, quod intellectus noster vei sensus formatur in actu per speciem sensibilis vei intelligibilis.»²

Minden érzéklésnek az általánosabb és magasabb energiájú sensus communisban történő összegyűjtéséről és tulajdonképpen tudatossá válásáról következőképp nyilatkozik: «Vis sentiendi diffunditur per organa quinque sensuum ab aliqua una radice communi, a qua procedit vis sentiendi in omnia organa, ad quam etiam terminantur omnes immutationes singulorum organorum.»³ Ez a sensus communis; érzéki életünk synthétikus tényezője: egyént, különböztet s ezzel az érzéklés világát a működő alany igazán tudatos világává teszi. «Sensus communis, cum sit una potentia, extendit se ad omnia obiecta quinque sensuum»⁴ et «sensus interior non dicitur communis per praedicationem, sicut genus, sed sicut communis radix et principium exteriorum sensuum.»⁵ «Sensus proprius iudicat de sensibili proprio discernendo ipsum ab aliis, quae cadunt sub eodem sensu, sicut discernendo album a nigro vel a viridi; sed discernere album a dulci non potest neque visus, neque gustus, quia oportet, quod qui inter aliqua discernit utrumque cognoscat. Unde oportet ad sensum communem pertinere discretionis iudicium, ad quern referantur, sicut ad communem terminum,

¹ I. Qu. 78. a. 3. c.

² I. Qu. 14. a. 2. c.

³ 111. De anima, lect. 3.

⁴ I. Qu. I. a. 3. ad 2.

⁵ I. Qu. 78. a. 4. ad 1.

omnes apprehensiones sensuum, a quo etiam percipiuntur intentiones sensuum, sicut cum aliquis videt se videre. Hoc enim non potest fieri per sensum proprium, qui non cognoscit, nisi formam sensibilis, a quo immutatur, in qua immutatione perficitur visio, et ex qua immutatione sequitur alia immutatio in sensu communi, qui visionem percipit.»¹

A pszichikai tény kialakulásában eddig tehát csak a legszigorúbb oksági folytonosságot találtuk: minden fázisnak megvan a maga arányos tényezője s az új tünemény legutolsó és legsajátosabb alakjában is magánhordja a két világ elemeiből megalakult egy tényező mindkét oldalú sajátosságát — vagyis pszichomaterialis — pszichofizikai jelenség. Az alsó és felsőbbbrangú pszichikai élet között a közvetítőszerepet az intellectus ágens játssza: «Potentiae sensitivae sunt necessariae animae ad intelligendum, non per accidens tamquam excitantes, ut Plato posuit, neque disponentes tantum sicut posuit Avicenna, sed ut repraesentantes animae intellectivae proprium obiectum, ut dicit Philosophus in III. De anima: intellectivae animae phantasmata sunt sicut sensibilia sensui. Sed sicut colores non sunt visibiles actu, nisi per lumen, ita phantasmata non sunt intelligibilia actu, nisi per intellectum agentem».² Az így megtermékenyített értelem azután már maga dolgozhatja ki a világot, melyben él és amely az emberi élet további kialakításához szükséges, bár az alsóbbbrangú tényezők folytonos közreműködésével. «Cum intellectus possibilis factus est actu per speciem intelligibilem receptam, potest agere per seipsum, ut dicit Aristoteles in III. De anima; unde videmus, quod illud, cuius scientiam semel accepimus, est in potestate nostra iterum considerare cum volumus, nee impedimur propter phantasmata, quia in potestate nostra est formare phantasmata accommodata considerationi quam volumus, nisi forte esset impedimentum ex parte organi, cuius est; sicut accidit in phreneticis et lethargicis, qui non possunt habere liberum

¹ I. Qu. 78. a. 4. ad 2.

² Qu. Disp. De an. qu. im. a. 15. c.

actum phantasiae et mêmorativae.»¹ «Manifestum est etiam, quod potentiae sensitivae sunt nobis necessariae ad intelligendum non solum in acquisitione scientiae, sed etiam in utendo scientia iam acquisita on enim possumus considerare etiam ea, quorum scientiam habemus, nisi convertendo nos ad phantasmata. Inde enim est quod laesis organis potentiârum sensitivarum, per quas conservantur et apprehenduntur phantasmata, impeditur usus animae in considerando etiam ea, quorum scientiam habet. »² Ez szent Tamásnál az alsóbb és felsőbb tudatos élet közötti parallelizmus: a kettő együtt működik — nem per accidens, mint Descartes, az occasionalismus vagy Leibnitz mondaná — nem is tisztán dispositive, mint Kant és a modern szubjektivizmus szeretné, hanem mint a két élet létrejöttéhez szükséges és az ember pszichofizikai természetével adott s egymást elkerülhetlenül föltételező tényező. «Impossibile est intellectum nostrum secundum praesentis vitae statum, quo passibili corpori coniungitur, aliquid intelligere in actu, nisi convertendo se ad phantasmata... Huius autem ratio est quia potentia cognoscitiva proportionatur cognoscibili... Intellectus autem humani, qui est coniunctus corpori, proprium obiectum est quidditas, sive natura in materia corporali existens, et per huiusmodi naturas visibilium rerum, etiam in invisibilium rerum aliqualem cognitionem ascendit. De ratione autem huius naturae est, quod in aliquo individuo existât, quod non est absque materia corporali, sicut de ratione naturae lapidis est, quod sit in hoc lapide et de ratione equi est, quod sit in hoc equo, et sic de aliis. Unde natura lapidis vei cuiuscumque materialis rei cognosci non potest complete et vere, nisi secundum quod cognoscitur ut in particulari existens; particulare autem apprehendimus per sensum et imaginationem. Et ideo necesse est ad hoc, quod intellectus actu intelligat suum obiectum proprium, quod convertat se ad phantasmata, ut speculetur naturam universalem in particulari existentem. Si autem

¹ II. C. Gent. cap. 73. ² Qu. Disp. De an. qu. un. a. 15. c.

proprium obiectum intellectus nostri esset forma separata, vei si formae rerum sensibilium subsisterent non in particularibus, secundum Platonicos, non oporteret, quod intellectus noster semper intelligendo converteret se ad phantasmata.»¹ Ez utolsó mondat helyett csak valamely modern ismeretelméleti rendszert kell behelyettesítenünk, s a parallelizmusnak a legmesszebbmenő jogosultságot adhatunk.

E fárasztóan hosszú idézésre azért határoztam el magamat, hogy magának szent Tamásnak a szavaival mutathassam ki, mily alaptalanok Ebbinghausnak elméletünk ellen emelt vádjai. Azt «veti ugyanis szemünkre, hogy mi a lélek érzéki működését felkeltő és viszont a lélek szándékait kifelé továbbító ingerek közötti ürt a lélekben önállóan végbemenő és anyagilag nem befolyásolt tüneményekkel töltjük ki. Miként magyarázható ez, — kérdezi — hiszen elméletünk szerint az anyagi folyamatokban a lélek működésének előidéző okait kell látnunk, másrészt pedig önállóan megvalósított tünemények gyanánt kell tekintenünk azokat.»² A felelet a mondottak után egyáltalában nem nehéz. Hogy miért és mennyiben van lekötve a lélek az anyagi folyamatokhoz, az imént hallottuk. Nagyon is meggyőző az az impossibile, amellyel szent Tamás ezt a szükségességet hangsúlyozza. Ennyiben tehát tényleg beszélhetünk oksági befolyásról az alsóbb és felsőbb élet tüneményei között. Az érzéki tudatos világ a lélek megfelelő arányos tényezőjének (intellectus ágens) hatása alatt tárgyadó szerepben valósággal befolyásolja magasabb tudatos életünket, együttműködik vele minden fázisban s a magasabb élet tökéletesbülésével lépést tart ennek a fejlődése és tökéletesedése is. Önállóan folyik le másrészt ez a magasabb működés, amennyiben a lélek a saját szellemi energiáját használja létrehozásához s az alsóbb élet adataiból a saját világába nem vesz vagy alakít át anyag gyanánt semmit sem. Hol lehet itt tehát egyáltalában csak sejteni is azt a pontot, amelynél az alsóbb élet tüneményei, mint anyagi

¹ I. Qu. 84. a. 7. c. ² Grundzüge. I. S. 37. ff.

folyamatok megszűnnek s mint magasabb szellemi energiaalak lépnek föl? Nem érthetetlen továbbá az sem, amint Ebbinghaus akarja, hogy megmaradjanak fizikai, illetőleg pszichofizikai valóságoknak s egyúttal a felsőbb élet tünetényeit is létrehozzák. Legkevésbé érthetetlen azonban az, hogy miként találkozik össze oly pontosan ez a két tüneténysorozat, hiszen a felsőbb az alsóbbangú nélkül egyáltalában meg sem történhetik. Mindenesetre tanácsos, hogy ily fontos kérdéseknél ne tévesszük szem elől az egymásrahatás elméletének régebbi és észszerűbb alakját, különben félő, hogy érveink minden értéküket veszítik!

A fizikai világtól kölcsönzött nyers energiát fölkísérheti szent Tamás filozófiája egész a legmagasabb és legtökéletesebb alakig, amelyet az ember sajátos énjének befolyása alatt nyerhet. Beszélhet ugyan átalakulásról, de nem veszteségről, mindenütt kimutathatja a megfelelő ekvivalenst, ha nem is nyers fizikai energia, de mindenesetre oly valóságok alakjában, amelyekben a fizikai világnak arányos része van s ennek sajátosságait, bár a magasabbrangú energiával történt társulás révén megneemesítve, hűen visszatükrözik. Ha ezt az álláspontot a zárt okság elvének természettudományi alakja miatt nem fogadhatjuk el, akkor azt hiszem a legalsóbb rendű életműködések megmagyarázhatásáról is le kell mondanunk. Mert hogy a szerves élet vegetatív működése is átváltoztatja az energiát, senki sem tagadhatja. Miért kellene ezt a jogot megvonjunk az ember még felsőbb életétől, ha az ehhez szükséges arányos tényezőt, nemkülönben az új tünetényben a fizikai világ sajátosságainak megfelelő oldalt kimutathatjuk.

Hogy pedig a felhasznált energia potenciális ekvivalenséről is számot tudunk adni, már fönnebb említettük. Erre szolgálnak a habitusok, amelyekről a felsőbb és alsóbb-rangú pszichikai élet egyaránt sokat beszélhet.¹

Ezek után már könnyű belátni, hogy mily jogtalanul veti szemünkre az ellenfél az energia-elv megsértését Ha

¹ V. ö. I-II. Qu. 50. ad 3.; Qu. Disp. de an. qu.un. a. 15. ad 17.

Ebbinghaus attól fél,¹ hogy a lélek azáltal, hogy kivonja magát a fizikai behatások alól, vagy pedig, hogy elnyomja azokat, megghiúsíthatja és megsemmisítheti a bennök rejlő munka-értéket, akkor nem ellenünk beszél, hanem azok ellen, akik az ember lényeges, pszichofizikai egységét megmagyarázni nem tudják. A mi filozófiánkat ez a nehézség nem érinti, mivel a léleknek ilyesmi nem áll hatalmában. Hiszen már maga az alsóbbangú fiziológiai folyamat is a lélek legközvetlenebb együttműködésének eredménye, amelyből az oksági folytonosság betartásával esetleg szükség-szerűen fejlődik ki a tudatos tünemény a léleknek és testnek époly harmonikus együttműködése folytán, mint az első stádiumban.

Épily kevésbé jelent a léleknek a testre való hatása energia-gyarapodást. Értelmi és akarati ténykedésünk harmonikus együttműködése ismeretes tény előttünk. Az egyik a másikat erősíti, újabb impulzust kölcsönöznek egymásnak, míg végre is szilárd elhatározás alakjában áll előttünk a megvalósítandó tünemény. Hogy már ebben is mily szerepet játszik alsóbbangú pszichikai életünk, mindnyájan jól tudjuk. Az értelmi működések tárgyadó kísérőiről már szoltunk. De van még egy másik tényező is, amellyel feltétlenül számolnunk kell: az érzelmek világi. Csak röviden jelezzük ennek befolyását szent Tamás szavaival: «Manifestum est autem, quod secundum passionem appetitus sensitivi immutatur homo ad aliquam dispositionem; unde secundum quod homo est in passione aliqua, videtur sibi aliquid conveniens, quod non videtur ei extra passionem existent!».»²

Ha ez az alsóbbangú tudatos világ így működik közre, hogy a megvalósítandó eszme létrejöjjön, vájjon találha-

¹ «Könnte die Seele nervöse Vorgänge, die an sich (d. h. ohne Abänderung durch einen Akt der Willkür) sie zu einer gewissen Handlung veranlassen würden, unwirksam machen, indem sie sich ihnen entzieht, oder sie unterdrückt, so würde Energie verloren gehen, nämlich der Arbeitswert eben des von der Seele unterlassenen Bewegungsanstosses.» Grundzüge. I. S. 31. ² I-II. Qu. 9. a. 2. c.

tunk-e valami különöset vagy épen ellenmondást abban, ha a tényleges megvalósításnál a „maga minden erejével közreműködik. Bizonyára nem s már csak azért sem, mivel minden képességünk az egy lélek lényegében gyökerezik, egy suppositumnak áll rendelkezésére, ennek érdekében és tökéletesítésére dolgozik. S ha az energia-elvet kellene is másként magyaráznunk, vagy az apriori megszerkesztett zárt oksági kört kellene is áttörnünk, még akkor is erre kellene magunkat elhatároznunk, hogy megmaradhassunk annak a világnak reális magyarázatánál, amelyről tapasztalatunk egészen szent Tamás elvei szerint beszél. De erre a lépésre nincs szükségünk. A lélek a rábízott fizikai s a magáévá tett pszichofizikai energiának felhasználásával és ezek arányában hat a testre, helyesebben maga végzi annak a testnek működéseit, amelynek éltető tényezőjekép szerepel, s azon az utón, amelyen megszerezte, adja vissza testének s ezáltal a külső világnak azt, amit tőle nyert s beleönti ezekbe a tüneményekbe a maga gondolatait, a maga értelmét, úgy hogy a testi változás, valamint a külső világban föllépő jelenségek hű fizikai kifejezői a lélek állapotának. «Anima movet corpus — mondja szent Tamás — per cognitionem et appetitum; vis autem sensitiva et appetitiva in animalibus habent determinatum organum, et sic ab illis organo incipit motus animalis, quod est corpus secundum Aristotelem. Sic igitur una pars animalis est movens et altera est mota, ut pars movens accipiat primum organum animae appetitivae et reliquum corpus sit motum. Sed quia in homine movent voluntas et intellectus, quae non sunt alicuius organi actus, movens erit ipsa anima secundum partem intellectivam, motum autem corpus secundum quod est perfectum ab ipsa anima in esse corporeo.»¹ Egészítsük ki ezt a képet a modern fiziológia vívmányaival, helyettesítsük be ennek szakkifejezéseit a középkori bölcsek szavai helyébe — s megnyertük a valóság képét a XX-ik század emberének szája-íze szerint. Energia-teremtésről ebben a folyamatban nem beszél-

¹ Quaest. Disp. de spir. créât, qu. un. a. 3. ad 4.

hetünk. Ebbinghaus félelme a mi filozófiai rendszerünk keretén belül teljesen alaptalan. «Könnte sie (die Seele) eine nervöse Bewegung hervorrufen — mondja — zu der in der unmittelbar vorangegangenen Gestaltung ihrer eigenen und der materiellen Zustände nicht die vollständigen Prämissen enthalten wären, so würde Energie neugeschaffen werden.»¹ Erről szó sem lehet. Ott, ahol minden határozottság, minden működés és mozgásváltozás a lélek befolyása alatt történik s ez viszont oly módon van lekötve a fizikai és fiziológiai törvényekhez, mint a mi filozófiánk lelke, ott ilyen ellenvetésnek helye nem lehet, mert egyáltalában nincs értelme.

A fölvetett problémának csak egy tökéletes megoldása van. Tekintsük az embert annak, aminek öntudatunk mutatja: lélekből és testből megalakult lényeges egységként létező és működő alanynak. Mondjuk ki, hogy tudatos és tudattalan életének gyökerét egyaránt a lélekben kell keresnünk, amely nélkül a test nem emberi test, és ennek működése nem emberi működés. Minden harmonikusan, az oksági folytonosság áttörése nélkül, a legszigorúbban lezárt oksági viszonylatok körében folyik le. Ez a szempont és szemlélet visszaadja a valóság képét, minden más csak séma, amelynek erőltetett és túlhajtott alkalmazása oly képtelenségekhez vezet, aminőket a parallelizmusnak már gyakran és méltán vetettek szemére. Ez állítja be továbbá az embert a fizikai világba, mint az ő világába és ennek révén lesz a nagy világegyetemnek a többi lényekkel egyenrangú, bár fölöttük uralkodó tagjává, amelyben a külső világ élettelen valósága életté és teremtő eszmévé változik át s az előbbi megneveléséhez és további kialakulásához hozzájárul. Az *ilyen* emberre van szüksége a gyakorlati életnek, ezt kell megteremtenie a filozófiának is.

Ugyanazok az általános törvények szabályozzák tehát az ember életét és működését is, amelyek a természet többi

¹ 1. h.

tagjaiéit s csak a sajátos és felsőbb életének megfelelő tünetmények létrehozásához kér annyit magának, hogy nemcsak tisztán passiv tényezőkép szerepeljen, hanem belső világának képét rányomhassa úgy a saját teste, mint pedig a külső világ jelenségeire. A különbség csak abban keresendő, hogy az emberben működő alaki tényező a végtelenség bizonyos jeleit hordja magán s mint ilyen sokkal többre képes s a rendelkezésére álló energiát sokkal több és különfélébb tünetmények megvalósítására használhatja föl, mint a világ egyéb, szűkebb körre szorított határozottságai. «*Voluntas et natura secundum hoc differunt in causando, quia natura determinata est ad unum, sed voluntas non est determinata ad unum. Cuius ratio est, quia effectus assimilatur formae agentis, per quam agit. Manifestum est autem, quod unius rei non est nisi una forma naturalis, per quam res habet esse. Unde quale ipsum est, tale facit. Sed forma, per quam voluntas agit, non est una tantum, sed sunt plures, secundum quod sunt plures rationes intellectae. Unde, quod voluntate agitur, non est tale, quale est agens, sed quale vult et intelligit illud esse agens.*»¹ Az értelem termékenysége pedig ismeretes előttünk. Szűk körre szorul, amennyiben csak az érzékek adatait dolgozhatja föl. Ámde mily messzemenő értékesítést és feldolgozást biztosít neki másrészt szellemi volta. Ennek a teremtő és feldolgozó erőnek csakis a valóság szabhat határokat — ez pedig végtelen. Ennek a feldolgozására és értékesítésére utalja a mi filozófiánk az embert és ennek a határai között ad helyet a szellemi energia növekedésének, ennek a képmását nyomhatja rá lassankint a külső világra, amelyen az isteni értelem megnyilatkozásai mellett az emberi fáradtság és munka leghatározottabb nyomai is tapasztalhatók. Így adhatunk helyet a mi filozófiánkban a már említett általános parallelizmus mellett egy másik szűkebbkörű pszichofizikai parallelizmusnak, mely szerint a külső világ nyers anyaga a természet királyának tudatos tényeiről is beszél, ezeket is magán

¹ I. Qu. 41. a. 2. c.

hordja, s a nyert új alakítás révén époly értelem alakjában fejezi ki, mint a Teremtőtől nyert határozottságok az Alkotó gondolatait. Ez a mi emberünk állása a természettel szemben, amelyről a végső következményekig kifejtett parallelizmusnak még csak fogalma sem lehet, amiért is a reális alapot nélkülöző önkényes elmélet vádját el nem kerülheti. Ebből a szempontból nézve a dolgot nem fogunk csodálkozni, hogy a fizikai tünetények nyomról-nyomra követik a pszichikai világ változásait és viszont. Oly megmagyarázhatatlan rejtély ez a Plátó-féle dualizmustól föl egészen napjaink filozófiai rendszereinek hívei előtt! S ha már ezt sem tudják kielégítően megmagyarázni, még kevésbé sikerül a χ másik — még gyötrőbb probléma megértetése: honnét van az, hogy a keltő teljesen »megfelel egymásnak, mintegy a másiknak hű képmása és kifejezője egy más magasabb, illetőleg alacsonyabb rendben. Mindkét kérdésre kielégítő feleletet ad a mi filozófiánk, amennyiben az egy pszichofizikai alanyból származtatja le mindkettőt oly egységes tünetény alakjában, mely mindkét oldal jellegzetes sajátosságait magán viseli. Ezzel továbbá lehetővé teszi az igazi pszichofizikát, mivel úgy az egy alanyhoz, mint ennek egyes jelenségeihez, ha kell, két tudóst állít: a fiziológust és pszichológust, de másrészt ez elvi álláspont hangsúlyozásával megóvja mindegyiket az egyoldalúságtól, a részleges szempontokból nyert eredmények jogszerű kiterjesztésétől és az egy valóság mérvadó szétदारabolásától. Így a valóság elferdítése vagy meghamisítása nélkül éri el ugyanazt az eredményt, amelynek érdekében a tapasztalaton álló pszichológusok a parallelizmus elfogadására hajlandók. «Jede Bewusstseinserscheinung gibt zu einer doppelten Untersuchung Anlass — mondja Höffding. — Bald ist uns die psychische, bald die physische Seite der Erscheinung zugänglich; dies erschüttert aber nicht das prinzipielle Verhältnis der beiden Seiten zu einander.»¹ S mi a magunk részéről hozzátehetjük: a mi álláspontunkból úgy az elvi,

¹ I. m. 98. old.

mint pedig a részleges kutatás arányos tényezőkkel dolgozik, az oksági folytonosság áttörése sehol sem szükséges a tudományunk a tényleges valóságot, nem pedig előítéleteket -ad vissza.

Téves útra jutott-e korunk pszichológiája, mikor a természettudományok módszerét tette a magáévá, kérdeztük a bevezetésben, s most itt az alkalom, hogy megbeszélésünk végeredményeképp nyilatkozzunk erről a pontról is. Kétséget kizáró nemmel kellene felelnünk, ha pszichológusaink nem éltek volna vissza annyira kölcsönzött elveikkel, így azonban kénytelenek vagyunk a mi filozófiánk elővigyázatos megkülönböztetéseit alkalmazni.

A lélektan helyét Aristoteles«a természetbölcselet keretében jelölte meg. Hogy mennyi apróbb tudományág osztott meg azóta e hatalmas tárgykörön, általánosan ismert tény. Épily ismeretes, hogy melyik, tett közöttük legnagyobb haladást s hogy melyik találta meg leginkább az ellensúlyozó és a saját tárgykörében megtartó módszert és elveket. Nem feladatom, hogy ezekről közelebbi bírálatot mondjak. Ha a józan és mélyen megalapozott természetbölcselet adataiból szűrődtek volna le, akkor bizonyára nem kellene korunk természettudományának oly sok egészen jogosult szemrehányást eltűrnie. Sajnos azonban igen sok esetben máshonnan, néha túlságosan zavaros forrásokból jutottak ez elvek természettudósainkhoz. Ehhez járul az a sok határsértés is, amelyet a logika törvényeinek tiszteletben nem tartása miatt követtek el. Mindez elővigyázatra int, komoly aggodalmakat kelt bennünk a vezetőszerp föltétlen odaítélését illetőleg és visszatart a kétséget kizáró nemtől.

A természettudomány módszeréhez való szorosabb alkalmazkodás semminemű veszedelmet nem hozhat a pszichológiára, ha gondos természetbölcseleti kritika előzi meg ez elvek elfogadását. Aristoteles álláspontjának teljesebb megvalósulását kell abban látnunk, ha az egyik tudományágban kipróbált és alkalmasnak talált előrehaladottabb eszközöket és módszereket alkalmazzuk más rokon tereken is. Ezzel a

részleges természettudományi kutatások egységesebben folynak le, jobban simulnak egymáshoz és az egységesítő felsőbb tudományhoz a természetbölcselethez és a metafizikához. De talán sehol sincs szükségünk oly nagyfokú elővigyázatra, mint a pszichológiában. Itt csak az *előmunkálatok*, tehát az adatgyűjtés végzésénél várhatunk sikert -az említett módszer alkalmazásától, de sohasem eredményeink végleges megítélésénél. Természeténél fogva gyakran oly tárgykörbe vezet bennünket a pszichológia, ahol akarva nem akarva a metafizikához kell fordulnunk, vagy legalább is nem szabad ignorálnunk ennek eredményeit. Ezért ez elvek és e módszer érvényességének köre a pszichológiában nagyon is csekély és a lélektannak a felsőbb tudománytól való teljes emancipációjára irányuló törekvéseknek föltétlenül rossz következményekkel kell járnio. Szívesen elismerjük, hogy nagy szolgálatokat tehet a pszichológiának ily szellemben történő művelése, másrészt azonban folytonosan hangsúlyoznunk kell a mérsékletet és a kellő határok közötti mozgás szükségességét is. Az «exakt»-ságra való törekvés pedig egyáltalában nem hozza magával az ily módszer *kizárólagos* alkalmazását, már csak azért sem mivel az illető tudomány tárgyköre szabja meg mily értelemben és mily határok között kell vagy szabad a kézzel fogható és a [CGS]-sel mérhető exaktságra törekednünk. Ha tehát a lélektan nem az «előítélet nélküli», másrészt azonban nagyon is kétes jellegű teóriák szolgálatában dolgozik ily módon, akkor csak nyerünk ezzel a módszerrel, míg az ellenkező esetben csak végzetessé válhat a tudósra és tudományra nézve egyaránt. Nevezzük tehát ezt a megfelelő korlátok között maradó módszert korunk tudomány felfogásában és részben a pszichológia természetében gyökerező szükségességnek, de a lélektan minden irányú igényeit kielégítő tényezőt nem szabad benne keresnünk.

FELHASZNÁLT IRODALOM.

1. *Aristoteles*: De anima. Parisiis, 1887. (Firmin-Didot. Vol. III, p. 431—475.)
2. *Hermann Ebbinghaus*: Grundzüge der Psychologie 2. Aufl. Leipzig, 1905.
3. *Franz Erhardt*: Die Wechselwirkung zwischen Leib und Seele. Leipzig, 1897. (Lotze «bölcseletének álláspontjából bírálja a pszichofizikai parallelizmust.)
4. *Gustav Th. Fechner*: Elemente der Psychophysik- 2. Aufl. Leipzig, 1889.
5. *Dr. Constantin Outberiet*: Der Kampf um die Seele. Mainz, 1899.
- 6.---*Eduard von Hartmann*: Kategorienlehre. Leipzig, 1896.
7. Die moderne Psychologie. Leipzig, 1901.
8. *Dr. Harald Hoffding*: Psychologie in Umrissen. 4. Aufl. Leipzig, 1908.
9. *Friedrich Kumke S.J.*: Der Monismus, reiorug i. Br. 1911.
10. *Dr. Edm. König*: Die Lehre vom psychophysischen Parallelismus: (Zeitschr. für Phil, und philos. Kritik. Bd. 115. S. 161-192.)
11. *Hermann Lotze*: Mikrokosmos. 3 Bde. 5. Aufl. Leipzig, 1896.
12. *Paulin Malapert*: Leçons de Philosophie. 2 vol. Paris, 1912.
13. *Friedrich Paulsen*: Einleitung in die Philosophie. 22. u. 23. Aufl. Stuttgart und Berlin, 1910.
- 14.---Noch ein Wort zur Theorie des Parallelismus. (Zeitschr. für Phil, und philos. Kritik. Bd. 115.)
15. */. Rehmke*: Die Seele des Menschen. 2. Aufl. Leipzig, 1905.
16. *Benedicti de Spinozza* Ethica more geometrico demonstrata. (Ed. Bruder: Lipsiae, 1843.)
17. *Aqu. Szent Tamásnak* a szövegben közelebből jelzett művei.
18. *Dr. Max Wentscher*: Einführung in die Philosophie. Berlin und Leipzig, 1912.

19. *Dr. Max Wentscher*: Über physische und psychische Kausalität und das Prinzip des psycho-physischen Parallelismus. Leipzig, 1896.
20. *Wilhelm Wandt*: Grundzüge der physiologischen Psychologie. 3 Bde. 6. Aufl. Leipzig. 1908. u. ff.
21. ---System der Philosophie. 2 Bde. 1907.
22. — — Über psychische Kausalität und das Prinzip des psycho-physischen Parallelismus. (Philosophische Studien Bd. X. S. 1-124.)

TARTALOM.

Előszó	Oldal 3
Bevezetés. A pszichológia elszakadása a bölcsellettől és csatlakozása a természettudományok módszeréhez. A filozófiához való visszatérés szükségessége és következményei. Mennyiben bizonyítja ezt a fizikai és pszichikai világ érintkezésének problémája.	
A kérdés fontossága a pszichológiára nézve.....	5
I. A fizikai és pszichikai tünetnyek jellegzetes sajátosságai. Az előbbiek kívülről, az utóbbiak bennünk folynak le. Ez azonban csak annyiban jellemző, amennyiben a pszichikai tünetnyet a tudat a működő alany tökéletesbitésére és pszichológiai énjének kialakulására foglalja le, a fizikai jelenség pedig az átéléstől függetlenül jön létre s az objektivitás világába vezet. A fizikai tünetnyek térbelisége anyagi okokra vezetendő vissza. Oksági viszonylataikat szintetikus[íron határozhatjuk meg. Lefolyásuk módja az actio transiens törvényei szerint történik. A pszichikai tünetny nem térbeli; mechanikai kép[letek alakjában nem szemléltethető. Tudatunk világában az energia növekedésének elve uralkodik, a történet az actio immanens törvényei szabályozzák, az oksági viszonylatok meghatározása pedig analitikus úton történik.....	10
II. A két világ érintkezéséről felállított főbb elméletek. Az egymásra hatás elmélete Aristotelesnél és az újabb filozófiában. A materializmus a tudatos jelenségeket, a spiritualizmus pedig a fizikai tünetnyeket tekinti a vele szemben álló világ függvényének (functionalizmus). A két világ azonosságát védő parallelizmus. Ez elmélet történelmi háttere. Platon és Plotin merev dualizmus. A nominalizmus befolyása problémánkra. Descartes. Geulinx occasionalizmus. A parallelizmus Spinozánál. Leibnitz harmónia praestabilitája. Fechner és Paulsen általános párhuzamos[osságot védő elmélete. Höffding. Wundt tapasztalaton nyugvó parallelizmus. Összefoglalás.....	19

III. *A tisztán párhuzamos lefolyást védő elmélet (parallelizmus) újabbkori érveinek bírálata.* A problémát csak a metafizika oldhatja meg. Általános megjegyzések a materializmus és spiritualizmussal szemben..... 29

1. Az oksági elvet nem szoríthatjuk a tisztán egyneműekre. Az elv metafizikai alakjában sem mennyiségi, sem minőségi azonosságot nem kíván az ok és okozat között, hanem csak arányosságot. /Mi következik ebből problémánkra vonatkozólag? Az oksági elv Hume-féle fogalmazása. A modern pszichológiának az oksági elv megszorítását követelő érvei. Az elv megszorításának szükséges volta s érvényességének határai 32

2. A tehetetlenség törvénye csak külső, nem pedig föltétlenül mechanikai erő befolyását követeli meg; ennek alapján tehát nem szoríthatjuk meg az oksági elvet a parallelizmus értelmében. Mennyiben tartozik a lélek a fizikailag adott való-
'ságok közé?' 40

3. Az energia megmaradásának elve. A priori nem igazolható.' Az elv tapasztalati értéke. Jól megalapozott tény hang-
' súlyoz, de a természeti erők mivoltáról nem ad felvilágosítást.

Az egyes energiatípusokról külön kell kimutatnunk, érvényes-e rajok nézve., Az energia átalakulásának módja és határai főleg a különféle energia-források találkozásánál. A fizikai és pszichikai világ egymáshatása nem jelent energiavesztést vagy növekedést! Különböző megoldási kísérletek az egymáshatás híveinél. Szent Tamás filozófiája az oksági folytonosság áttörése és minden ^űergiavesztés nélkül oldhatja meg a pro-
, blémát. Az energia-élv a tehetetlenség törvényével kapcsolatban..... 44

4. A természet körére zárt oksági viszonylatok axiómája. Egy-
séges képet ígér az egész természetről. Fogalmazása a materializmusban és Wundtnál. Az elv metafizikai tartalma. A mechanikai világnézet fogalmazását nem fogadhatjuk el. Wundt álláspontjának hibái. Az oksági viszonylatok körét nem zárhatjuk le a priori, hanem csak a tárgy természete határozhatja meg ezt. A pszichofizikai valóságok kétoldalú szemlélete.
Az axióma mint irányító elv és mint mérvadó dogma 58

5. A parallelizmus nyújtotta világgép. Paulsen példái. A parallelizmus nem magyarázhatja meg, hogy miért hű kifejezője a fizikai tünetény a pszichikai folyamatnak. A fizikai változások nem a nyers inger, hanem a tudatossá vált inger okozatainak tekintendők..... 72

IV. *Aristoteles és szent Tamás filozófiájának álláspontja.* A parallelizmus egyéb gyöngéi. A panpszichizmus. Aristoteles és szent Tamásnál a határozottságot kölcsönző forma révén a

világegyetem minden tagja eszmehordozó. Ez *határozza* meg az egyes működő alanyokra bízott energia mennyiségi és minőségi határozottságát is. Szent Tamás filozófiájának zárt oksági köre. Az egymásrahatás általános föltétele a cselekvő és szenvedő tényező. Mindkettő kimutatható a teremtett lényeken. Szent Tamás általános parallelizmusa. A szűkebb értelemben vett természet körére zárt okság. Az ember helyzete a természetben. Lényeges egység a test és lélek között. Az ember pszichofizikai energiája és egysége. A külső világ hatása a lélekre az oksági folytonosság áttörése nélkül történik. Szent Tamás tana. A lélek hatása a testre. Végeredmények..... 82

Felhasznált irodalom 112